

L'assentament pre-romà de Tarragona

Introducció

De sempre s'han acceptat les cites dels autors clàssics en les quals es parlava de l'existència d'un nucli indígena en les proximitats del que després seria la ciutat de *Tarraco*. Aquesta acceptació ha comportat la creació de diferents hipòtesis que han estat difoses per múltiples autors en la major part de les obres dedicades a la ciutat, des de fulletons turístics fins a síntesis històriques. Tanmateix, la recerca arqueològica no havia aportat cap indici concloent sobre l'existència d'aquest assentament, a excepció d'alguns materials ceràmics residuals.

No seria fins a la darrereria dels anys setanta, en el carrer dels Caputxins, quan es van localitzar per primera vegada restes que es podien associar a un poblat pre-romà, dades que serien confirmades per posteriors excavacions en aquest sector i ampliades en recents actuacions al solar del carrer de Pere Martell, donant noves perspectives al coneixement del nucli indígena.

És per aquest motiu que es va considerar interessant de fer un estudi conjunt de totes les dades recopilades fins al moment, revisant tota la informació anterior, exposant els resultats de les noves excavacions, i realitzant una anàlisi conjunta. Aquest és l'objectiu del treball que exposem tot seguit.

Les fonts antigues

Un aspecte a considerar del període que tractem en el present article és el de l'existència d'algunes fonts escrites que fan referència a diferents zones i pobladors de la Península Ibèrica. No obstant això, de tots és sabut que aquestes fonts són molt escadusseres, poc

concretes, i en molts dels casos induïxen a errors, per la qual cosa la investigació arqueològica continua essent la principal font de documentació.

Si bé se suposa l'existència de textos grecs o fenicis anteriors al segle II aC que farien referència a les seves colònies occidentals, cap no ha arribat fins els nostres dies i ens hem de conformar amb algunes mencions d'autors que desenvoluparen la seva obra en un moment molt posterior al que descriuen. Els autors llatins únicament s'interessaren pel territori d'Hispania a partir del moment en què esdevingué l'objectiu dels seus interessos.

En considerar les fonts referides al territori del Camp de Tarragona en el període pre-romà, és obligat de tenir en compte el text de Ruf Fest Aviè, l'*Ora Maritima*, el periple que aquest autor del segle IV dC realitzà basant-se, entre d'altres, en un text massaliota del segle VI aC. Aquesta diferència cronològica provocà, sens dubte, l'aparició de noms de ciutats que no coexistiren en el temps. Així, Aviè (Or. 512-519) ens diu:

Post haec harenae plurimo tractu iacent,
per quas Salauris oppidum quondam stetit,
in quis et olim prisca Callipolis fuit,
Callipolis illa <quae per altam> moenium
proceritatem et celsam per fastigia
subibat auras, quae laris uasti ambitu
latere ex utroque piscium semper ferax
stagnum imprimebat. Inde Tarraco oppidum
et Barcilonum amoena sedes ditium,
nam pandit illic tuta portus brachia,
uuetque semper dulcibus tellus aquis.¹

1. "Després d'això, les arenes s'aclofen en una gran extensió, en els quals s'alçà, temps enrera, la ciutat de Salauris, i també

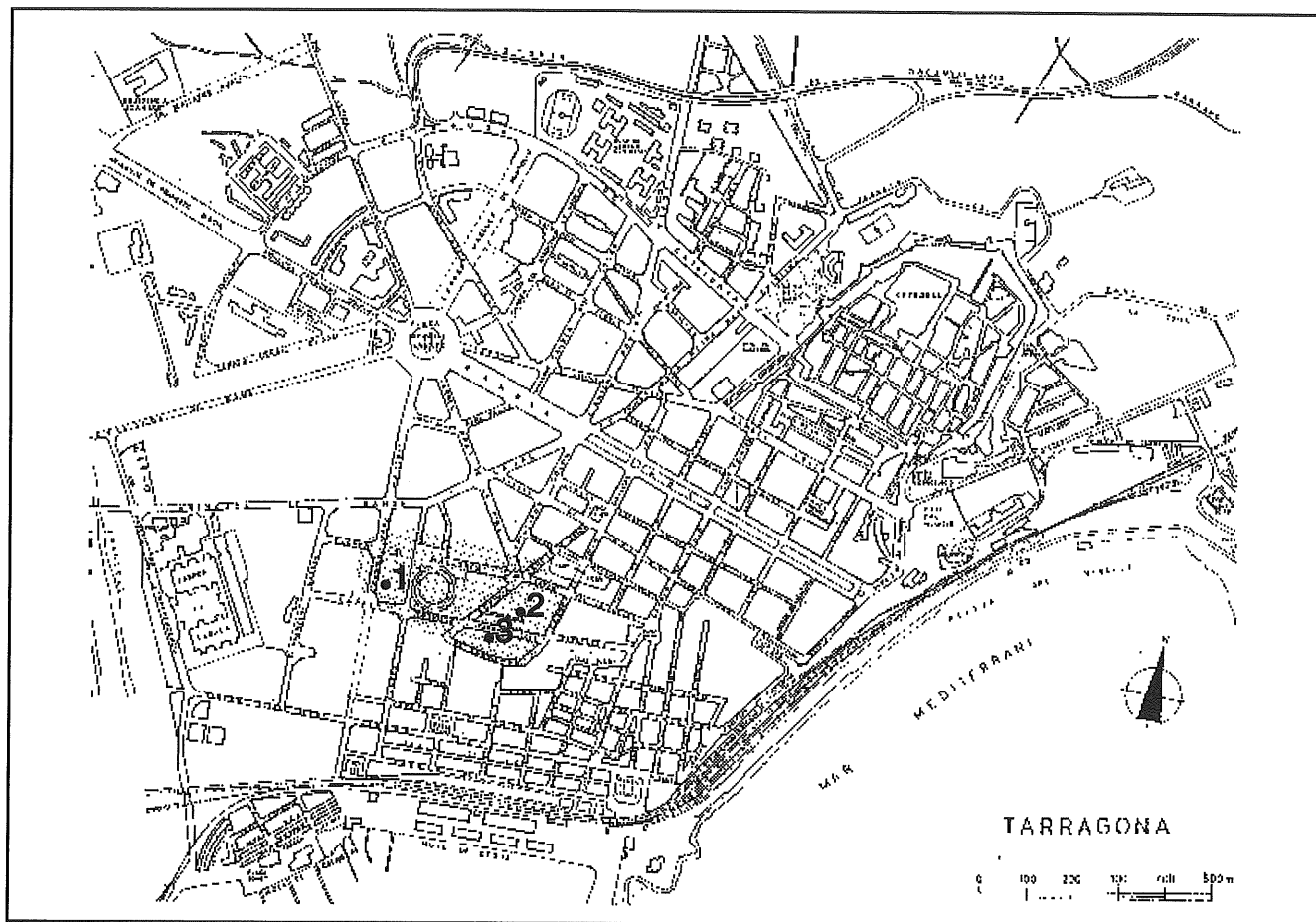

Figura 1. - Situació dels solars excavats: 1. Pere Martell. — 2. Caputxins 33. — 3. Caputxins 24.

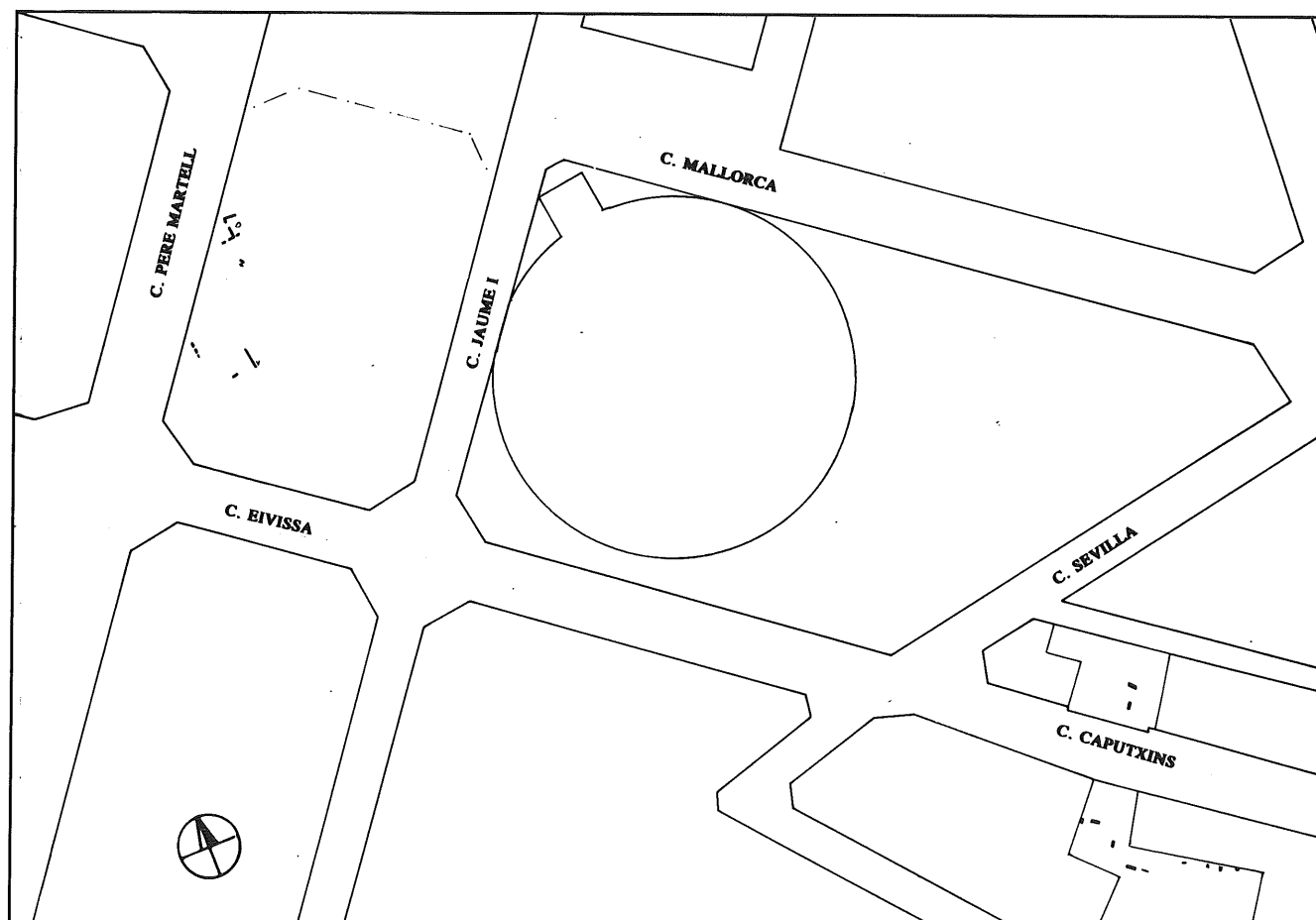

Figura 2. - Situació de les restes ibèriques.

El topònim Salauris sembla que no presenta dubte, i tradicionalment se l'ha identificat amb Salou. Tampoc *Tarraco* no presenta problemes d'identificació, per la qual cosa —i si tenim en compte l'ordre de descripció del text— en el territori entre Salou i Tarragona hi hauria una altra ciutat amb un topònim d'arrels clarament gregues. És molt extensa la polèmica que des dels anys cinquanta es ve desenvolupant sobre l'existència d'aquesta ciutat, si bé la hipòtesi més acceptada és que es tracta d'una informació extreta del periple massaliota i que, per tant, no hauria coexistit amb Salauris (topònim llatí) ni amb *Tarraco*. Hi ha una gran diversitat d'opinions sobre el lloc concret de la seva ubicació.²

Una part dels autors consideren que Cal·lípolis estaria situada en la zona de la Pineda, és a dir en la línia costanera existent entre Salou i Tarragona, mentre que d'altres han considerat l'alternativa que es tracti de la mateixa ciutat de *Tarraco*.³

Darrerament s'ha realitzat una nova interpretació del text d'Aviè, a càrrec de J. Icart (ICART 1991), on no es considera *Barcilonum* com els habitants de *Barcino* sinó que es tradueix per "naviliers" i es refereix tot el paràgraf a *Tarraco*,⁴ deduint-se així que *Tarraco* fou una ciutat que evolucionà a partir de la primitiva Cal·lípolis. Tot i l'atractiu d'aquesta interpretació, la considerem força arriscada.

També comptem amb una cita de l'escriptor grec Polibi (204-122 aC) —testimoni presencial dels setges de Cartago i Numància, en acompanyar Escipió Emilià en les seves campanyes com a ostatge de Roma—, en la qual ens descriu l'arribada de l'exèrcit romà a les nostres costes, i el seu posterior trasllat a *Tarraco* (Hist., 3, 76, 3-5):

των δὲ Καρχηδονίων, οὓς ἔχων ἐπὶ τοῦτων ἀπελείφθη των τόπων Ἄννων, ἀντιστρατοπεδευσάντων αὐτοῖς περὶ πόλιν προσαγορευομένην Κίσσαν,...

τὸ λοιπὸν ἤδη συναγαγὼν ἐπὶ ταῦτό τήν τε πεζὴν καὶ τὴν ναυτικὴν στρατιάν ἐν Ταρράκωνι τὴν παραχειμασίαν ἐποιεῖτο.⁵

hi hagué antany l'antiga Cal·lípolis, aquella Cal·lípolis famosa que per l'elevada i excelsa alçada de les muralles i pels seus cims s'enlairava cel amunt, ella que, amb l'àmbit del seu solar immens, cenyia, per ambdós costats, un estany sempre fecund en peixos. Després, la ciutat de Tàrraco i la seu amena dels rics habitants de Bàrcilo, car un port obre allí els seus braços segurs i la terra és sempre xopa d'aigües dolces" (VILLALBA 1986, 98-99).

2. Sobre aquest tema existeixen diferents articles entre els quals destacarem BOSCH GIMPERA 1925, SERRA 1950, SERRES 1952, SÁNCHEZ REAL 1955 i BALLART 1957.

3. Schulten, per exemple, considerà que aquest podria ser el nom grec de la ciutat de Tàrraco, mentre que Tàrraco seria el nom etrusc i Cesse l'ibèric (SCHULTEN 1955).

4. "Després d'això s'estén una llarga renglera de platges, en les quals en altres temps hi hagué la fortalesa de Salauris, i on també hi hagué antigament la primitiva Cal·lípolis, aquella famosa Cal·lípolis que per l'altura de les seves fortificacions i l'elevació de les seves talaies s'enfilava pels aires; que per l'amplària dels seus entorns estava a trenc d'ona per un costat i altre d'un mar sempre abundós en peixos; d'aquí fou Tàrraco, ciutadella i residència amena de rics naviliers, car un port hi obre els seus braços i la terra està sempre amarada d'aigües dolces." (ICART 1986).

5. "I quan els cartaginesos que Anníbal havia deixat en aquells paratges sota el comandament d'Hannó, acamparen enfront d'ell prop d'una ciutat anomenada Clissa (...). Després reuní les seves forces de mar i terra i establí els quaters d'hivern a Tarragona."

Una cita referent a la mateixa època, tot i que escrita per un autor molt posterior és la realitzada per Titus Livi (59 aC - 17 dC) a la seva coneguda obra *Ab urbe condita* (21, 60): ...et Cissis, propincum castris oppidum, expugnatur.⁶

Ambdós autors parlen d'una ciutat amb un topònim indígena (Cissa-Cissis) fàcilment relacionable amb una emissió numismàtica molt abundant en la ciutat de Tarragona i el seu territori circumdant, fent esment tot seguit de la ciutat de *Tarraco*. Això va fer pensar que la primera correspondria a un assentament indígena, en les proximitats del qual s'hauria instal·lat el campament d'hivern de les tropes de Roma, *castrum* que com tantes altres vegades hauria estat l'origen d'una nova ciutat (*Tarraco*). No obstant això, no quedava massa clara la ubicació exacta del primer i en diverses ocasions s'ha considerat com a lloc d'emplaçament lògic de l'assentament pre-romà la part alta de la ciutat de Tarragona, en la qual, per altra banda, no se n'ha detectat cap vestigi.

Una altra cita, molt breu, corresponent al territori cessetà és la de Gai Plini, més conegut com Plini el Vell (27 - 79 dC), a la seva obra *Naturalis Historiae* (III, IV, 21): ...regio Cessetania, flumen Subi, colonia Tarracon...⁷

Tenint en compte que la cita del territori cessetà l'efectua després del riu Hiberus (l'Ebre) i amb la colònia *Tarraco*, sembla evident que la regió hauria ocupat un territori en les proximitats de la posterior ciutat romana, hipòtesi comunament acceptada. Un nou aspecte interessant seria la suposició que aquest territori segurament estaria adscrit a una comunitat tribal, de la qual la ciutat de Cissis o Cissa, citada per Polibi i per Titus Livi, exerciria molt possiblement una certa capitalitat.

En aquest sentit, hem de considerar una nova referència al territori dels cessetans, efectuada per Claudi Ptolomeu (s. II dC), en el llibre II de la seva *Geographias Hyphégesis* (II, 6, 17):

Κοσσετανων παράλιος

Ταρράκων

Σούβουρ⁸

Ambdues cites, la de Plini i la de Ptolomeu ens mencionen el territori cessetà sense mencionar Cissa (o Cissis) i donant com a ciutat més important a *Tarraco*. Aquest fet pot ser degut a la posterioritat dels autors, i ens indicaria que la colònia *Tarraco* s'establí en territori cessetà, del qual esdevingué, un cop romanitzat, la capital, i no només d'aquesta àrea, sinó també de la Província Citerior.

La investigació amb anterioritat als anys vuitanta

L'existència d'un nucli ibèric anterior a Tàrraco era, com ja hem esmentat, pressuposada a partir de diferents aspectes, com les cites de les fonts antigues, la numismàtica, o una sèrie de materials, molts d'ells

6. També va ser presa Cissis, plaça forta propera al campament.

7. La regió cessetana, el riu Subi, la colònia Tarraco.

8. Territori dels cossetans. Tarraco. Subur.

trobat fora de context.⁹ D'altra banda, es feia referència a la troballa de restes possiblement anteriors a l'arribada dels romans, com seria el cas de les citades per Hernández Sanahuja en els terrenys de la Pedrera del Port (HERNÁNDEZ 1883).¹⁰ L'estat de la investigació, però, no permetia concretar la seva ubicació. En aquest sentit, durant molts anys, es va especular sobre la seva situació a la Part Alta de la ciutat, a partir de la datació errònia del parament ciclopí de la muralla, recoltzant-se en la presència de signes presumptament ibèrics en els carreus del parament superior (AQUILUÉ, DUPRÉ, MASSÓ, RUIZ DE ARBULO 1991), així com en les característiques físiques del turó i la seva bona situació geogràfica.

Seguint aquesta idea, ja Hernández Sanahuja interpretava la presència de signes ibèrics en alguns carreus com una fase ibèrica "cosetana" (HERNÁNDEZ 1868). Altres autors com E. Hübner (HUBNER 1890), P. Bosch (BOSCH 1925) i l'arquitecte A. Fick (FICK 1933) també van considerar ibèrica la primera fase de construcció de la muralla. A. Schulten, però (SCHULTEN 1933) va apuntar que es podria tractar d'una construcció etrusca, en base a criteris bàsicament filològics.

J. Serra Vilaró va ser el primer investigador que va realitzar prospeccions arqueològiques en el rebliment de la muralla, arribant a la conclusió —ja avançada per E. Morera (MORERA 1910)— que es tractava d'una obra romana en la seva totalitat (SERRA 1949). Posteriorment Sánchez Real i Lambogia van portar a terme una nova excavació l'any 1951, els resultats de la qual van corroborar l'atribució romana donada pel seu antecessor (LAMBOGLIA 1974; SÁNCHEZ REAL 1986).¹¹

Quedava així desmentit l'origen pre-romà de la muralla, però la troballa en el rebliment d'alguns fragments de ceràmica àtica han fet pensar durant anys que el poblat ibèric no estaria lluny i se suposava que podia haver estat destruït per les posteriors construccions romanes en aquesta zona. Així i tot cada vegada més autors apuntaven la possibilitat que l'assentament ibèric no es trobés a la part alta (LAMBOGLIA 1974; RECASENS 1966), sinó que el situaven a la part baixa de la ciutat. Aquesta idea seria recollida per Hauschild, qui basant-se en les descripcions de Pons d'Icart (DURAN 1984) justificava que el tram inferior de la muralla circumdés un sector de la part baixa (HAUSCHILD 1983).

L'excavació del solar número 24 del carrer dels Caputxins, portada a terme per Berges l'any 1978, va

confirmar la presència de restes pre-romanes a la part baixa amb l'existència de nivells i estructures corresponents als segles v i iv aC. Malauradament els resultats d'aquesta excavació van restar inèdits.¹² No obstant, l'any 1985 M. T. Miró va realitzar una nova intervenció en el mateix solar i, posteriorment, en els núms. 33-35-37, que formen part del present treball (MIRÓ 1987; MIRÓ 1988).

D'altra banda, intervencions arqueològiques realitzades a la terrassa superior, com la de la nova seu del Col·legi Oficial d'Arquitectes l'any 1984, van posar de manifest que el primer moment d'ocupació d'aquest sector pot datar-se en el tercer quart del segle II aC i que correspondria a uns moviments de terra fets amb la finalitat d'anivellar el terreny. Això provava la inexistència en aquella zona d'un assentament anterior a l'ocupació romana (AQUILUÉ, DUPRÉ 1986). Tot i això, hi ha autors que pensen que no està del tot comprovada la inexistència de restes a la Part Alta (SÁNCHEZ REAL 1990).

Posteriorment les excavacions realitzades en el solar del carrer de Pere Martell (ADSERIAS, RAMÓN 1991), no només van confirmar la presència del nucli ibèric, sinó que a més van obrir noves perspectives sobre la naturalesa d'aquest assentament, alhora que es plantejaven nous interrogants respecte a l'evolució històrica de la ciutat.

Carrer dels Caputxins, núm. 4

Solar en forma de L situat entre els carrers dels Caputxins i del Dr. Zamenhof (fig. 3).

La primera intervenció al solar es dugué a terme l'any 1978, sota la direcció de l'aleshores director del Museu Arqueològic de Tarragona, Pedro-Manuel Berges, en iniciar-se els treballs de rebaix de terres per a la construcció d'un edifici d'habitatges. Aquests treballs malmeteren bona part dels nivells arqueològics del solar, i es perdé gairebé la totalitat de la part posterior del núm. 22 del carrer. Durant els treballs, els resultats dels quals resten inèdits, s'obriren 14 sondejors, que ocuparen gran part del solar i en els quals es van localitzar, per primera vegada, estructures ibèriques. En el Museu Nacional Arqueològic de Tarragona es conserven plantes i seccions realitzades per Lluís Papiol.

Posteriorment, durant els anys 1985 i 1986, el Servei d'Arqueologia realitzà quatre noves intervencions d'urgència (dues cada any), destinades a documentar de manera puntual les zones del solar afectades pel nou projecte d'edificació, sota la direcció de M. Teresa Miró i Xavier Dupré la primera, i de M. Teresa Miró les restants.

El plantejament dels treballs fou condicionat pel projecte de construcció, excavant-se l'any 1985 les zones on havien d'anar instal·lats els pilars de l'edifici, i el 1986 les zones que restaven intactes en l'àrea destinada a aparcaments. Això condiciona els resultats finals, que s'han d'entendre a partir d'aquest context, podent variar en cas que s'hagués efectuat una excavació en extensió. L'any 1985 es van obrir quatre

9. Entre els materials anteriors al segle III que es poden considerar residuals dins del context en què es van trobar, podem citar, entre d'altres, el fragment de ceràmica de figures negres trobada en el rebliment d'una sitja en un solar del carrer del Doctor Zamenhof (CORTÉS, GABRIEL 1985) i els dos fragments de ceràmica àtica de vernís negre localitzats en els nivells superficials de l'excavació del solar número 10 del carrer del Governador González (l'excavació va ser dirigida per A. Bermúdez i aquest material va ser estudiat per E. Ramon), a més de diferents fragments recuperats a la muralla (LAMBOGLIA 1974).

10. Hem de tenir en compte que aquest autor únicament cita l'existència de restes "pre-romanes" sense especificar-les. Per aquest motiu hem de considerar la informació amb molta precaució.

11. Posteriors intervencions han corroborat aquesta atribució, precisant-ne la cronologia (HAUSCHILD 1983; AQUILUÉ, DUPRÉ, MASSÓ, RUIZ DE ARBULO 1991).

12. La notícia de la troballa del poblat ibèric en aquest sector és recollida posteriorment per diversos autors (PENA 1984; DUPRÉ 1985).

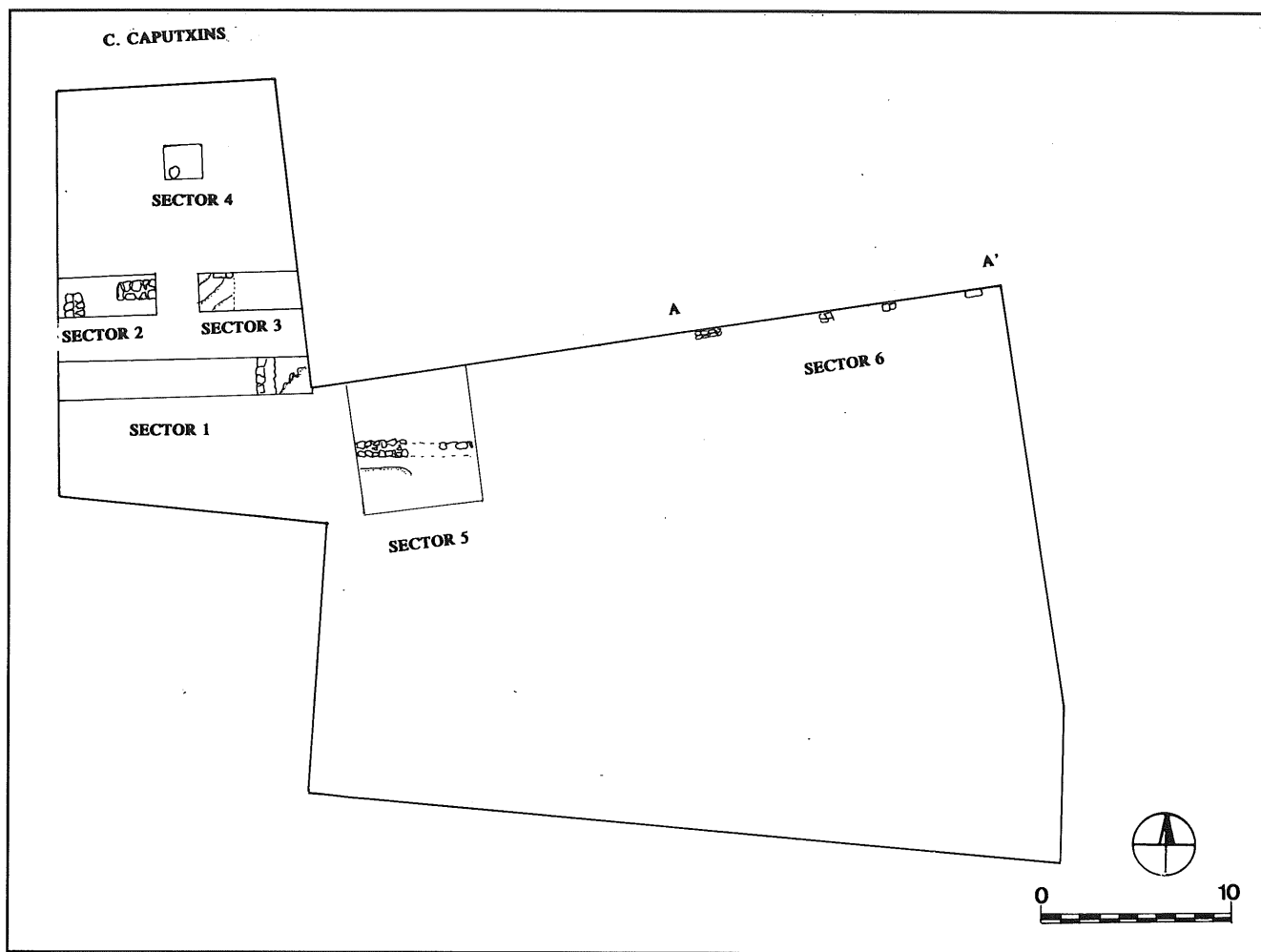

Figura 3. - Caputxins, 24. Plànol general amb les restes ibèriques.

sectors, on es documentaren els punts on es conservava intacta l'estratigrafia, ja que una bona part havia estat excavada l'any 1978. L'any 1986 s'obriren dos nous sectors, darrera l'edifici del núm. 22 del carrer dels Caputxins.

Periodització

Les excavacions al solar núm. 24 del carrer dels Caputxins han proporcionat una seqüència estratigràfica que abasta des del segle v aC fins al final del segle i dC, distingint-se sis fases ben diferenciades:

1. Segle v aC. Durant la primera meitat del segle es detecta l'inici de l'activitat urbana en la zona, corresponent a aquesta època les primeres estructures del nucli ibèric.
2. Segle iv aC. Moment de màxim apogeu de l'assentament ibèric, potenciant-se l'activitat constructiva iniciada el segle anterior.
3. Segle iii aC. És la fase pitjor coneguda, no s'ha conservat cap estructura, a causa, possiblement, de les remocions d'època romana.
4. Segle ii aC. L'àrea ocupada pel nucli ibèric es converteix en un sector residencial de la ciutat romana. En aquesta fase s'ha documentat la construcció de diverses estructures d'habitació durant la primera i segona meitat i l'enrunament d'algunes habitacions durant la segona meitat de segle. També a la segona meitat del segle es construeix una xarxa de clavegueres.

5. Final segle i aC-inici segle i dC. Durant aquest moment segueix configurant-se la zona com una àrea residencial de la ciutat, amb la construcció de noves vivendes.

6. Segle i dC. A partir de mitjan segle s'observa un canvi urbanístic, amb la construcció d'edificis més monumentals, com un gran edifici amb murs d'encofrat i carreus encoixinats, o un segon edifici amb una balustrada de marbre, flanquejada per columnes de pedra del Mèdol.

El fet que quan s'iniciés l'excavació, el solar estigués ja rebaixat en uns dos metres per sota el nivell del carrer, ha impedit la documentació de nivells més moderns, els quals segurament haurien existit, com es pot suposar per l'existència de materials tardans residuals en nivells remoguts a causa de les obres i per paral·lelisme amb el solar confrontant.

Resultats

Sector 1

Consistia en una rasa situada al sud del solar que mesurava 12 x 2 m.

Una vegada tret el rebliment modern amb què es van reblir les cales de 1978, es van individualitzar tres àrees on es conservava la seqüència estratigràfica i una sèrie d'estructures aïllades respecte al sediment arqueològic, que corresponien a un edifici alt-imperial.

A l'angle NE del sector 1 es conservava una àrea d'1 m², on immediatament per sota de nivells que es

poden datar a mitjan segle II aC aparegueren una sèrie d'unitats estratigràfiques (UE 1106 a 1110), de les quals destaquen uns nivells d'argiles marronoses (UE 1106 i 1108), d'uns 50-75 cm de potència, que cobreixen uns nivells cendrosos que regularitzen la roca.

Les altres dues àrees es troben al centre del sector, en una longitud de 9 m i amb una amplada variable entre els 2 i els 0,5 m. A l'àrea situada més a l'est per sota nivells de segona meitat del segle II aC, apareix una seqüència estratigràfica amb nivells que es poden datar en un moment indeterminat del segle V aC, a partir de les formes d'àmfora massaliota i púnica i la ceràmica ibèrica amb llavi de coll de cigne.

L'UE 1202 correspon a un nivell de pedruscall, que cobreix la UE 1203, amb argiles marró fosc amb carbons, per sobre de nivells sorrencs (UE 1205 i 1211). Aquestes unitats estratigràfiques es relacionen amb un mur de pedra seca (UE 1213) (fig. 4), direcció NS que és reaprofitat com a banquetta de fonamentació d'un mur republicà (UE 1212). Té 0,90 m d'amplada i es conserva en una alçada de 0,50 m. La UE 1209, amb carbons sobre la roca, que talla a dos nivells de roca descomposada (UE 1207 i 1208), podria correspondre al farciment de la rasa de l'UE 1213, però no es pot assegurar que ho sigui.

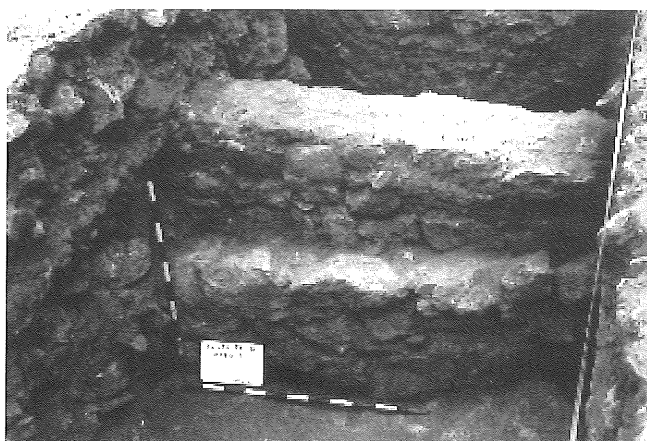

Figura 4. - Caputxins, 24, sector 1. Mur del segle V aC.

Les UE 1202, 1203, 1205, 1208 i 1211 estan tallades per les UE 1210 i 1215, que corresponen a una rasa i el seu farciment, corresponents a la fonamentació del mur 1323. La seva datació no és massa clara, ja que el material aparegut no proporciona cap índex cronològic.

En aquest sector va aparèixer també un mur de carreus (UE 1216), direcció E-O, situat sota el tall S de la cala, d'uns 4 m de llargària visible i 1,10 m d'alçada, de molt difícil datació, si bé es pot dir que és posterior al segle V aC, però anterior a la segona meitat del segle II aC.

A l'àrea situada a l'oest, per sota nivells d'habitació del segle II aC, trobem dues unitats estratigràfiques, un estrat d'argiles marronoses (UE 1313) i un mur de pedra seca (UE 1324) de 0,50 m d'amplada, direcció EO, que ha estat tallat amb posterioritat a l'any 1978, a les quals és difícil atribuir una cronologia precisa, atesa la manca de materials datables, amb excepció

d'una vora de ceràmica ibèrica de coll de cigne. L'UE 1313 talla estrats datats al segle IV aC, cosa que ens porta a donar-li una cronologia entre final de segle IV-principi de segle II aC. La mateixa problemàtica es pot trobar amb les UE 1314, 1326 i 1323, que corresponen a un mur i la seva rasa de fundació, que també talla estrats del segle IV aC. Aquestes estructures s'utilitzen amb seguretat durant el segle II aC, però pot haver-hi la possibilitat que puguin ser reaprofitades.

També immediatament sota un paviment del segle II aC apareixen una sèrie de nivells de molt poca potència que alternen amb dos paviments de terra trepitjada i cuita, que es poden adscriure al segle IV aC, si bé el material és escadusser, consistint en ceràmica ibèrica i àmfora púnica i massaliota.

Per sota el segon paviment hi ha nivells argilosos de regularització de la roca i un forat de pal (UE 1325), que es poden datar a la segona meitat del segle V aC.

Els materials

En conjunt, els materials ibèrics apareguts en aquest sector són escadussers i es caracteritzen, bàsicament, per una manca de ceràmica àtica que ens podria proporcionar cronologies més precises.

Els materials de les UE 1106 a 1110 proporcionen una cronologia de segle IV aC i consisteixen en ceràmica ibèrica (fig. 5, 2), i àmfora ibèrica, massaliota i púnico-ebussitana (forma PE-14 de Ramón) (fig. 5, 1), és destacable l'absència de ceràmica àtica.

Els materials de l'UE 1202, que es poden datar al segle IV aC, són molt similars als apareguts a les UE esmentades anteriorment. Entre els materials pertanyents a un moment indeterminat del segle V aC (UE 1203), es poden individualitzar la forma Py 5 d'àmfora massaliota (fig. 5, 5), àmfora púnica i ibèrica (fig. 5, 6) i gerres de ceràmica ibèrica amb llavi de coll de cigne (fig. 5, 3 i 4).

Les UE 1312, 1316 i 1318, associades als paviments de terra trepitjada i cuita, que es poden adscriure al segle IV aC, proporcionen un material escadusser que consisteix en ceràmica ibèrica i àmfora púnica i massaliota. El material ceràmic datable al segle V aC (UE 1319, 1320, 1321, 1322) consisteix en ceràmica ibèrica, àmfora púnico-ebussitana de la forma PE-13 (fig. 5, 8) i ceràmica àtica de vernís negre, de la qual s'ha individualitzat un fragment de base amb el fons extern reservat amb un punt central de vernís negre que podria correspondre a un escif o una enòcoe (fig. 5, 7).

Sector 2

Consisteix en una cala situada a l'oest del solar, al N del sector 1, de 4,60 x 2 m, on tret el reompliment modern restaren dues àrees no excavades, una a cada banda del sector.

A l'àrea oest, per sota uns nivells de la primera meitat del segle II aC, apareix un conjunt d'unitats estratigràfiques (entre les quals es troba un possible mur) de molt difícil datació, ja que no hi ha cap material arqueològic que pugui proporcionar una cronologia fiable. Tot el que es pot dir és que estan compreses entre el darrer quart del segle V aC i la primera meitat del segle II aC.

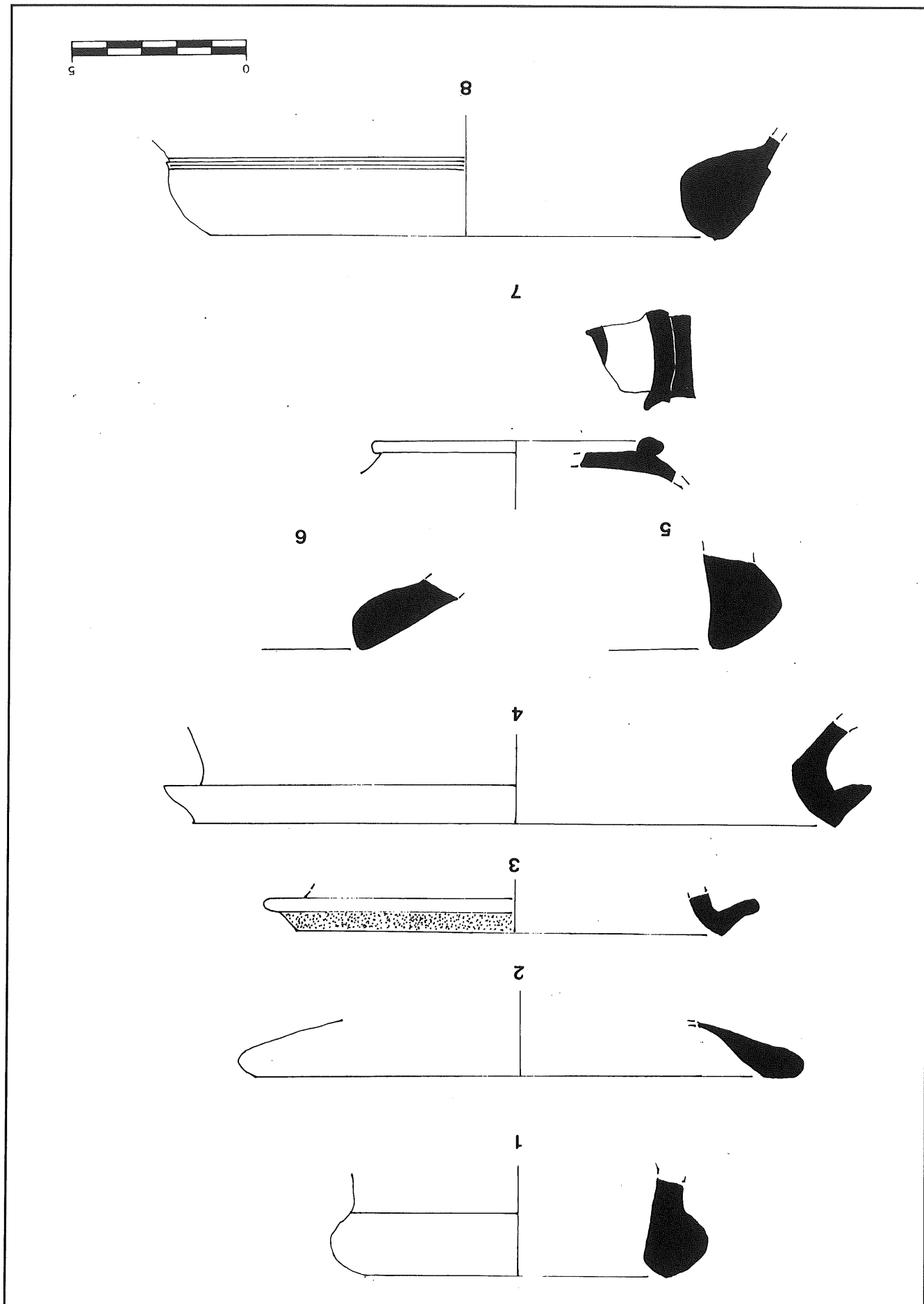

Figura 5. - Caputxins, 24, UE 1104: — 1. Àmfora púnico-ebussitana, PE-14. UE 1106: — 2. Ceràmica ibèrica. UE 1203: — 3. Ceràmica ibèrica pintada, gerra de vora de coll de cigne. — 4. Ceràmica ibèrica pintada, gerra de vora de coll de cigne. — 5. Àmfora massaliota, Py 5. — 6. Àmfora ibèrica. UE 1319: — 7. Àtica de vernís negra, enòcoe o escif. UE 1322: — 8. Àmfora púnico-ebussitana, PE-13.

Entre aquests nivells i la roca, es localitzà un mur de pedra seca, direcció EO, de 0,40 m d'amplada, associat amb dos estrats que es poden datar al darrer quart del segle v aC (UE 2109, 2118 i 2115).

A l'àrea est, cobertes per nivells del segle II aC, apareixen diverses unitats estratigràfiques datables al segle IV aC, entre les quals es pot diferenciar un nivell de sòl amb pedres (UE 2215).

Assentat sobre la roca apareix un mur de pedra seca, direcció EO, de 0,80 m d'amplada (UE 2224), al qual se li entrega un nivell, possiblement d'enderroc, que es pot datar vers la primera meitat del segle v aC (UE 2219).

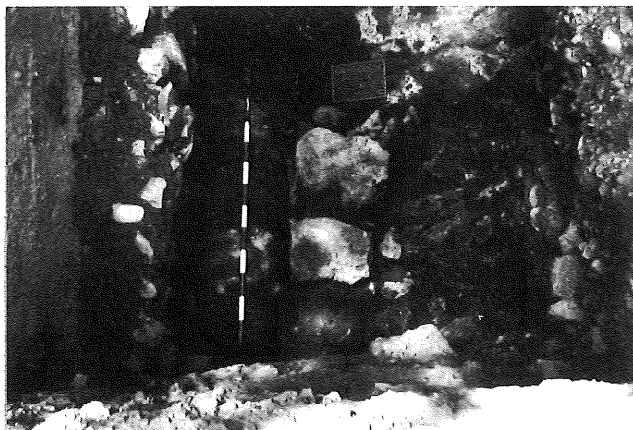

Figura 6. - Caputxins 24, sector 2. Mur del segle v aC.

Els materials

El material, seguint la tònica general, també és escadusser i consisteix en ceràmica i àmfora ibèrica, àmfora púnica i massaliota i ceràmica àtica de la qual es poden individualitzar les següents formes: a la UE 2109, una vora d'escif amb decoració d'una garlanda de murtra en pintura blanca de l'estil de Saint-Valentin, datable al darrer quart del segle v aC (fig. 7, 1); a la UE 2215, un peu de bol de ceràmica àtica de vernís negre, del segle IV aC (fig. 7, 2), i a la UE 2219, un peu de lècit àtica, possiblement de figures roges datat vers la primera meitat del segle v aC (fig. 7, 3).

Sector 3

Una vegada buidat el reompliment modern va restar al centre de la cala (de 4,60 x 2 m) una àrea intacta de 1,50 m d'amplada, de la qual es va excavar la meitat oest (afectada per la construcció dels pilars).

En aquest sector els nivells ibèrics, coberts per un estrat que s'ha de datar en un moment incert posterior al segle I dC, estan tallats per nivells republicans, que ocupen la meitat nord del sector.

En primer lloc apareixen una sèrie d'unitats estratigràfiques, entre les quals es diferencia un paviment de pedres, que es poden datar al segle IV aC (UE 3002, 3004, 3009, 3010, 3017 i 3026). Per sota es documentà un mur de pedra seca, fonamentat a la roca, sobre el que es recolza un mur d'un edifici alt-imperial, i al qual s'entreguen nivells que proporcionen una cronologia del segle v aC (UE 3019, 3021).

Els materials

Entre els materials apareguts es troben ceràmica i àmfora ibèrica, àmfora i ceràmica púnica amb un fragment de fons de morter (fig. 7, 7), àmfora massaliota i ceràmica àtica de vernís negre de les formes *bowl incurving rim* i *bowl outturned rim* (fig. 7, 4, 5, 6, 8), escif (fig. 7, 11), i un peu de forma indeterminada (fig. 7, 9); també ha aparegut ceràmica àtica de figures roges, de les quals es conserva un fragment informe, possiblement de clix, on es veu la representació d'una fulla (fig. 7, 10), tots ells datables al segle IV aC.

De l'escàs material del segle v aC, tan sols proporciona cronologia un fragment de morter de ceràmica massaliota.

Sector 4

Cala situada al NE del solar, de 2 x 2 m.

Es van rebaixar 0,50 m fins a la roca i va aparèixer un únic estrat de reompliment modern. A l'extrem NO es redescobrí part de la boca d'una sitja ibèrica, excavada amb anterioritat l'any 1978 (sitja núm. 1) i un forat retallat a la roca.

Sector 5

Correspon a una extensió de 4 x 5,80 m, situada a la part posterior del solar, en la zona destinada a la construcció d'un aparcament, que ja havia estat rebaixada amb màquines l'any 1978, restant intacte, en extensió, tan sols aquest sector.

Tot i l'aparició d'estructures d'època romana en zones perifèriques, a causa dels rebaixaments del 1978 i les excavacions arqueològiques que es dugueren a terme aquell mateix any, els nivells ibèrics apareixen immediatament per sota d'una capa de formigó, abocada durant la primera etapa de les obres. Pel que hem pogut deduir de la documentació gràfica conservada de les excavacions anteriors, sembla que en aquesta àrea havia aparegut un paviment amb fragments de marbre, que s'hauria de relacionar amb les estructures de canvi d'era. Es desconeix, però, la seva cronologia i si podien existir nivells republicans entre el paviment i els nivells ibèrics, que, en part, són tallats per la fonamentació d'un mur de finals del segle I aC.

Figura 8. - Caputxins 24, sector 5. Mur del segle v aC.

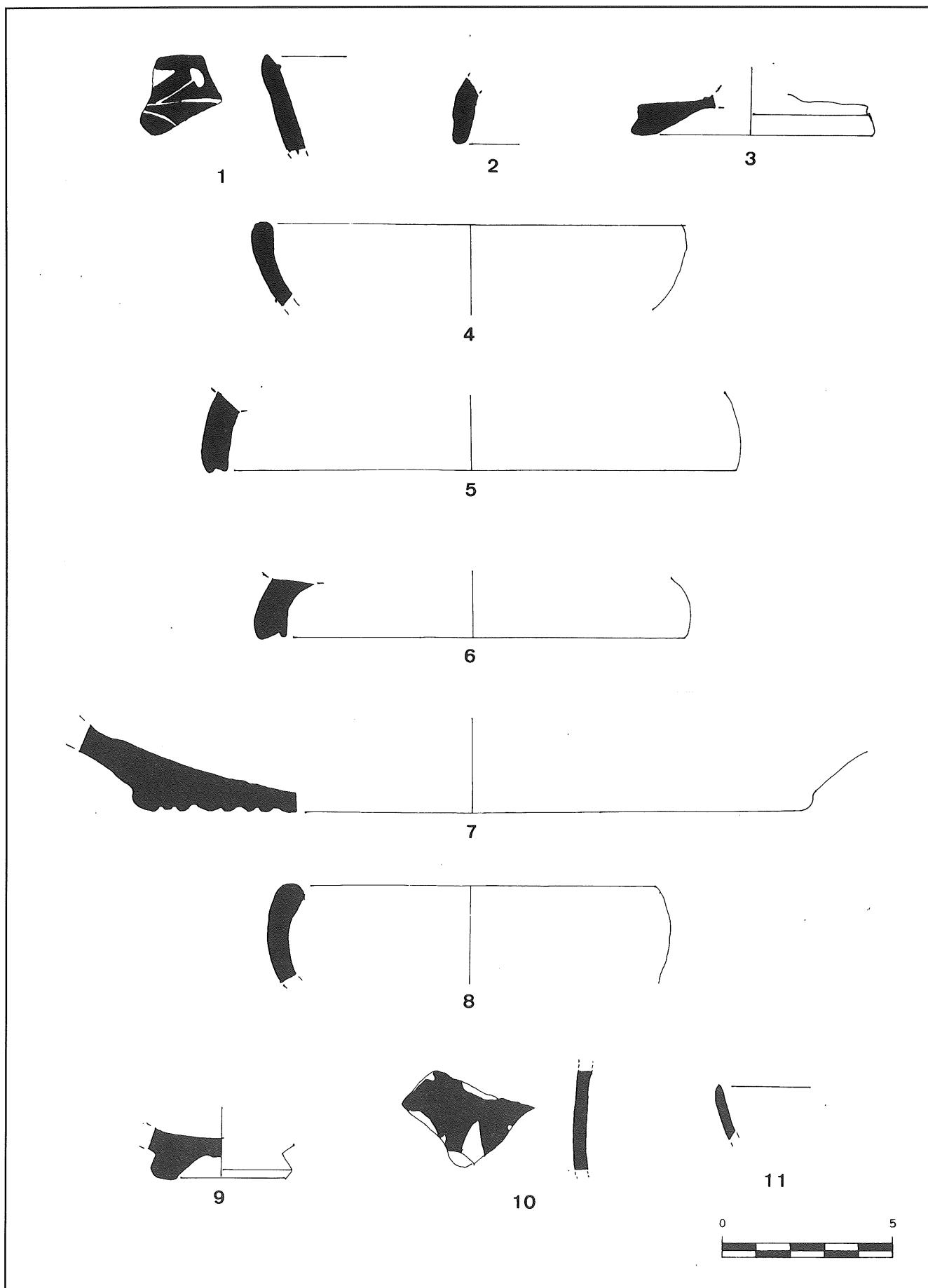

Figura 7. Caputxins 24, UE 2109: — 1. Àtica de figures roges, escif de l'estil de Saint-Valentin. UE 2215: — 2. Àtica de vernís negre, *bowl incurving o outturned rim*. UE 2219: — 3. Àtica, lècit. UE 3002: — 4. Àtica de vernís negre, *bowl incurving rim*. — 5. Àtica de vernís negre, pàtera. — 6. Àtica de vernís negre, pàtera. — 11. Àtica de vernís negre, escif. UE 3010: — 7. Ceràmica púnica, morter. UE 3006: — 8. Àtica de vernís negre, *bowl incurving rim*. — 10. Àtica de figures roges, cílix. UE 3004: — 9. Àtica de vernís negre.

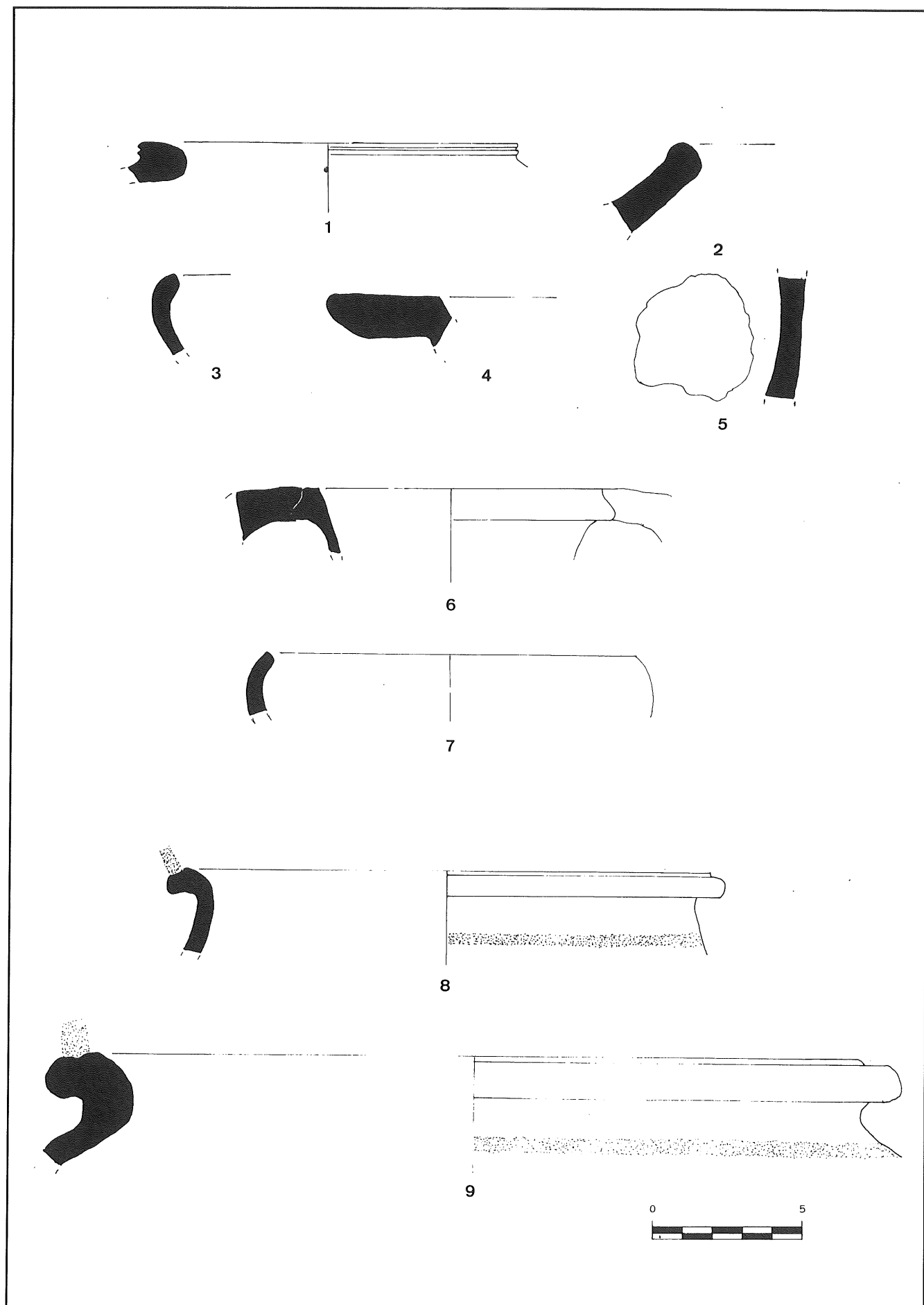

Figura 9. - Caputxins 24, UE 5001: — 1. Àmfora ibèrica. — 2. Àmfora ibèrica. — 3. Ceràmica ibèrica, pàtera. — 4. Ceràmica ibèrica, morter. — 5. Ceràmica ibèrica, fitxa. — 6. Àtica de vernís negre, càntar. — 7. Àtica de vernís negre, *bowl incurving rim*. — 8. Ceràmica ibèrica pintada, gerra de vora de coll de cigne. — 9. Ceràmica ibèrica pintada, gerra de vora de coll de cigne.

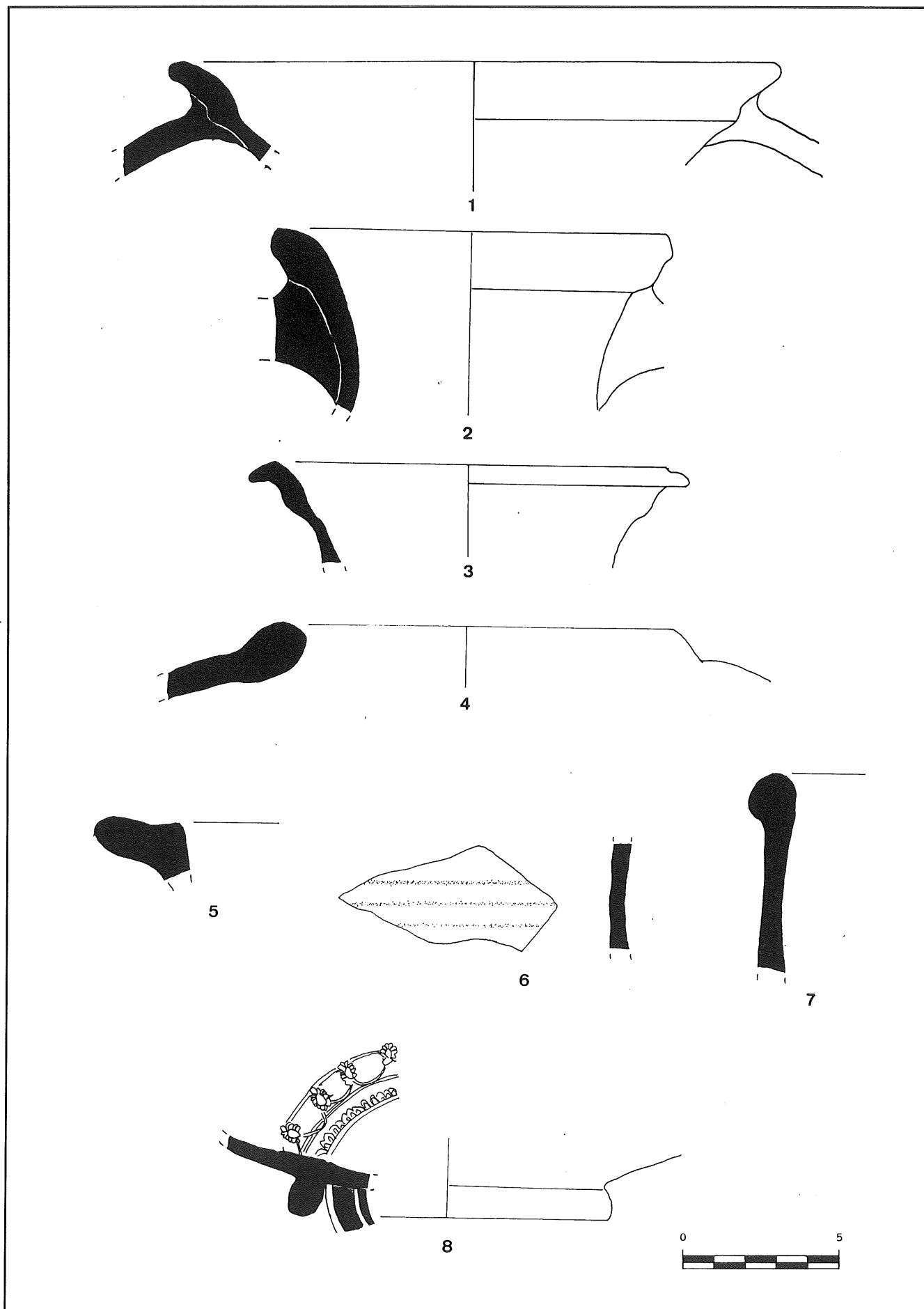

Figura 10. - Caputxins 24, UE 5002: — 1. Ceràmica ibèrica, imitació d'una clix. — 2. Àmfora púnica. — 3. Ceràmica ibèrica. — 4. Àmfora ibèrica. — 5. Ceràmica grollera a torn. — 6. Ceràmica ibèrica pintada. — 7. Àmfora púnico-ebussitana, Mañá A. — 8. Àtica de vernís negre, bowl incurving o outturned rim.

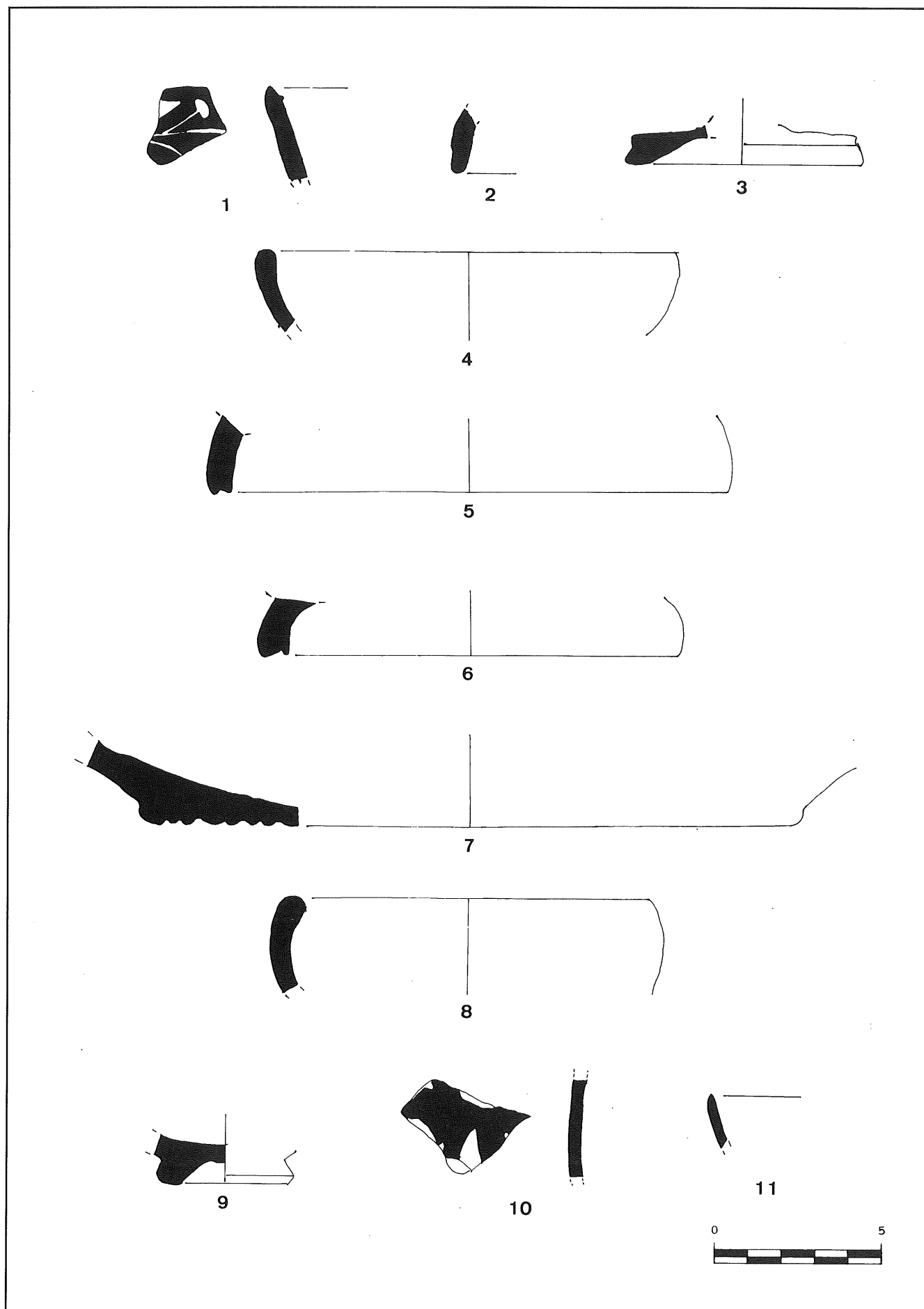

Figura 11. - Caputxins 24, UE 5002: — 1. Pondus. UE 5003: — 2. Àmfora ibèrica. — 3. Pondus. — 4. Àtica de vernís negre, crater. UE 5005: — 5. Ceràmica ibèrica pintada. UE 5010: — 6. Ceràmica ibèrica pintada. — 7. Ceràmica a mà. — 8. Ceràmica grisa. — 9. Ceràmica grisa.

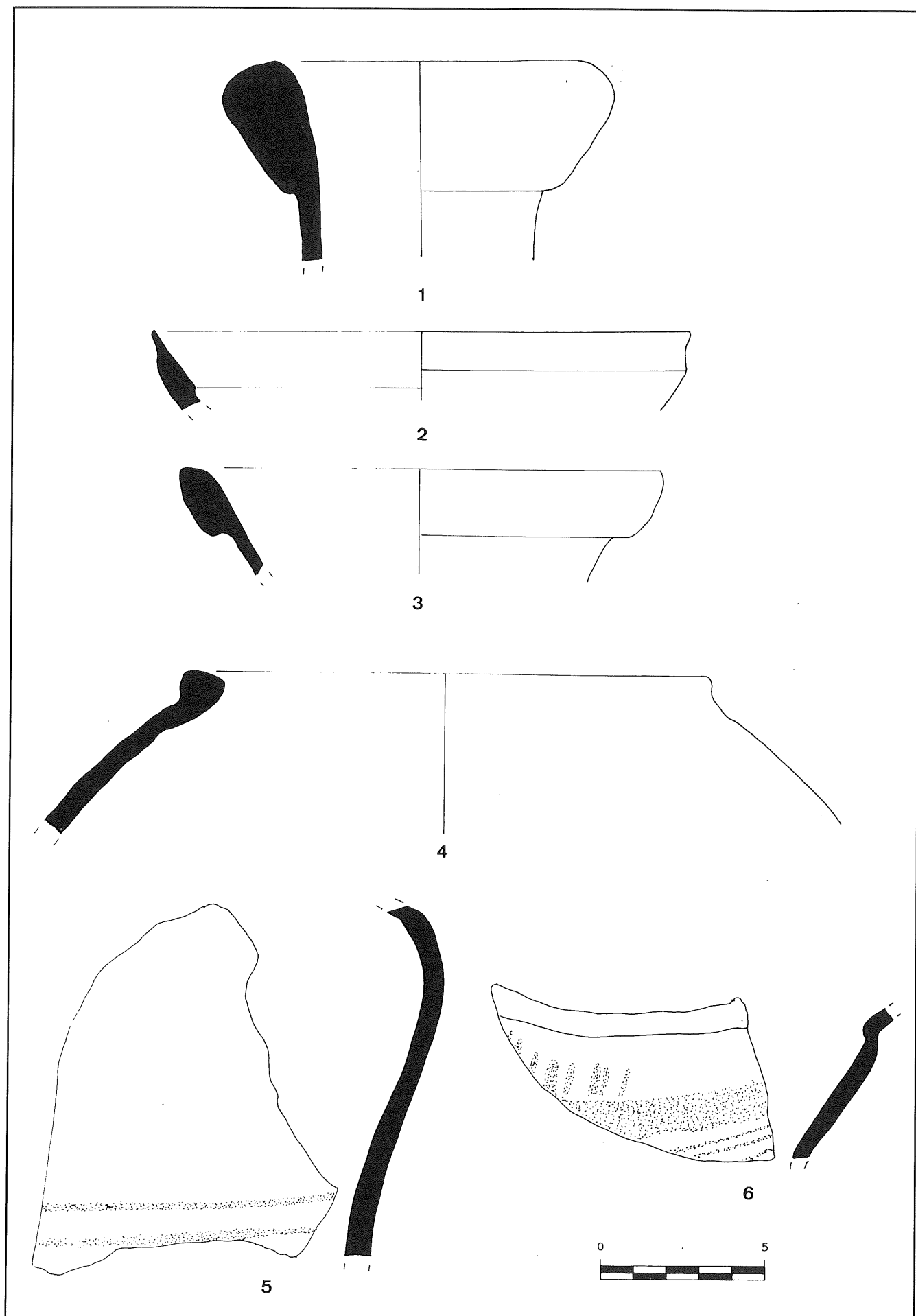

Figura 12. - Caputxins 24, UE 5010: — 1. Àmfora púnico-ebussitana, Mañá A. — 2. Àtica de vernís negra, *stemless inset lip*. — 3. Ceràmica ibèrica. — 4. Àmfora ibèrica. — 5. Ceràmica ibèrica pintada. — 6. Ceràmica ibèrica pintada.

El primer nivell documentat (UE 5001) es pot datar al segle iv aC, en base al material aparegut.

La resta de nivells es daten al segle v aC. Es conserva un mur de pedra seca, en direcció EO, de 0,50 m d'amplada (fig. 8), situat al sud del sector, sobre un fort desnivell del terreny, configurant-se l'habitació vers el nord. Els estrats de reompliment de l'habitació (UE 5002 i 5003) es poden datar a la segona meitat del segle, mentre que els nivells de regularització de la roca (UE 5005 i 5010) proporcionen una cronologia de primera meitat.

Els materials

Entre els materials datats al segle iv aC es troben fragments de ceràmica ibèrica, entre els quals es poden distingir les formes de gerra, pàtera i morter (fig. 9, 3, 4) i àmfora ibèrica (fig. 9, 1, 2), les gerres de vora de coll de cigne porten decoració pintada de bandes de color roig vinós clar (fig. 9, 8, 9), les àmfores d'importació són les púniques i massaliotes i pel que fa a la ceràmica àtica de vernís negre s'ha exhumat una vora de la forma Lamb 21 o *bowl incurving rim* (fig. 9, 7) i una vora de càntar o Lamb 40 (fig. 9, 6).

El material de la segona meitat de segle v aC consisteix en ceràmica de cuina feta a mà (fig. 10, 5) i ceràmica roja a torn, de la qual cal destacar una imitació de clix de ceràmica àtica, concretament d'una Castulo Cup (fig. 10, 1), altres formes presents són les gerres (fig. 10, 3) i les àmfores (fig. 10, 4; 11, 2), també apareix ceràmica amb decoració pintada, a bandes (fig. 10, 6). D'àmfora púnica s'ha documentat una vora de Mañá A (fig. 10, 7) i una vora de forma indeterminada, possiblement púnica (fig. 10, 2). Respecte a la ceràmica àtica de vernís negre ha aparegut un fons de pàtera decorada amb palmetes (fig. 10, 8), un fons d'escif i un peu de crater (fig. 11, 4). També s'han exhumat dos fragments de pondus (fig. 11, 1 i 3).

Entre el material de la primera meitat del segle v aC també es troba ceràmica de cuina a mà, amb formes com l'olla (fig. 11, 7), ceràmica ibèrica roja a torn (fig. 12, 3), alguna amb decoració pintada (fig. 11, 5 i 6; 12, 5 i 6), ceràmica grisa (fig. 11, 8 i 9), àmfora ibèrica (fig. 12, 4), àmfora púnica de la forma Mañá A (fig. 12, 1), àmfora massaliota i una vora de clix de ceràmica àtica de vernís negre, tipus Castulo Cup o *stemless inset lip* (fig. 12, 2).

Sector 6

Correspon a un sector de 18 m de longitud per 1-1,50 m d'amplada, que restava adossat als fonaments posteriors de l'edifici que ocupa actualment el núm. 22 del carrer dels Caputxins (fig. 13).

En aquesta zona han aparegut els únics nivells del solar que poden datar-se al segle iii aC (UE 6024, 6026, 6027 i 6037) per sota de nivells datats al canvi d'era.

A l'oest del sector, cobertes per nivells de segle ii aC trobem estructures relacionades amb una habitació de la segona meitat del segle iv aC, com un paviment de fang cuit amb pedres, sobre el qual es troben restes de tovot pla caigut que podrien correspondre a una llar de foc caiguda provinent d'un pis superior.¹³

A la resta del sector s'han documentat diversos nivells de la primera meitat del segle iv aC, entre els quals es poden diferenciar nivells d'enderroc i restes de paviments de pedruscall. Únicament a la part oest del sector els nivells del IV apareixen per sota nivells del segle iii aC. En tots els altres casos estan coberts per nivells datats amb posterioritat al segle i dC, degut a les remocions del terreny.

Entre els nivells datats al segle v aC, dos es poden adscriure amb claredat a la segona meitat de segle (l'UE 6010 i l'UE 6044), mentre que la resta, que correspon en gran part a nivells de regularització de la roca es pot datar a la primera meitat del segle. D'aquesta cronologia es poden considerar dos murs que delimitarien una habitació en direcció NS (UE 6038 i 6045), a la que correspondria un paviment de fang cuit (UE 6030).

Els materials

El material dels nivells del segle iii aC consisteix en ceràmica grollera de cuina a torn (fig. 14, 7); ceràmica ibèrica roja a torn, de la qual es poden distingir les formes de pàtera (fig. 14, 4), morter (fig. 14, 5) i gran gerra (fig. 14, 6), entre la ceràmica ibèrica amb decoració pintada amb bandes i cercles concèntrics trobem les formes de gran gerra (fig. 14, 11) i gerra de vora de coll de cigne (fig. 14, 8); àmfora ibèrica (fig. 14, 9), púnica, massaliota i greco-itàlica i ceràmica de vernís negre dels tallers occidentals, formes Lamb 26 i 27 (fig. 14, 2) i Morel 2233 (fig. 14, 3) i 2722 (fig. 14, 12). Hi ha, tanmateix, ceràmica àtica de vernís negre (fig. 14, 1) i figures roges residuals.

Entre el material datable de la segona meitat de segle iv aC destaquen ceràmica ibèrica roja a torn (fig. 15, 3), algunes amb decoració pintada (fig. 15, 1), àmfora ibèrica (fig. 15, 2) i púnica i ceràmica àtica de vernís negre de les formes *bowl incurving rim* i càntar o Lamb 40 (fig. 15, 5). Els materials de la

13. Al poblat ibèric de la Penya del Moro (BALLBÉ et al. 1986), s'han documentat restes de llar de foc esclafades, caigudes d'un pis més elevat. En altres poblats ibèrics, com el Puig de Benicarló (Gusi 1980) estan documentades cases de dos pisos.

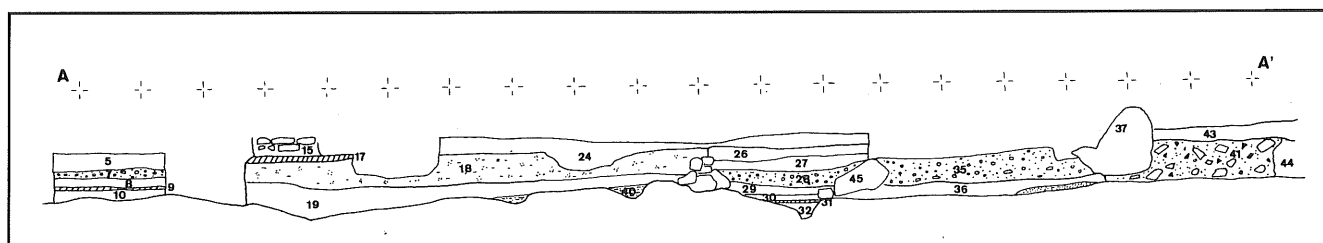

Figura 13. - Caputxins, 24, sector 6. Secció.

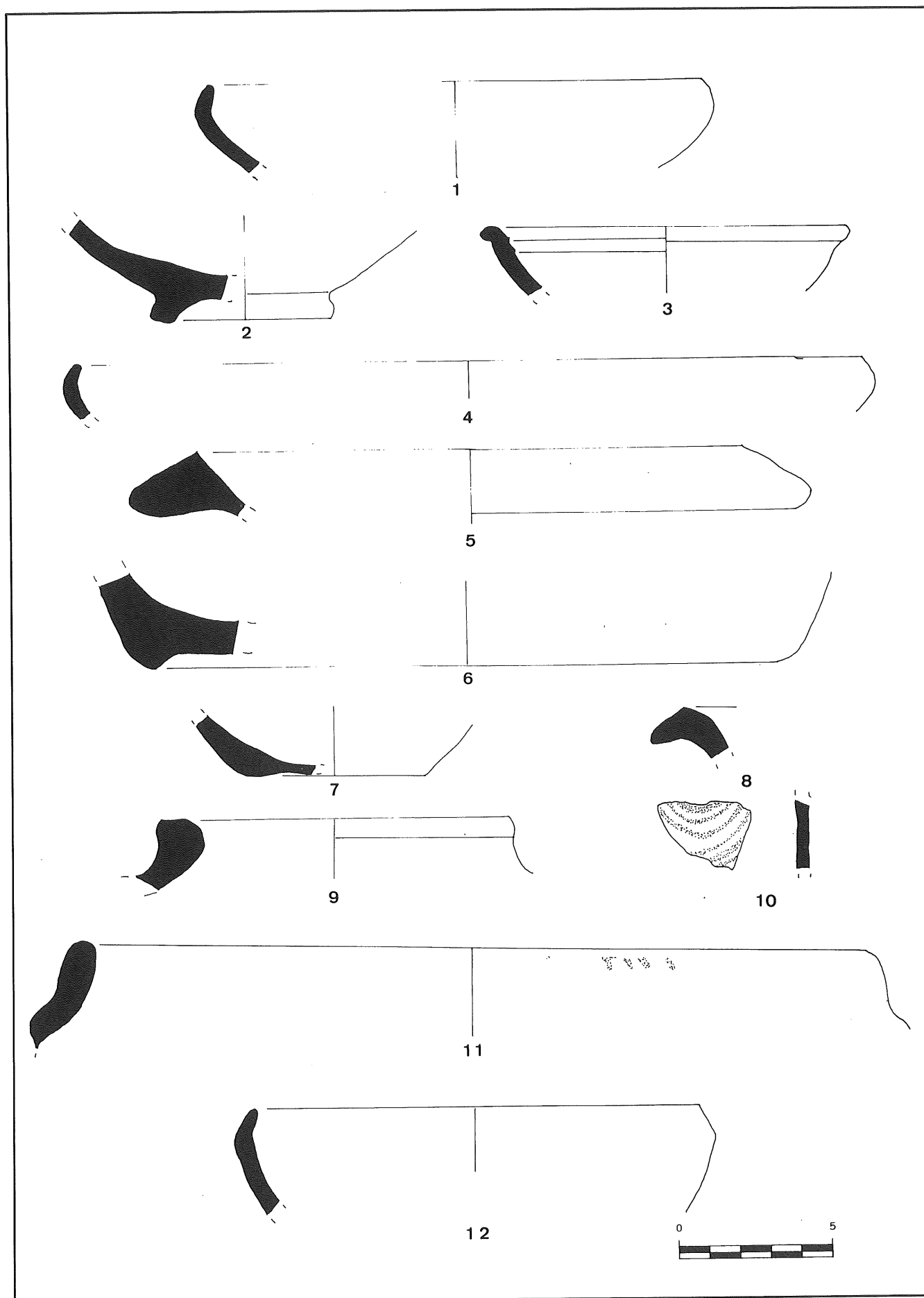

Figura 14. - Caputxins 24, UE 6024: — 1. Àtica de vernís negre, *bowl incurving rim*. — 2. Ceràmica de vernís negre dels tallers occidentals, Lamb 27. — 3. Ceràmica de vernís negre, Morel 2233. — 4. Ceràmica ibèrica, pàtera. — 5. Ceràmica ibèrica, morter. UE 6026: — 6. Ceràmica ibèrica. — 7. Ceràmica grollera a torn. — 9. Àmfora ibèrica. UE 6027: — 8. Ceràmica ibèrica pintada. — 10. Ceràmica ibèrica pintada. — 11. Ceràmica ibèrica pintada. — 12. Ceràmica de vernís negre, Morel 2722.

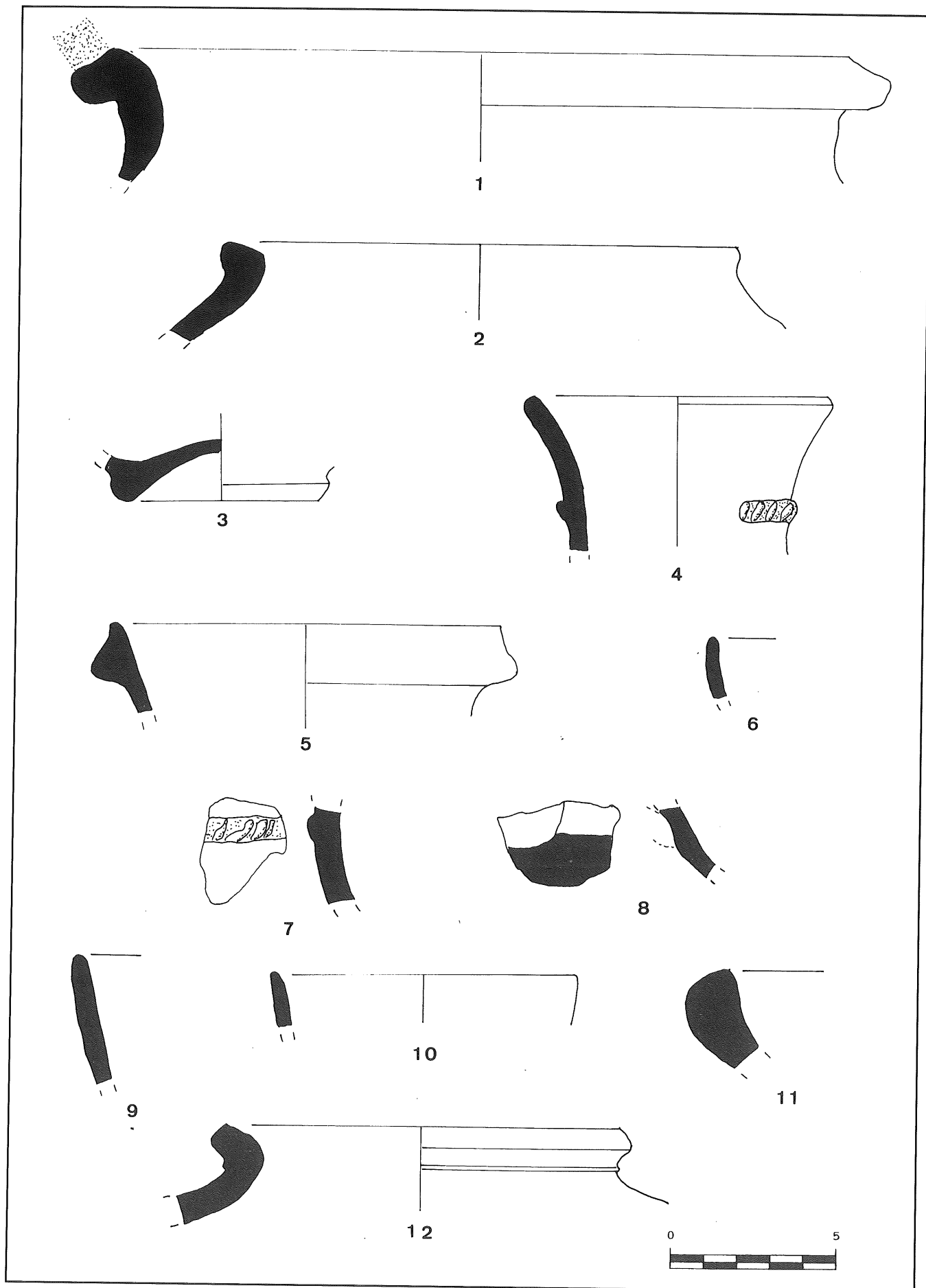

Figura 15. - Caputxins 24, UE 6017: — 1. Ceràmica ibèrica pintada. — 2. Àmfora ibèrica. — 3. Ceràmica ibèrica. — 5. Àtica de vernís negre, cànfar. UE 6018: — 4. Ceràmica a mà. — 6. Àtica de vernís negre, escif. UE 6010: — 7. Ceràmica a mà. — 8. Àtica de vernís negre, clix. UE 6019: — 9. Ceràmica ibèrica. — 10. Àtica de vernís negre, escif. — 11. Ceràmica ibèrica. UE 6029: — 12. Ceràmica ibèrica.

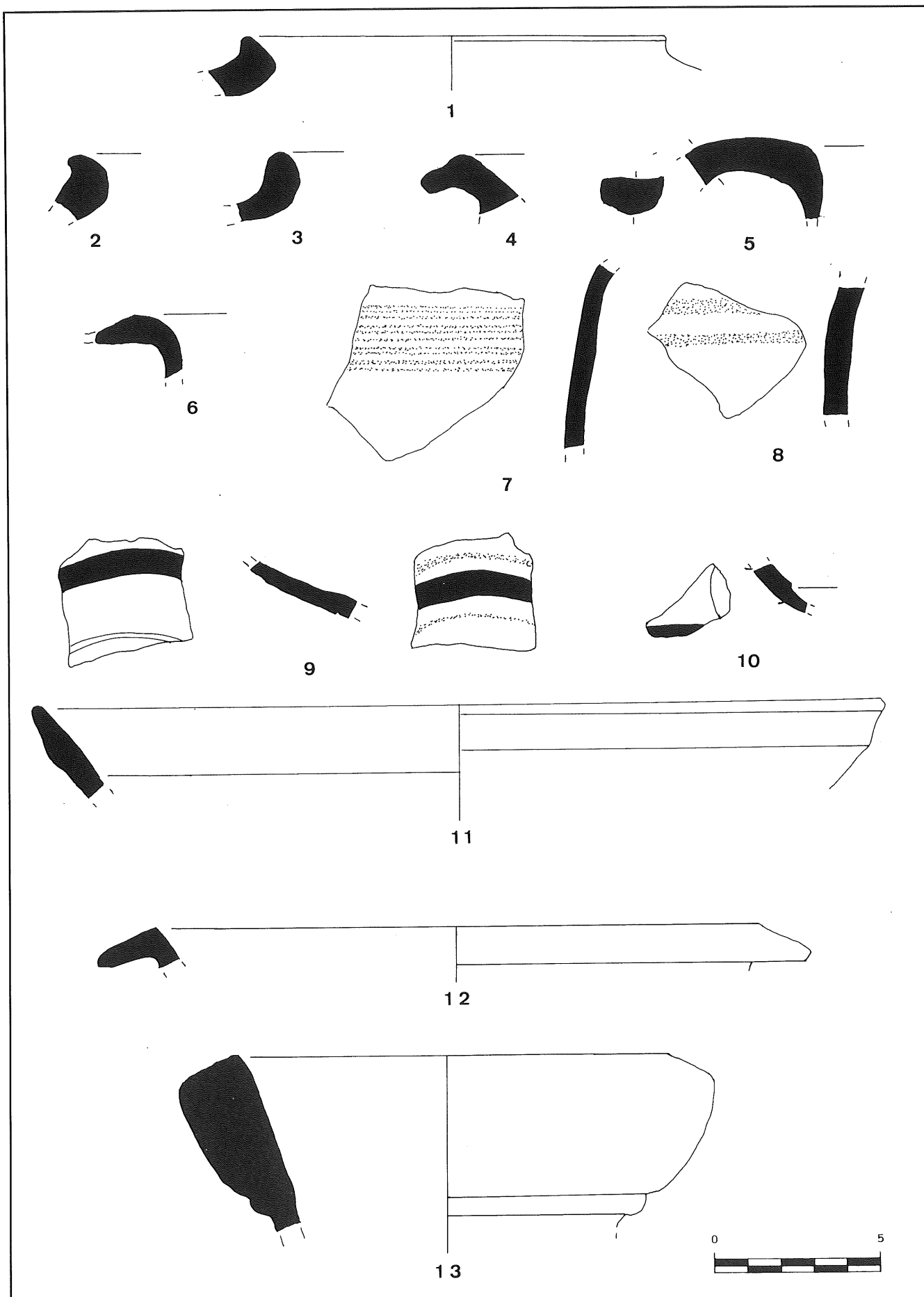

Figura 16. - Caputxins 24, UE 6028: — 1. Àmfora ibèrica. — 2. Àmfora ibèrica. — 3. Àmfora ibèrica. — 4. Ceràmica ibèrica. — 5. Ceràmica ibèrica. — 6. Ceràmica ibèrica. — 7. Ceràmica ibèrica pintada. — 8. Ceràmica ibèrica pintada. — 9. Ceràmica grisa pintada. — 10. Àtica de vernís negre, *stemless inset lip*. — 11. Àtica de vernís negre, *stemless inset lip*. — 12. Ceràmica púnica, morter. — 13. Àmfora massaliota, Py 7.

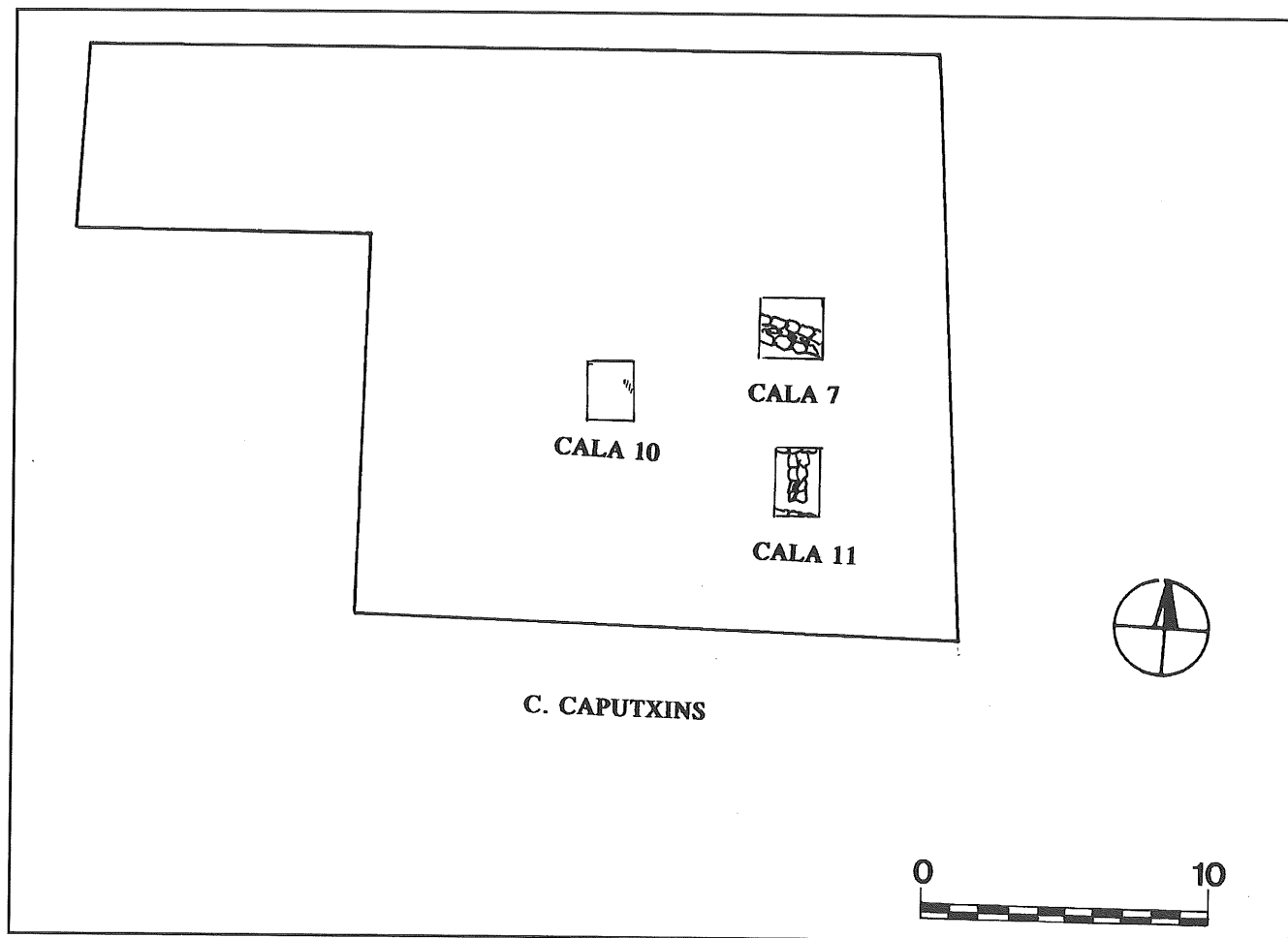

Figura 17. - Caputxins 33-35-37. Planta general amb les restes ibèriques.

primera meitat de segle són similars, remarcant només la presència de l'àmfora massaliota i noves formes de ceràmica àtica de vernís negre com són la clix i l'escif (fig. 15, 6).

Els nivells de segle v aC presenten un material consistent en ceràmica a mà decorada amb cordons (fig. 15, 4 i 7), ceràmica ibèrica roja a torn (fig. 15, 9, 11, 12; 16, 5, 6), ceràmica roja i grisa pintades amb bandes i línies (fig. 16, 7, 8, 9), àmfora ibèrica (fig. 16, 1, 2, 3), púnica i massaliota de la forma Py 7 (fig. 16, 13), morters púnics (fig. 16, 12) i ceràmica àtica de figures roges amb un fragment de clix datable a la primera meitat de segle i de vernís negre. D'aquest tipus trobem formes que es poden datar a la segona meitat de segle com una clix (fig. 15, 8), un escif (fig. 15, 10) i una tapadora de lècane, i d'altres que es podrien adscriure a la primera meitat com un escif o la clix *stemless inset lip* (fig. 16, 10 i 11).

Carrer dels Caputxins, núms. 33, 35 i 37

Solar rectangular situat entre els carrers dels Caputxins i de Gasòmetre, confrontant amb el solar núm. 24 (fig. 17).

Durant els anys 1985 i 1986 el Servei d'Arqueologia hi dugué a terme tres intervencions d'urgència, sota la direcció de M. Teresa Miró.

En la primera intervenció es realitzaren dos sondejos per tal de comprovar l'existència de restes arqueològiques. Les altres anaren encaminades a l'excavació

dels pilars de fonamentació de l'edifici que havia de construir-se al solar, obrint-se 13 cales de 1,5 x 1,5 m i una de 3,30 x 1,5 m; posteriorment, a conseqüència del replantejament dels pilars, s'ampliaren quatre de les cales. El fet d'haver pogut excavar només cales i no tot el solar en extensió ha influït notablement en els resultats finals de la intervenció, impedit-nos una comprensió global de l'evolució urbanística.

Periodització

Les excavacions realitzades en aquest solar han proporcionat una seqüència estratigràfica que abasta del segle iv aC fins als nostres dies, diferenciant-se deu fases cronològiques:

1. Segle iv aC. S'ha constatat la presència residual de nivells d'aquest moment, que ens permeten inferir que abans de les grans remocions de terra realitzades en època romana hi existien restes del poblament en aquest sector.

2. Segle iii aC. Es documenten habitacions pertanyents a l'assentament ibèric durant aquesta època, que possiblement reaprofiten estructures anteriors.

3. Segle i aC. Es documenta un possible abocador d'aquest moment. No hi ha restes arquitectòniques, poden haver estat arrasades per l'activitat edilícia del segle següent.

4. Segle i dC. Es constata el canvi urbanístic de la zona, que passa a convertir-se en una àrea destinada a la ubicació d'edificis de caire públic o monumental, amb murs de carreus.

5. Segle II dC. S'inicia la davallada constructiva, tot i que encara es mantenen algunes construccions. Es documenta una xarxa de clavegueres que oblitera algunes de les edificacions anteriors.

6. Segle III dC. La zona recupera el seu caràcter d'àrea residencial. Un dels nivells d'aquest segle ha proporcionat un important lot d'importacions africanes,¹⁴ que ens pot indicar que tot i el replegament de la ciutat no es pot parlar encara d'una profunda crisi econòmica.

7. Segle IV dC. Es documenten nivells amb materials d'aquest moment, tot i que no ha aparegut cap estructura arquitectònica. Així mateix, hi ha moltes ceràmiques residuals datables en aquest segle en nivells més moderns, el que ens fa pensar que encara no s'ha produït l'abandó definitiu de la zona. Això no obstant, sí que sembla que no es pugui parlar d'una continuació de la vida al segle V dC.

8. Segles V-XVII. Es documenta un nivell de terra de conreu que es pot haver format entre aquests segles.

9. Segle XVII. A mitjan segle es construeix el Fortí Reial del qual han aparegut restes de les contraescarpes del fossat del baluard NO, una xarxa de clavegueres i el paviment del pati. S'enderroca al final del segle XIX.

10. Segle XX. S'han documentat fonaments de les cases bastides al solar a mitjan segle i el corresponent nivell d'enderroc.

Resultats

Només tres cales proporcionaren nivells ibèrics (fig. 18).

Cala 7

Immediatament per sota nivells del segle IV dC, trobem nivells d'enderroc datables al segle III aC, que es relacionen amb un mur de pedra seca d'uns 60 cm d'amplada i 1 m d'alçada màxima conservada, en direcció NO-SE (fig. 18). Els nivells del segle III aC es recolzen directament sobre la roca.

Figura 18. - Caputxins 33-35-37, cala 7. Mur del segle III aC.

Cala 10

Entre els intersticis de la roca, a l'extrem NE de la cala va aparèixer un nivell de terra cendrosa que es pot datar al segle IV aC. Aquest nivell residual, cobert per estrats del segle II dC, es pot considerar com un testimoni de la neteja a fons que es féu del solar en època romana.

Cala 11

Coberts per un nivell de terra de conreu modern apareixen nivells datables a la segona meitat del segle III aC, associats a tres murs de pedra seca, un situat al centre de la cala, en direcció N-S, i els altres dos als talls N i S de la cala respectivament, en direcció E-O (fig. 19).

Figura 19. - Caputxins 33-35-37, cala 11. Mur del segle III aC.

Els materials

Entre l'escàs material aparegut a la cala 10 i datable a principis del segle IV aC trobem ceràmica ibèrica i una vora de ceràmica àtica de vernís negre de la forma *cup-kantharos* de la classificació de l'Àgora d'Atenes (fig. 21, 5).

Els materials de les cales 7 i 11 són similars i ens ofereixen una cronologia de segona meitat del segle III aC.

El tipus més representat és la ceràmica ibèrica roja a torn, destacant les formes de grans gerres amb forma de coll de cigne (fig. 20, 5), pàteres (fig. 20, 6), càlats, encoes i un fons d'amforeta. La ceràmica amb decoració pintada és poc nombrosa, documentant-se en tots els fragments pintura de color roig vinós. Les decoracions són les típiques del moment: bandes, cercles concèntrics, roleus vegetals, ondes (fig. 21, 3).

La ceràmica grisa és molt escassa, amb formes, majoritàriament, de vaset (fig. 20, 3), així com la ceràmica a mà, que presenta una superfície allisada, si bé també n'hi ha de pentinades, amb desgreixant de quars.

Respecte a les àmfores cal destacar la presència majoritària d'àmfora greco-itàlica, de la qual es conserven diverses vores, nanses i pivots (fig. 20, 2; 21, 1 i 2). En dos dels fragments informes es poden observar possibles restes de pintura vermella que

14. Aquest lot ha estat estudiat per X. Aquilué a la seva tesi doctoral: *Las cerámicas africanas procedentes de la Colonia Iulia Urbs Triumphalis Tarraco* i publicat en part pel mateix autor (AQUILUÉ 1992).

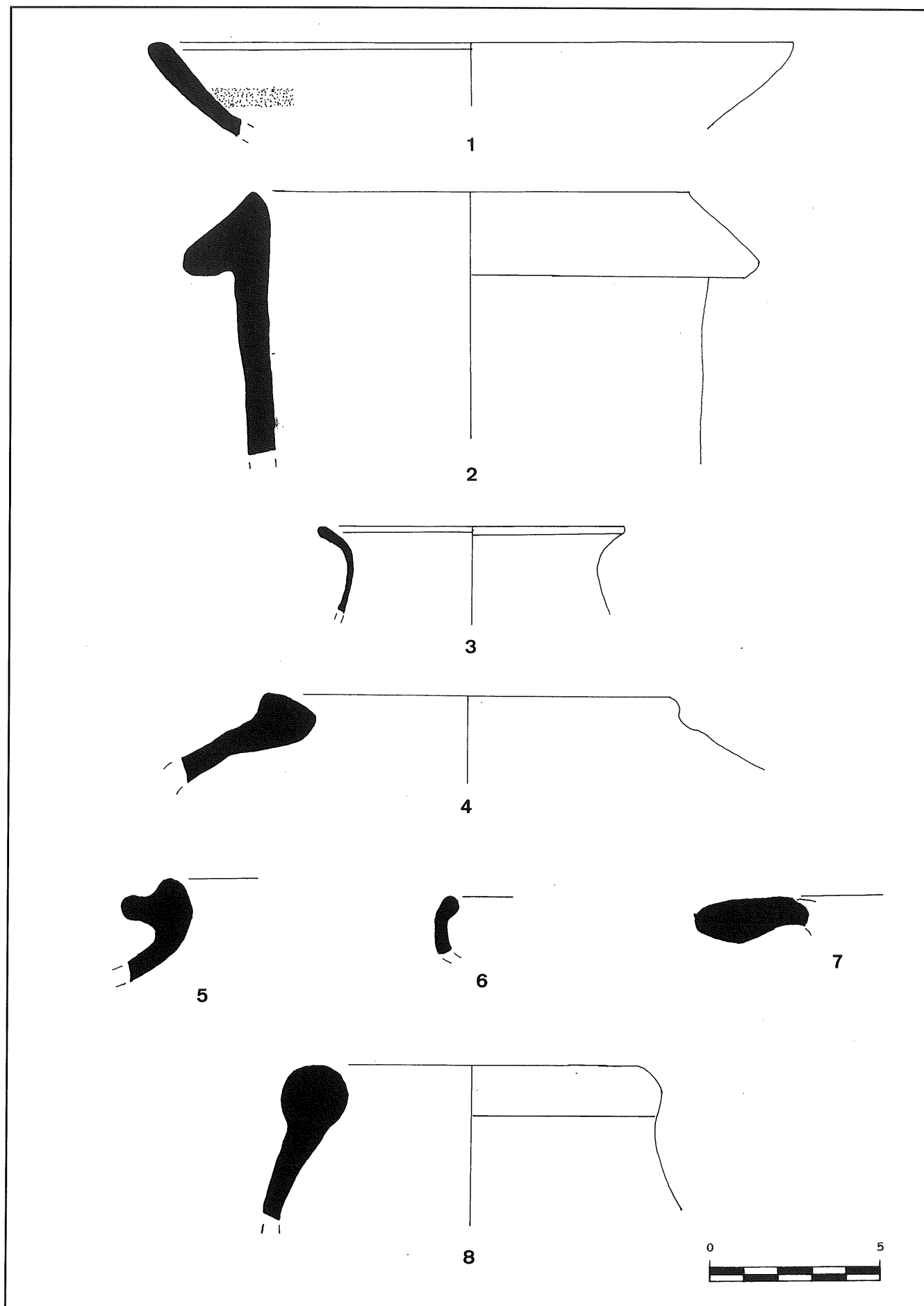

Figura 20. - Caputxins 33-35-37, Cala 7, UE 6: — 1. Ceràmica de vernís negre de l'àrea etrusca, Morel 2233. — 2. Àmfora greco-itàlica. — 3. Ceràmica grisa. — 4. Àmfora ibèrica. — 5. Ceràmica ibèrica, gerra de vora de coll de cigne. — 6. Ceràmica ibèrica, pàtera. UE 8: — 7. Ceràmica púnica, morter. — 8. Àmfora púnico-ebussitana, Mañá A.

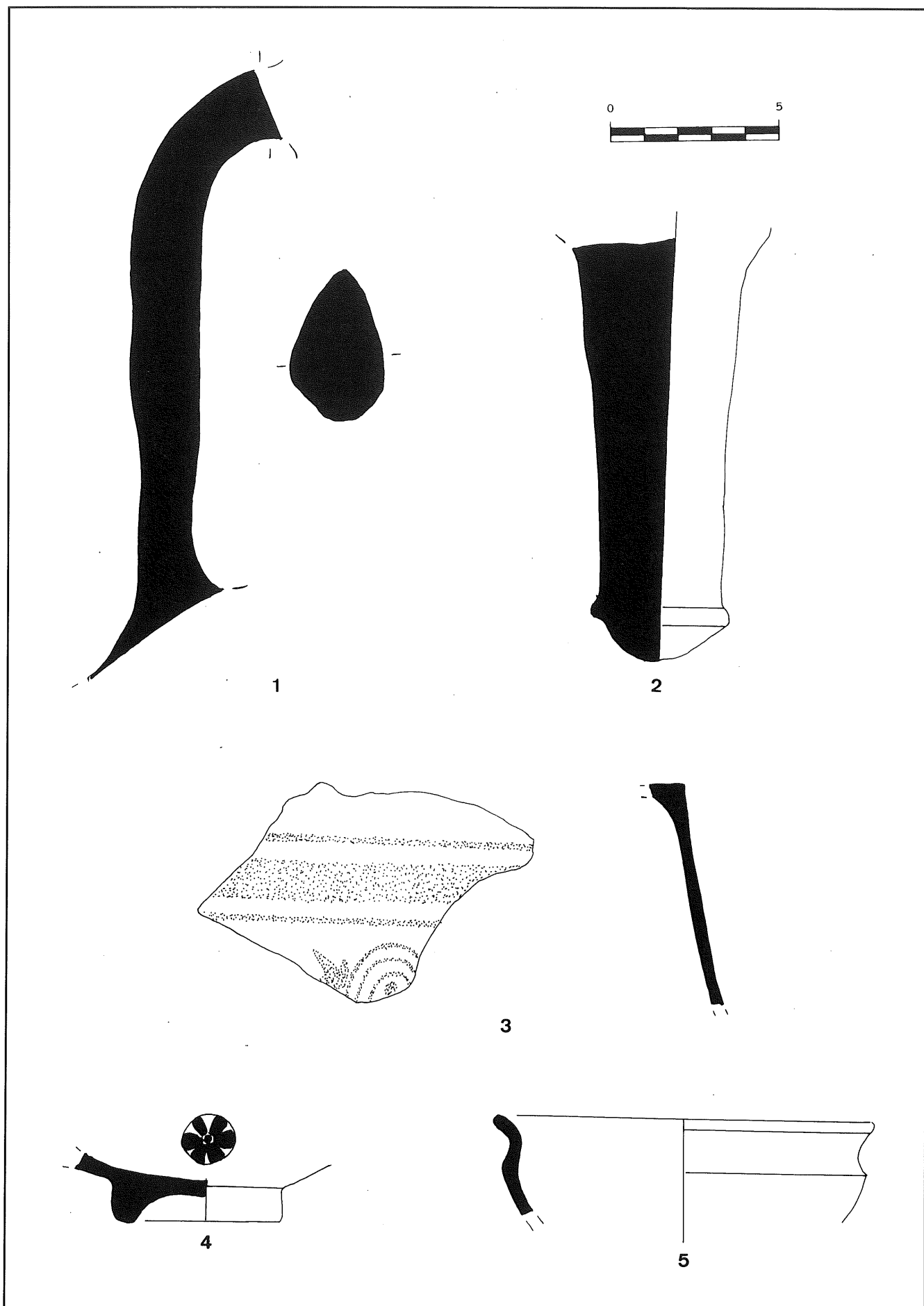

Figura 21. - Caputxins 33-35-37, Cala 7, UE 6: — 1. Àmfora greco-itàlica. — 2. Àmfora greco-itàlica. Cala 11, UE 4: — 3. Ceràmica ibèrica pintada. — 4. Ceràmica de vernís negre del taller de Roses, Lamb 27. Cala 10, UE 13: — 5. Àtica de vernís negre, *cup-kantharos*.

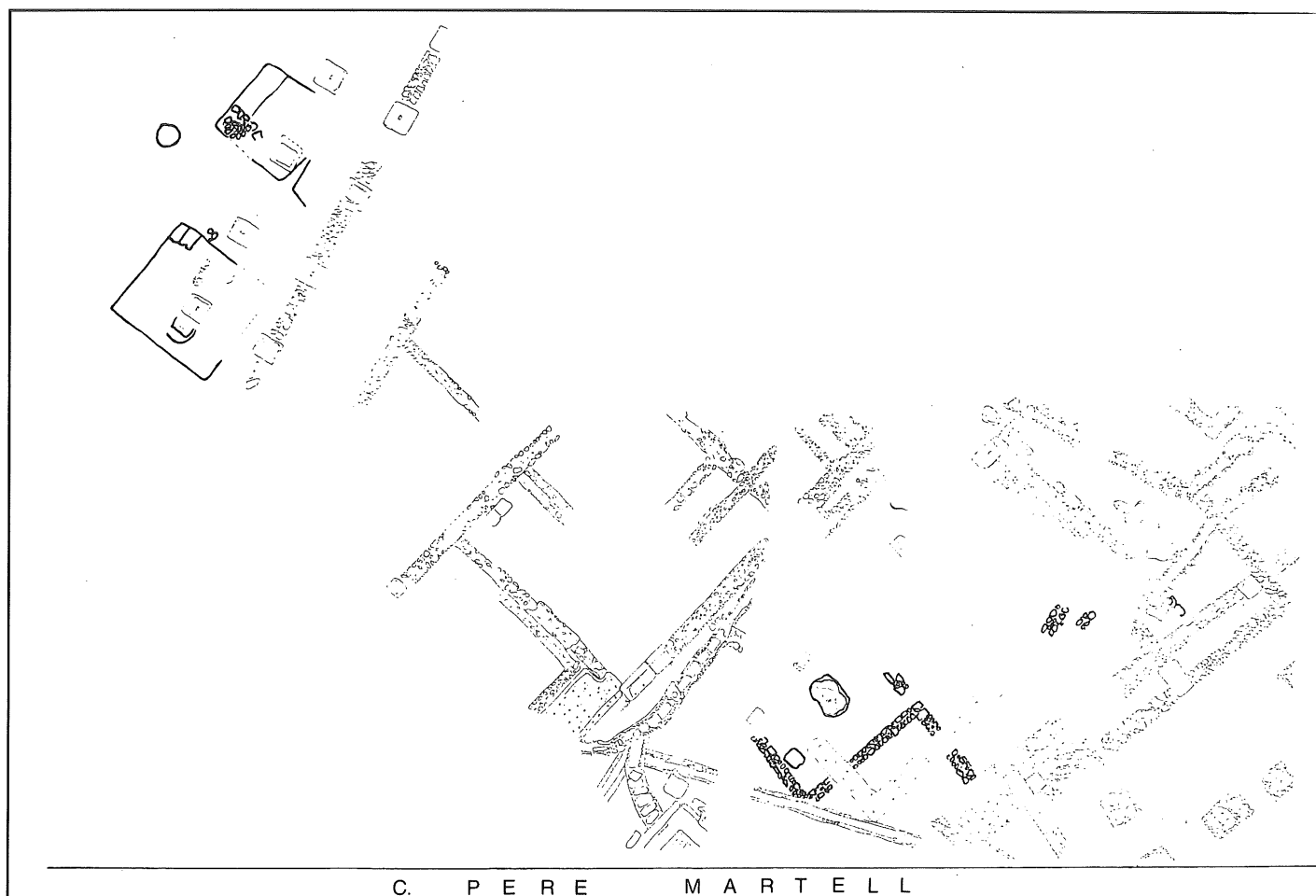

Figura 22. - Pere Martell. Plànol general.

correspondrien a *tituli picti*, tot i que és impossible qualsevol lectura. També abunda l'àmfora púnica, amb una vora del tipus Mañá A (fig. 20, 8) i l'àmfora ibèrica de boca plana (fig. 20, 4).

Entre la ceràmica d'importació de cuina hi ha un únic exemplar de morter púnic (fig. 20, 7).

Pel que fa a la ceràmica de vernís negre hi ha representades diverses produccions. La més abundant és la que correspon al taller de Roses, amb vasos de la forma Lamb 31 i bols de la forma Lamb 27 decorats amb una roseta al fons del vas. Un d'aquests (fig. 21, 4) presenta una roseta de sis pètals, semblant a la núm 1624 de Rhode (SANMARTÍ 1978) que pertany a una producció del taller d'imitació de bols de petites estampetes en argila ataronjada. Una vora de la forma Morel 2233 (fig. 20, 1) es pot tractar d'una producció de l'àrea etrusca i la Campània del nord desenvolupada al llarg del tercer quart del segle III aC. Finalment, un fragment de la copa Lamb 48, amb una banda de pintura blanca sota la vora a l'interior del vas, podria correspondre a una producció de ceràmica campaniana A antiga.¹⁵

15. En contextos de la mateixa època (segona meitat del segle III aC) van aparèixer exemplars similars al Pla de Santa Bàrbara de Montblanc (MIRÓ 1986) i al turó de Ca n'Olivé de Cerdanyola (BARBERÀ, PASCUAL, CABALLÉ, ROVIRA 1960-1961).

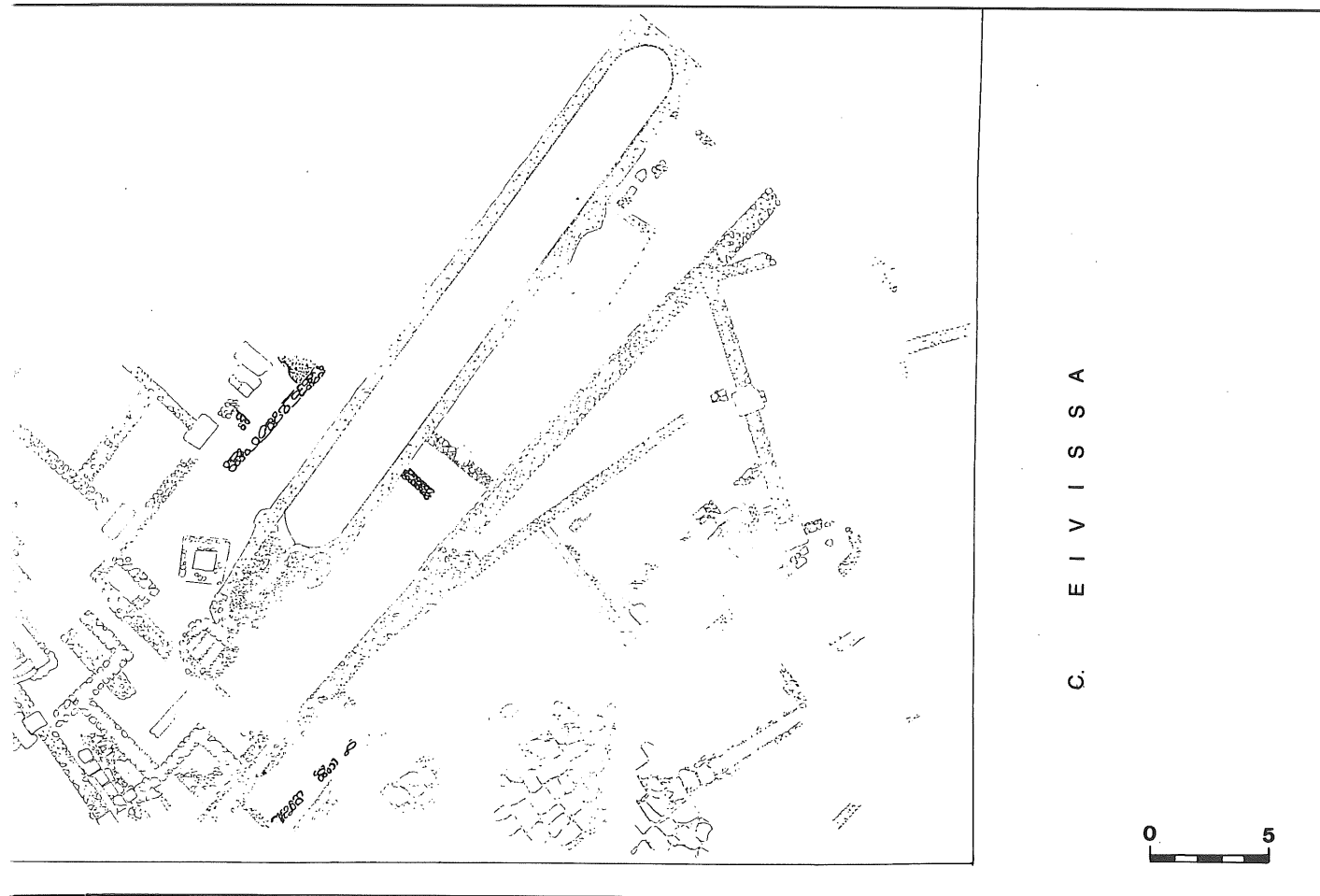
Pere Martell

L'excavació de Pere Martell ocupa un extens solar delimitat actualment pels carrers de Pere Martell, Eivissa, Jaume I i també per Mallorca quan es finalitzin les obres d'urbanització d'aquesta zona.

L'any 1979 es projectà la construcció d'un edifici, per la qual cosa es realitzà una campanya d'excavació per tal d'avaluar la magnitud de les restes arqueològiques. Aquestes prospeccions van ser encarregades a Francesc Tarrats, director del Museu Arqueològic, amb qui va col·laborar Esmeralda Terré, i consistiren en la realització d'una sèrie de sondejos en els llocs on es construïrien els pilotatges de l'edifici. Aquests treballs posaren de manifest la importància i la densitat de les restes conservades en el subsòl.

Si bé el projecte de 1979 no va tirar endavant, el 1989 s'endega un nou projecte de construcció de vivendes que afectava bona part del solar (fig. 22). Aquest fet va motivar l'inici d'una sèrie de campanyes d'excavació que, en aquest cas, sí han corregut paral·leles a la construcció dels edificis. Això, ha suposat que el desenvolupament de l'excavació es veiés mediatitzat per les necessitats de la construcció dificultant la comprensió global del jaciment.¹⁶

16. Si bé pot resultar realment complicat, creiem que és necessari donar una visió de tal com s'han desenvolupat els treballs per tal, si no de justificar, sí explicar perquè una excavació

La primera intervenció arqueològica, dirigida per Ester Ramon i Maria Adserias, realitzada en el decurs de l'any 1989, abastava la primera fase de l'edificació situada en la cantonada dels carrers Pere Martell i Eivissa. Aquesta va consistir en un rebaix de 40 cm de tot el solar per tal de poder definir el caràcter de les estructures, i en sondejos fins a la roca en els llocs on devien situar-se els pilotatges. Ben aviat es va poder veure que la densitat d'estructures existents de diferents períodes cronològics, era impossible de comprendre amb la informació que proporcionaven les estructures que afloraven a conseqüència del rebaix i la complexitat i superposició de murs que es documentava en els sondejos de 2 x 2 m.

Un cop acabada aquesta primera fase i a l'espera de reemprendre l'excavació quan finalitzés la construcció de l'estructura de l'edifici, es va continuar la intervenció en la zona corresponent a la segona fase¹⁷ (fig. 23). En aquesta, amb l'experiència negativa de l'actuació anterior, l'excavació ja es va planificar en extensió, fet que òbviament va suposar una gran millora en la qualitat de la informació recollida i en la comprensió dels diferents períodes d'ocupació del jaciment. Tot i amb això, per raons de temps i pressupost, es va haver de deixar un sector per excavar, una vegada realitzats els pilotatges.

Finalitzada aquesta es va reemprendre la primera fase quan ja s'havia construït l'edifici. La intervenció va consistir en l'excavació en extensió de la zona que el pressupost va permetre, condicionada, a més, per l'existència dels pilars i les riestres que dificultaven les tasques d'excavació i la total comprensió de certs punts afectats.

Figura 23. - Pere Martell. Vista general de l'excavació de la segona fase, primera part, on es pot apreciar la gran complexitat de les estructures.

de les dimensions i de la importància per a la comprensió d'un jaciment com Tarragona, ha estat fins el moment mancada de tota difusió científica.

17. Dirigida també per Maria Adserias i Ester Ramon.

Posteriorment es realitzà la segona part de la segona fase¹⁸ amb una problemàtica similar a la intervenció anterior, ja que també s'excavava sota de l'edifici. Malgrat les dificultats, els resultats proporcionats per la segona fase comporten una clara millora sobre els obtinguts en la primera intervenció, suposant la validació de les tesis dels arqueòlegs que defensaven l'absoluta necessitat d'una excavació en extensió.

A la vista, doncs, dels resultats de les anteriors fases, la tercera es va planificar com una excavació en extensió a finalitzar totalment abans de la construcció de l'edifici. Esmenades les mancances anteriors, la tercera fase va finalitzar amb clares millores en els resultats previstos i dins dels terminis fixats. S'ha de dir, però, que la potència estratigràfica es reduïa a mesura que s'avançava cap a la quarta fase.

Actualment s'estan duent a terme la quarta i la cinquena fase, també en extensió.

Periodització

La seva situació privilegiada ha suposat una intensa activitat constructiva i d'hàbitat documentada des del segle v aC fins al v dC. Així, en resum, s'han pogut documentar un total de deu fases.

1. Segle v aC. És en aquest moment quan es documenten les primeres restes constructives de l'assentament ibèric.

2. Segle iv aC. Sembla existir una clara continuïtat respecte a l'etapa anterior. Moltes vegades s'aprofiten les estructures construïdes al segle v aC.

3. Segle iii aC. Aquesta es la fase més desconeguda, només es conserven les restes de dos murs en un petit sector fortament afectat per construccions posteriors tant romanes com modernes, així com alguns nivells estratigràfics.

4. Segona meitat del segle ii aC. En aquest moment, sobre l'assentament ibèric es desenvolupa una intensa activitat constructiva relacionada amb rituals fundacionals.

5. Final segle i aC, inici segle i dC. Si bé estan documentats estrats d'aquest moment amb gran riquesa material, són molt poques les estructures que podem situar com d'època augustal.

6. Mitjan segle i dC. És en època clàudia quan es produeix la construcció d'un edifici de grans dimensions i monumentalitat. Conservat en alguns llocs amb murs de carreu de més d'un metre d'alçada, destaca un gran dipòsit amb una capacitat d'uns 120 m³ i un pati enllosat relacionat amb un pòrtic.

7. Segle ii dC. En el segle ii es realitzen reformes en l'edifici abans esmentat, així com també es produeixen certes modificacions en la xarxa de clavegueram.

8. Segle iii dC. Durant la primera meitat d'aquest segle, és el moment en què s'abandona tota la zona: s'amortitzen les clavegueres, s'incendien alguns àmbits i en altres es documenten amplis estrats d'abandó.

18. D'aquesta intervenció, així com de les següents, se'n va fer càrrec totalment l'empresa CODEX SCCL, amb un equip tècnic format per Ester Ramon i Lurdes Burés que substituïa Maria Adserias.

9. Segle iv inici del v. En el pati enllosat i pòrtic, abans esmentat, que ocupa una important extensió, si bé es documenta un moment d'abandó en el segle iii, sembla que amb posterioritat es produeix un important incendi que es pot datar en aquest moment.

10. Final del segle xx i segle xx. No és fins aquest segle que la zona es torna a ocupar, construint-se la fàbrica de gas.

Resultats

Les diferents construccions efectuades en època romana apareixen fonamentades directament a roca, per la qual cosa i a causa de la magnitud d'aquestes estructures, en el moment de la seva construcció arrasaren la major part dels vestigis anteriors, tant arquitectònics com sedimentaris. Per aquest motiu les restes d'època ibèrica apareixen disperses per tot el solar, sense connexió directa entre elles. És per això que l'estudi s'ha realitzat en base a sectors, on es documenta l'existència d'estructures d'aquest moment, associades als nivells estratigràfics que les daten. Així, hem diferenciat un total de cinc sectors que descriurem tot seguit.

Sector 1

En aquest sector (fig. 24), per sota d'un paviment de còdols d'època augustal, es localitzà un estrat datable en la segona meitat de segle ii aC, que es correspon com ja hem esmentat, a un dels moments constructius de la vida del jaciment.

Un cop excavat aquest nivell es van localitzar tres murs (UE 515, 480 i 463) construïts amb pedres irregulars sense lligar i acuradament disposades, els quals estaven situats de manera que formaven clarament part del perímetre d'una estructura d'hàbitat (fig. 24), de forma més o menys quadrangular. El fet que un d'ells es perllongui més enllà d'aquesta (UE 542), tallat, això sí, per una fonamentació posterior, fa suposar que l'espai colindant correspondria a un altre àmbit situat al costat del primer, compartint un dels murs, és a dir, que ens trobaríem davant de dues habitacions adossades.

En la primera habitació, la més clarament delimitada (fig. 25), es localitzava una seqüència estratigràfica que ens documenta una ocupació continuada de

Figura 25. - Pere Martell, sector 1. Vista general de l'habitació ibèrica on es pot apreciar la llar de foc.

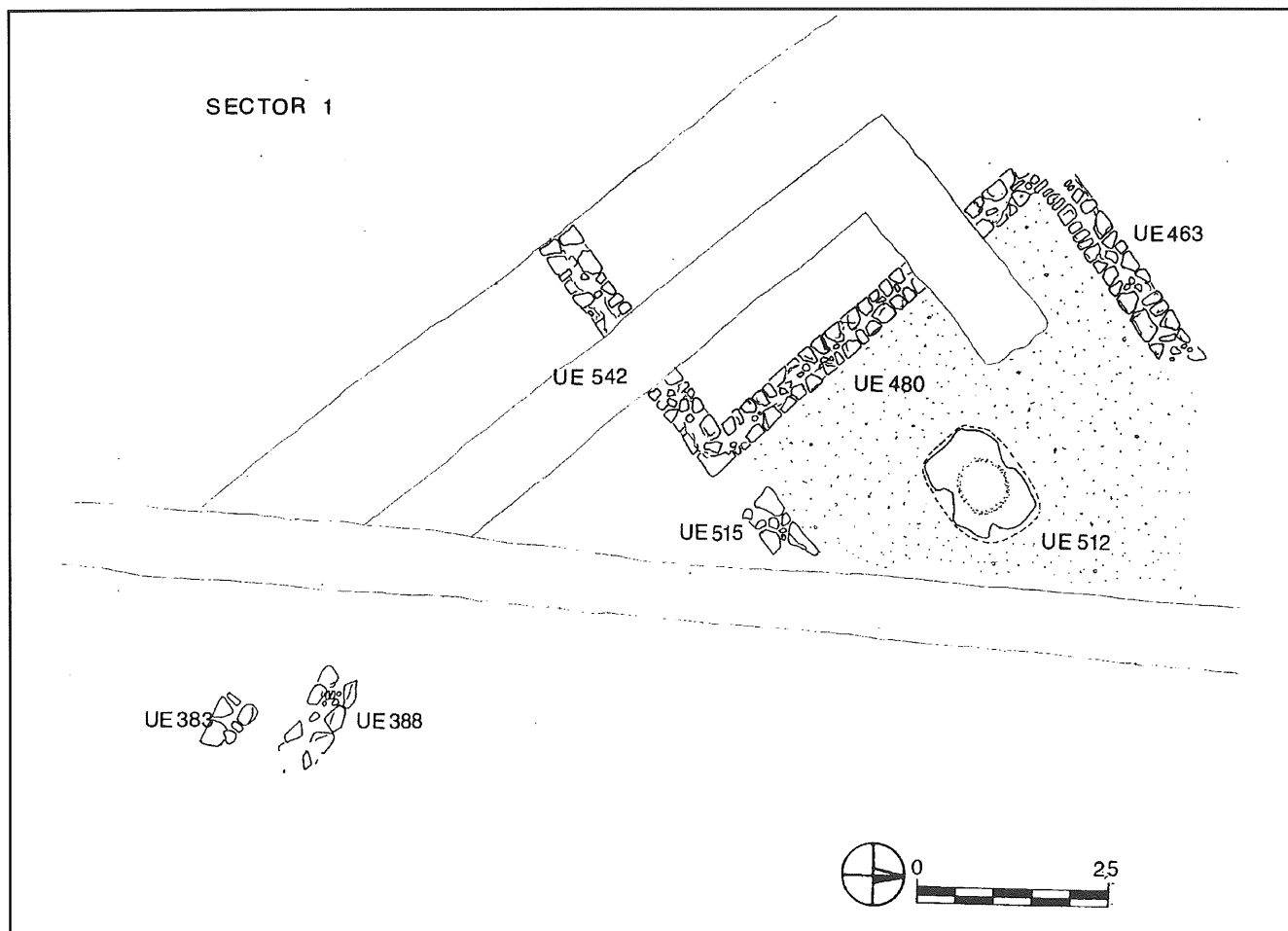

Figura 24. - Pere Martell, sector 1. Planta.

l'àmbit des d'un moment indeterminat del segle iv aC fins a la seva obliteració en la segona meitat del segle ii aC. Així el primer estrat relacionat amb aquestes estructures (UE 476), datat en la segona meitat de segle iii i l'inici del segle ii aC, cobria un paviment de terra compactada, conservat únicament en la zona nord de l'habitació. Sota d'aquest, i també només en aquest mateix sector, se'n conservaven les restes d'un altre (UE 493). Per sota d'aquests paviments, i tan sols en el sector sudoccidental de l'habitació, es localitzava un altre estrat (UE 484) i, ja unificant tot l'àmbit, el nivell 485. El fet que els materials d'ambdós estrats no siguin gaire abundants suposa que només puguem donar una datació molt àmplia a l'entorn del segle iv aC.

Coberta per l'estrat 485, es localitzava, aproximadament en el centre de l'habitació, una llar de foc (UE 512) de considerables dimensions (1'5 x 1'15 m) i forma rectangular amb els angles arrodonits; el seu ús continuat estava corroborat per les intenses marques del foc, així com per una reparació (UE 513) efectuada en un moment difícil de precisar. Aquesta estructura estava construïda amb una capa de sorra sobre la qual apareixia una altra capa de fang arrebossat i endurit per l'acció del foc. La llar funcionava amb un nivell d'ús (UE 573), que cobria l'estrat 494 el qual aportà alguns materials ceràmics que ens han proporcionat una cronologia de segle iv aC. Sota d'aquest estrat, es conservaven prop del mur 463 les restes d'una anterior llar molt malmesa (UE 517), que recolzava directament sobre els nivells geològics.

Pel que respecta al segon àmbit documentat, es troba dividit per la fonamentació d'una estructura d'època romana i va ser destruït per la rasa de saqueig i la rasa constructiva d'un mur de carreu proper, també romà. En aquesta habitació es localitzava un únic estrat, el 546, dipositat directament sobre la roca. La seva naturalesa era totalment diferent als estrats abans descrits i destaca la presència d'una sèrie de materials ceràmics que ens situen dins del segle iii aC. El fet que no es documentin aquí estrats més antics ni tan sols de manera residual fa pensar en una acció dràstica en aquesta habitació que es rebaixés fins a la roca en un moment indeterminat anterior al segle iii aC.

L'espai situat fora de les habitacions es va poder excavar en dues petites àrees separades per un mur modern. Abans de començar amb la descripció cal fer esment de la diferent naturalesa de la degradació que havien patit, especialment greu pel que fa a la zona est. Aquí, els estrats es trobaven tallats per un pendent realitzat en època contemporània per a permetre als camions l'accés a un dipòsit situat en una zona superior. Quan aquest deixà de funcionar tot el sector s'omplí de la substància que contenia que no era altre que quitrà. Aquest s'havia filtrat a una profunditat considerable en el subsòl, tenyint la terra i canviant la seva consistència i textura. A mesura que els estrats s'acostaven al retall del pendent i esdevenien menys potents els problemes s'accentuaven. Per això ens és especialment útil corroborar les dades obtingudes en les dues diferents zones, observant que els grans trets es mantenen però que, no obstant, els nivells d'ús

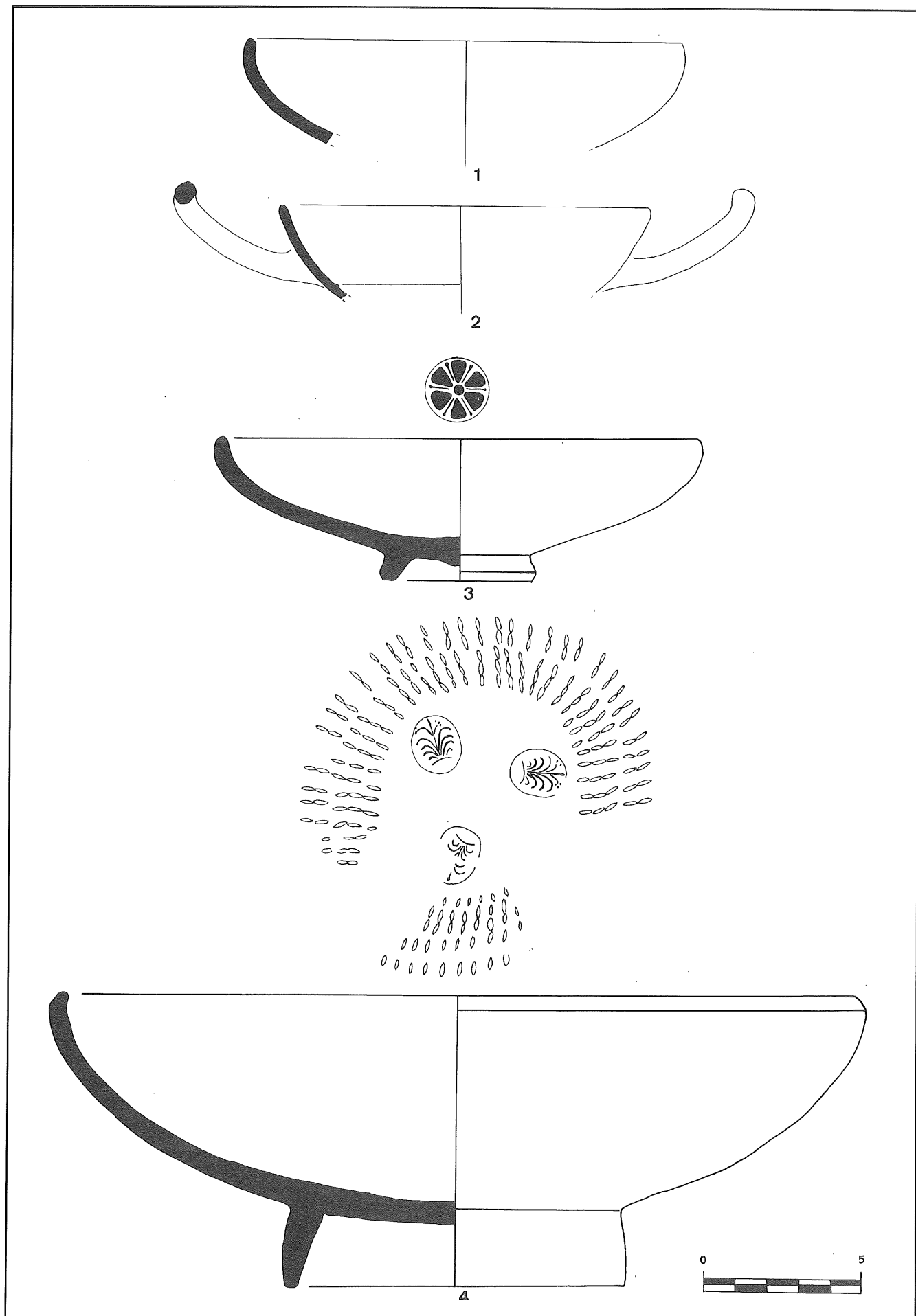

Figura 26. - Pere Martell, sector 1. — 1. Bol de vernís negre de producció occidental Morel 2764. — 2. Cílix *stemless large delicate* class de ceràmica àtica de vernís negre. — 3. Pàtera del Taller de les Tres Palmetes Radials. — 4. Pàtera del Taller de Roses.

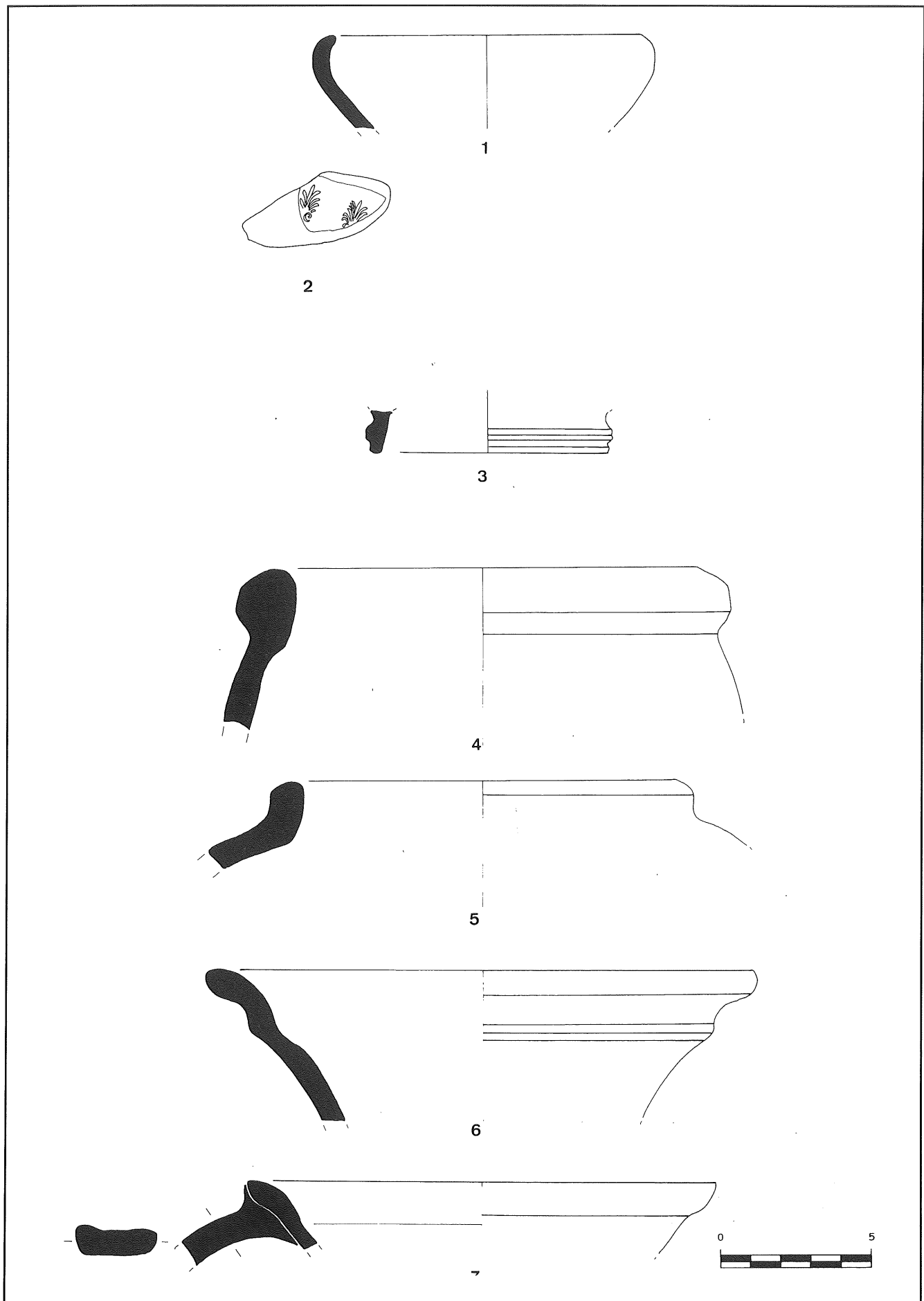

Figura 27. - Pere Martell, sector 1. — 1. *Bowl incurving rim* de ceràmica àtica de vernís negre. — 2. Àtica de vernís negre, palmetes. — 3. Àtica de vernís negre, peu de cìlix *stemless large delicate class*. — 4. Àmfora púnico-ebussitana 14. — 5. Àmfora púnico-ebussitana PE-11. — 6-7. Ceràmica comuna ibèrica, grans gerres.

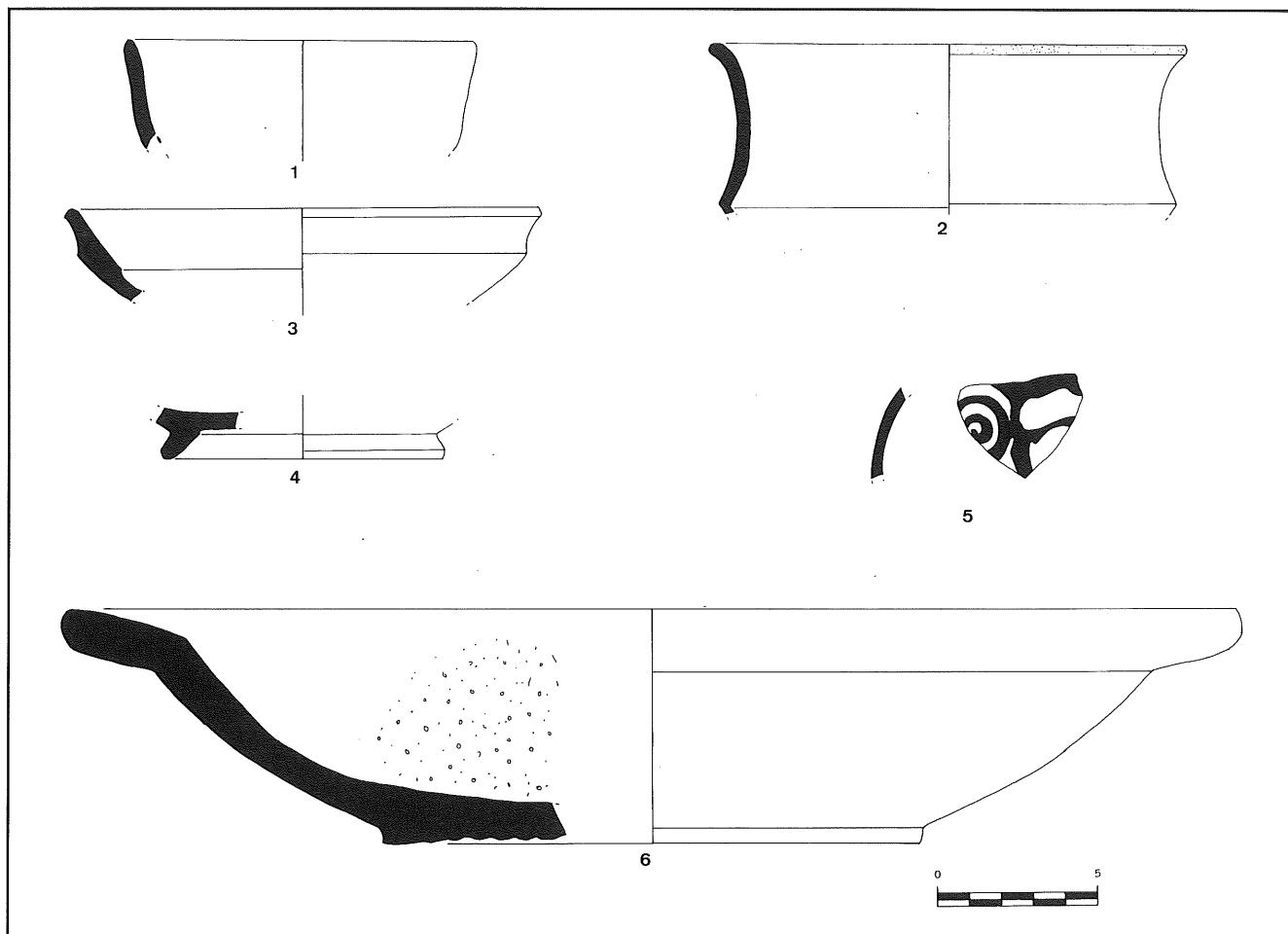

Figura 28. - Pere Martell, sector 1. — 1. Vas de vernís negre de producció etrusca Morel 2621. — 2. Ceràmica comuna ibèrica pintada. — 3. Cílix *stemless inset lip* de ceràmica àtica de vernís negre. — 4. Fons de cílix. — 5. Fragment de ceràmica àtica de figures roges. — 6. Morter de ceràmica púnica.

no van poder ser diferenciats a l'àrea més problemàtica.

Sota del potent superficial i només en la zona més alta del pendent es localitzava l'estrat 344, tallat per la rasa constructiva d'un mur posterior; el material recuperat ens situa a la darrerria del segle II aC. Aquest és paral·lelitzable al nivell 544 de l'altre costat, que si bé no conté suficients elements per precisar una datació sí presenta alguns fragments de ceràmica àtica de cert interès. Cobert per 344 s'identificava el mur 388, fet de pedres irregulars, en sec i del qual únicament es conservava una filada. Paral·lel a aquest i dintre d'un sondeig de l'actuació efectuada l'any 1979 es trobava el mur 383; aquest, malgrat que podem suposar que guardava les mateixes relacions estratigràfiques que el 388, es trobava totalment fora del seu context: estava cobert per sorra, i envoltat per sorra de pedrera.

Aquests dos murs —si acceptem pel 383 les mateixes característiques que pel 388— funcionarien amb el nivell d'ús 574, únicament documentat en l'àrea més ben conservada. Els estrats que cobreix aquest paviment (UE 356 i 548) ens proporcionen una cronologia de primera meitat del segle III aC, que ens aporta, però, una data *post quem* al moment d'inici de funcionament d'aquestes estructures, les quals si bé apareixen molt deteriorades, són les úniques del jaciment que podem situar dins del segle III. Per sota del nivell 356, s'identificava el 390 que cobria ja

directament la roca, assimilable als estrats 551 i al 552 sense que existís cap estructura de la zona que s'hi relacionés. Els materials exhumats es poden situar dins del segle IV aC.

Els materials

Els materials de l'estrat 476 són poc significatius; de ceràmica fina únicament es documenta un fragment de fons d'una cílix de peu baix de ceràmica àtica de vernís negre, que podríem datar a l'entorn del segle V aC, i un fragment d'un bol de ceràmica de vernís negre de producció occidental (forma Morel 2764) de mitjan segle III aC (fig. 26, 1) que ens dona el terme *post quem*. El material que els acompanya són ceràmiques comunes ibèriques de coll de cigne, ceràmiques a mà i àmfora ibèrica de boca plana. Com a altres materials d'importació destaca l'àmfora púnica i la greco-itàlica. La presència d'aquesta darrerria també ens serveix com a indicador cronològic, ja que les primeres troballes d'àmfora itàlica en la costa catalana se situen entre la darrerria del segle III i l'inici del II aC, tot i que de manera escadussera (NOLLA, NIETO 1989).

Poc podem dir dels estrats 484-485, ja que els materials no permeten precisar una cronologia. La presència de dos fragments molt deteriorats de cílix de ceràmica àtica de vernís negre en el 484, amb un fragment d'àtica de figures roges i un altre fragment

de clix en el 485, només en situen en el segle iv aC de manera àmplia. Pel que fa a la resta de materials es documenta ceràmica comuna i àmfora ibèrica, abundant àmfora púnica, i cal destacar la troballa d'un molí barquiforme (fig. 32, 2).

L'estrat 494 segueix les mateixes característiques que els anteriors amb la presència d'un material poc abundant entre el qual destaca, com a ceràmica de vaixella fina, un fragment de clix *stemless large delicate class* de ceràmica àtica de vernís negre, que ens donaria una dada *post quem* de la darrerria del segle v i la primera meitat del iv aC (fig. 26, 2).

Pel que fa al material de l'únic estrat documentat en el segon àmbit, el 546, destaca la presència de dos peces de vernís negre occidental procedents del Taller de les tres palmetes radials que ens situarien a mitjan segle iii aC (fig. 26, 3, 4). Aquestes apareixen amb abundant àmfora i ceràmica ibèrica, amb algun fragment pintat amb decoració de cercles.

En la zona fora de les habitacions, del conjunt ceramològic obtingut en l'excavació de l'estrat 356 cal destacar un fragment de *bowl incurving rim* de ceràmica àtica de vernís negre (fig. 27, 1) amb una cronologia de mitjan segle iv aC, un fragment de fons decorat amb palmetes (fig. 27, 2), i un de peu de clix. Està molt representada la ceràmica ibèrica amb una gran varietat de formes: pàteres, enòcoes, grans contenidors de coll de cigne i diferents tipus de grans gerres (fig. 27, 6, 7). Quan a les àmfores, els grans contenidors ibèrics de boca plana són els més abundants, però les àmfores púnico-ebussitanes també estan ben representades amb exemplars de les formes PE 14 (fig. 27, 4) i PE 11 (fig. 27, 5). El material més destacable de l'estrat 548 és una vora d'un vas de vernís negre de producció etrusca Morel 2621 (fig. 28, 1), datat en la 1a meitat del segle iii que ens dóna la datació de l'estrat.

Com succeeix amb l'estrat anterior, el volum de material exhumat del nivell 390 és més aviat escàs; es documenta un fons de ceràmica àtica de vernís negre amb decoració de palmetes i rodeta (fig. 29, 1) acompanyat pels elements típics d'aquest horitzó cronològic: ceràmica comuna ibèrica, ceràmica a mà, i àmfores ibèriques, així com púnico-ebussitanes. Cal assenyalar la presència d'un morter realitzat en pedra sorrenca (fig. 29, 2). En els nivells equiparables a aquest darrer (UE 551 i 552), es documenta una vora de clix *stemless inset lip* de ceràmica àtica de vernís negre i un fons de clix amb una decoració molt degradada, junt amb un fragment de ceràmica àtica de figures roges (fig. 28, 3, 4, 5). Destaca, també, com a material d'importació un morter púnic quasi totalment complet (fig. 28, 6).

Sector 2

En aquest sector es documenta una gran activitat constructiva en època romana que, com ja és habitual en el jaciment, destruí la major part dels vestigis anteriors; no obstant això, en una petita zona no afectada es localitzà un mur construït amb pedres irregulars disposades en sec (UE 442), relacionat amb un estrat (UE 443) que, malgrat el poc material ceràmic que proporcionà, pot situar-se dins del període ibèric, recolzant-se tant l'estructura com l'estrat directament

en la roca. La seva orientació, malgrat les imprecisions pròpies del fet de tractar-se d'un tram tan reduït, és la mateixa que l'estructura d'habitació descrita en el sector 1.

Els materials

En l'únic estrat documentat en aquest sector només podem documentar un sol fragment sense forma de ceràmica àtica de vernís negre, amb alguns fragments d'àmfora i comuna ibèrica. Aquest conjunt de materials no ens permet precisar la datació de l'estrat, tot i que podríem pensar que correspon a un moment indeterminat del segle iv aC.

Sector 3

Aquest sector és definit per diverses estructures d'època romana, que semblen conformar una sèrie d'estances rectangulars separades d'un altre recinte (sector 4) per uns grans conjunts de carreus que s'interpretaren com a basaments d'una columnata. Per qüestions d'ubicació únicament va ser possible d'excavar una d'aquestes estances, i la seva construcció es pot situar a la darrerria del segle ii aC, ja que en una de les trinxeres de fonamentació aparegué un sacrifici ritual, que ens permet precisar la seva cronologia.

Aquests murs descansen directament sobre la roca, per la qual cosa en el moment de la seva construcció es destruí part de la sedimentació estratigràfica anterior, no obstant això, a l'interior de l'habitació es conservà una bona part de la seqüència estratigràfica, tot i que aquesta apareixia dividida per un mur. Així, en un dels costats, i sota d'un estrat d'anivellació detectat a ambdós costats del mur i datat aproximadament cap a finals del segle ii aC, aparegué l'estrat 95 que podem situar a la darrerria del segle v o inici del iv aC. Dintre d'aquest nivell es detectà una bossada amb abundants pedres i cendres (UE 97), que proporcionà molt poques restes materials, tot i que per les seves característiques li suposem una datació similar a l'anterior nivell. Immediatament a sota de l'estrat 95 n'aparegué un altre, de característiques morfològiques similars (UE 106), en el qual, malgrat la poca abundància de restes materials podem suposar una datació de la darrerria del segle v aC i que es situava immediatament a sobre de sòl geològic.

A l'altre costat, trobem una seqüència estratigràfica pràcticament idèntica. En primer lloc, a sobre d'un estrat de finals del segle ii aC, es detectà un nivell (UE 75), que es pot situar dins de la segona meitat del segle v aC. Sota d'aquest, es detectà una petita part d'un paviment de terra compactada (UE 101), que cobria un altre nivell, el 116, que malgrat l'escassetat de materials podem suposar una datació semblant a la de la resta de nivells d'aquest sector.

L'absència de restes arquitectòniques en aquest sector dificulta la seva interpretació. No obstant això, considerem que la documentació d'aquesta seqüència estratigràfica és una dada important a tenir en compte.

Els materials

Els materials recuperats d'aquest sector no són massa abundants, encara que ens permeten englobar tota la seqüència en un moment cronològic força

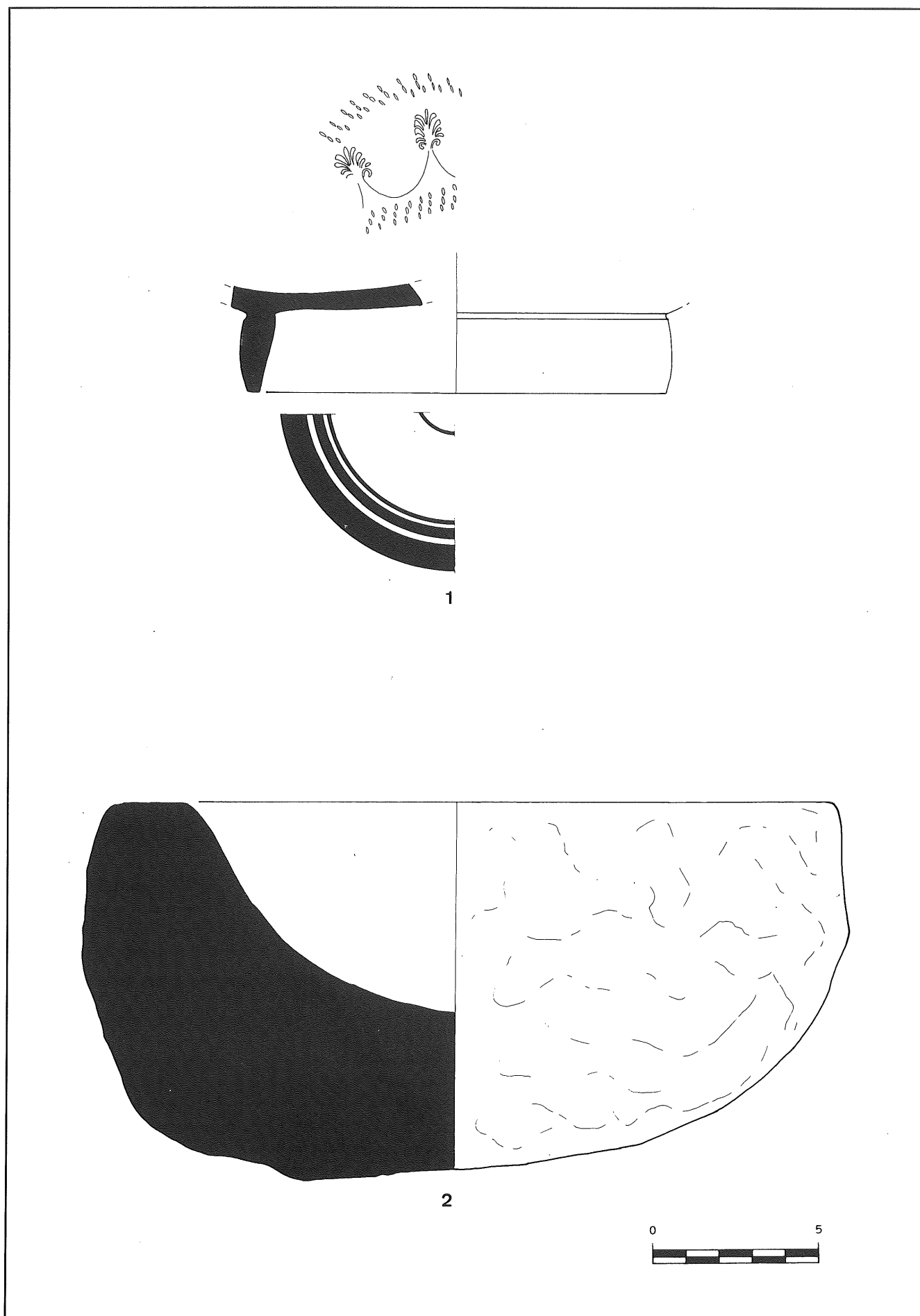

Figura 29. - Pere Martell, sector 1. — 1. Àtica de vernís negre, fons amb decoració de palmetes i rodeta. — 2. Morter de pedra sorrenca.

concret. En primer lloc, ens trobem els materials ceràmics del nivell 95 entre els quals destacarien els vasos de ceràmica àtica: un fragment de clix de peu baix *delicate class*, la datació del qual es situa cap al darrer quart del segle v aC (fig. 30, 1), així com una fitxa retallada d'un vas de figures roges (fig. 30, 2). També es recuperà un bon nombre de fragments de ceràmica comuna ibèrica, alguns de grans recipients de coll de cigne, àmfores de boca plana, algun exemplar d'àmfora fenícia, àmfora massaliota i púnica i ceràmica feta a mà amb diversos motius decoratius.

Entre els materials recuperats del nivell 106, destaquen alguns fragments de ceràmica àtica de vernís negre, un d'ells corresponent a un clix de peu baix *delicate class*, decorat al seu fons intern datat pels volts del 430 aC (fig. 30, 3). Juntament amb els materials de luxe, i en un nombre molt més abundant, trobem fragments de ceràmica comuna ibèrica, àmfora de boca plana, àmfora púnica i un reduït nombre de ceràmica feta a mà.

La datació del 75 la suposem també a partir dels materials àtics recuperats, entre els quals podem citar un fragment sense forma de ceràmica àtica de figures negres, corresponent a una àmfora de coll, amb una datació de segle vi aC (fig. 31, 1), així com diversos fragments de ceràmica àtica de vernís negre, decorats (fig. 31, 2, 6) i que ens proporcionen una datació de final del segle v o inici del iv aC. També apareixen fragments de ceràmica comuna ibèrica i els altres tipus ceràmics característics d'aquesta època.

Sector 4

Aquest sector es troba delimitat per diverses estructures d'època romana que conformen un gran espai rectangular, en el centre del qual es situaria el dipòsit de grans dimensions construït a mitjan segle i dC (fig. 33). En aquesta àrea trobem documentada una seqüència estratigràfica d'època ibèrica associada a algunes estructures, la qual apareix dividida en dues zones, a conseqüència de la construcció del gran dipòsit.

En el primer d'aquests sectors es va detectar un nivell (UE 88) que proporcionà materials exclusivament d'època ibèrica, cobrint un mur de pedres irregulars disposades en sec (UE 87), del qual es conservava únicament un parell de filades, que descansaven directament sobre el sòl geològic. Aquesta estructura havia estat clarament tallada pel dipòsit romà.

A ambdós costats del mur ibèric s'identificaren dos nivells estratigràfics (UE 89 i 91) de característiques molt similars, els quals es lliuraven a l'estructura i contenien materials d'època ibèrica no massa abundants i poc significatius com per a poder proporcionar una datació precisa.

Pel que fa a l'altre costat del gran dipòsit, es va detectar un nivell d'ús (UE 81) amb elements de cultura material d'època ibèrica, que es pot situar en un moment cronològic entre la darrerria del segle v i els inicis del iv aC. Aquest estrat es lliura a un mur (UE 123) fet de pedres irregulars, disposades en sec, del qual es conservaven únicament tres filades (fig. 34). Aquesta estructura apareix relacionada amb el paviment de terra compactada 126, el qual no fou excavat per qüestions d'urgència, i que era cobert pel nivell d'ús

descriu anteriorment. Aquestes relacions estratigràfiques ens permeten suposar una datació de la darrerria del segle v aC per ambdues estructures.

A l'altre costat del mur ibèric 123, la seqüència estratigràfica apareixia mot degradada a causa de les diferents fases de construcció: d'una banda, en una zona molt propera es bastiren, ja en època romana, una sèrie de basaments formats per diversos carreus de dimensions considerables; en el moment de construir aquestes estructures les restes anteriors foren pràcticament arrasades. A tot això hem de sumar la posterior edificació d'un nou mur, així com la situació del límit de l'excavació. No obstant això, fou possible detectar l'existència d'un mur (UE 125) de característiques constructives similars als de la resta d'estructures d'aquesta època i situat perpendicularment al mur 123, descrit anteriorment, tot i que la unió entre ambdues estructures no fou possible d'observar a causa de les dificultats esmentades anteriorment. Les similituds tècniques entre ambdues estructures, així com les seves orientacions, ens fan pensar que estarien relacionades entre si, per la qual cosa suposem una cronologia similar (darrerria del segle v aC).

Figura 34. - Pere Martell, sector 4. Detall del mur i el paviment de terra compactada del segle v aC.

Just a l'angle format pel mur 123 i el límit de l'excavació es detectà una llar de foc (UE 127), les característiques constructives de la qual, així com els materials ceràmics que proporcionà, ens permeten situar-la dins del període ibèric, essent molt possible que funcionés en un mateix moment cronològic que les altres estructures. La llar de foc havia estat feta amb diferents capes: una primera de còdols i pedres de petites dimensions lligats amb fang, una segona de fang, sobre la qual s'havia situat una nova capa de fragments ceràmics, i per damunt una fina capa de fang sobre la qual es realitzava el foc, ja que presentava les restes de la combustió (fig. 35).

Amb totes aquestes dades, es pot interpretar tot el conjunt com part de dues habitacions d'època ibèrica, que comptarien amb un mur mitger (UE 123). Una de les habitacions tindria un paviment de terra trepitjada (UE 126), havent-se perdut la resta d'elements arquitectònics que la delimitarien, mentre que l'altra habitació hauria conservat part d'un altre mur (UE 125), segurament de divisió interna d'espais, així com la llar de foc (UE 127), que molt possiblement estaria

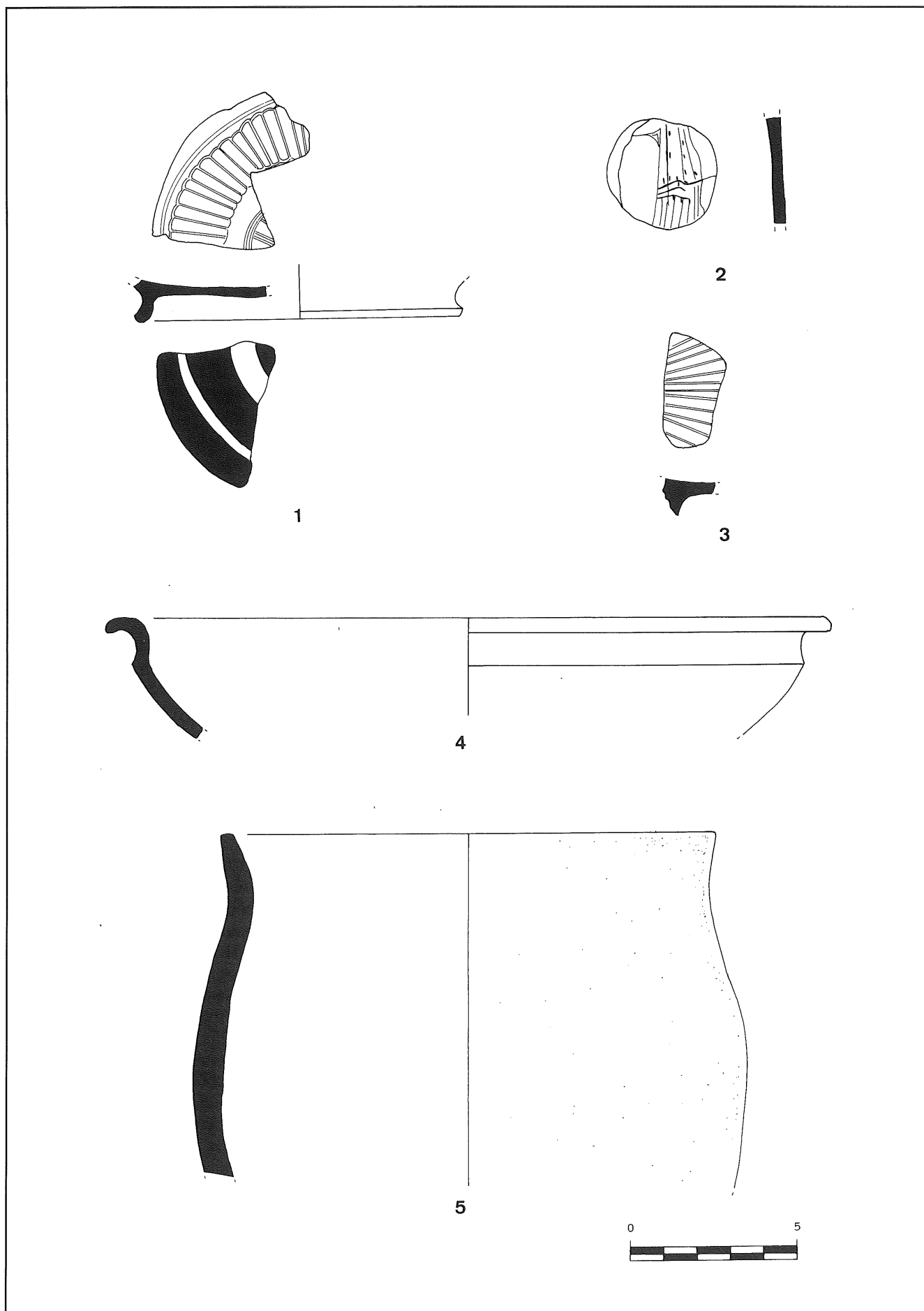

Figura 30. - Pere Martell, sector 3. — 1. Cílix de peu baix *delicate class* de ceràmica àtica de vernís negre. — 2. Fitxa retallada d'un vas de figures roges. — 3. Cílix de peu baix *delicate class* de ceràmica àtica de vernís negre. — 4. Ceràmica comuna ibèrica, plat exvasat. — 5. Gerra de ceràmica a mà.

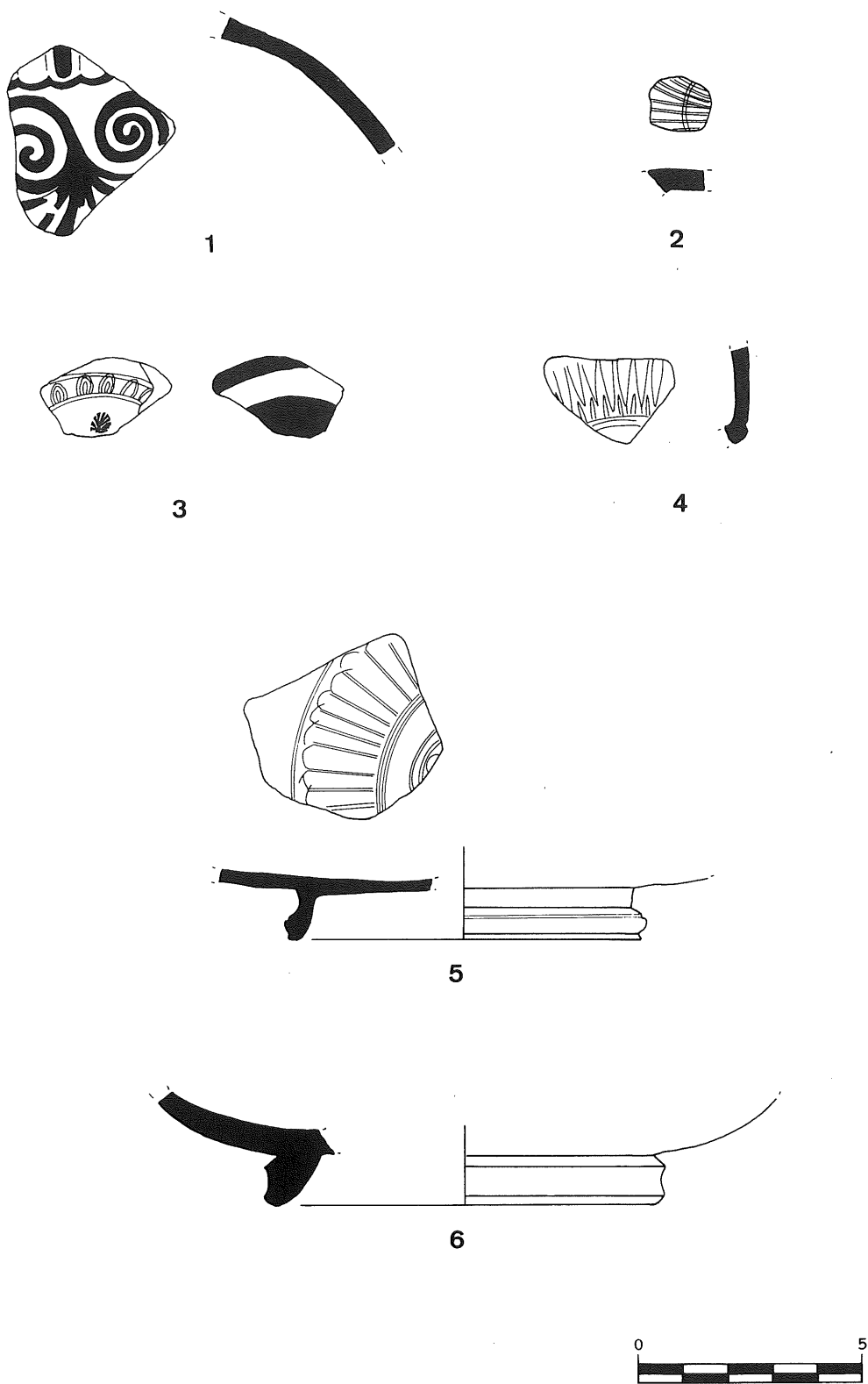

Figura 31. - Pere Martell, sector 3. — 1. Fragment informe d'una àmfora de coll de ceràmica àtica de figures negres. — 2-3-4-5-6. Diversos fragments de ceràmica àtica de vernís negre.

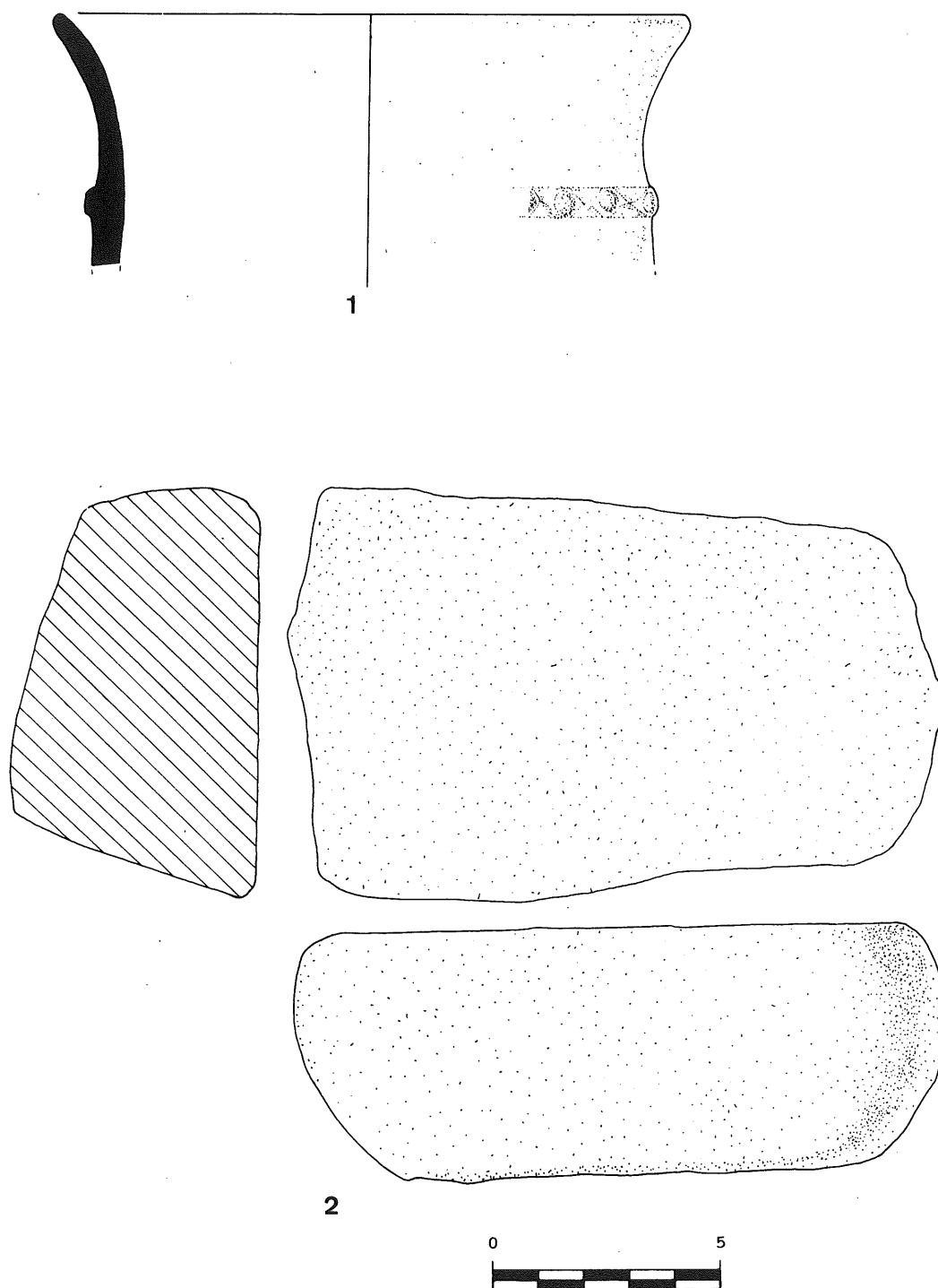

Figura 32. - Pere Martell, sector 3. — 1. Ceràmica a mà amb decoració a cordons. Sector 1. — 2. Molí barquiforme.

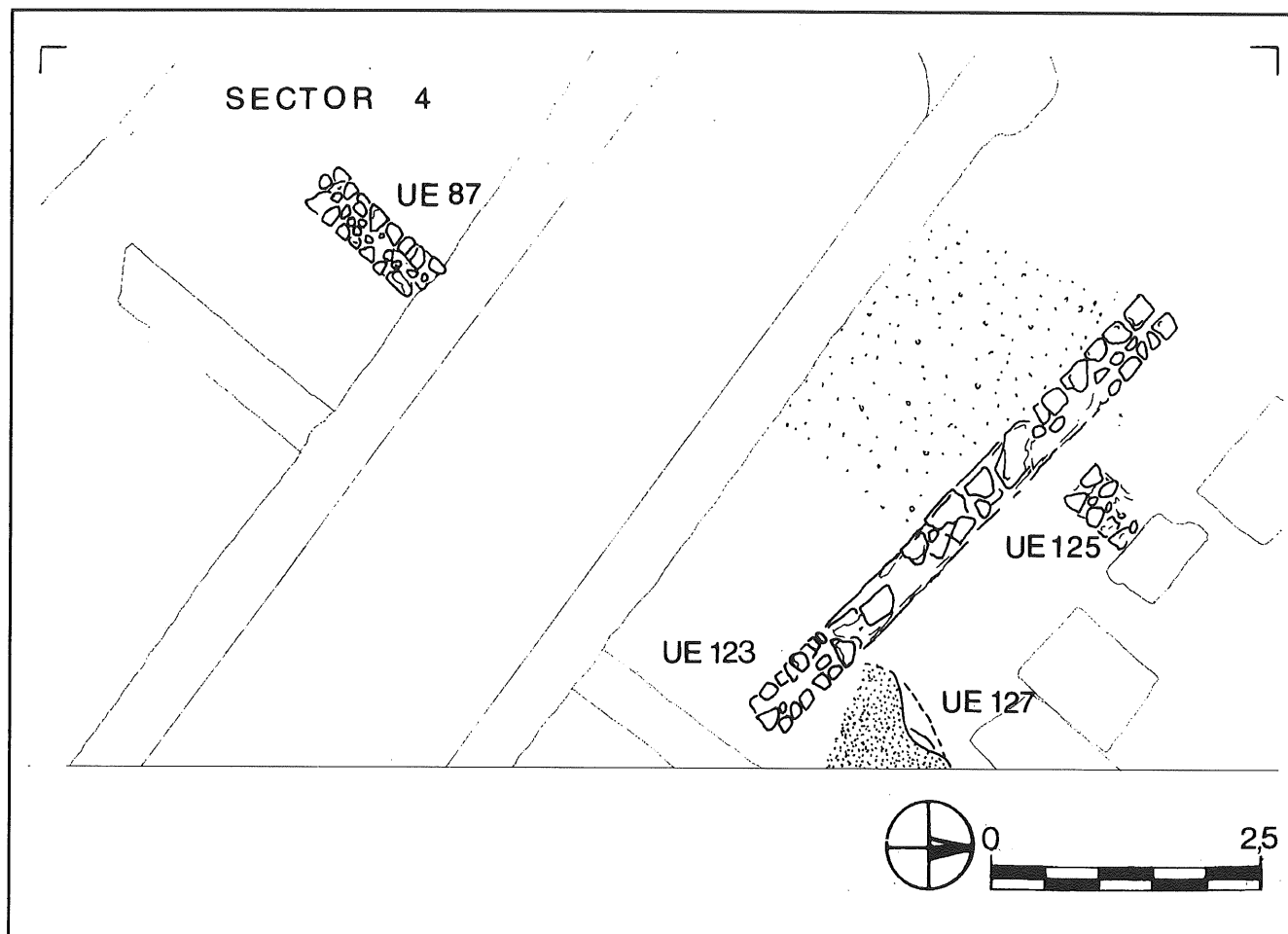

Figura 33. - Pere Martell, sector 4. Planta.

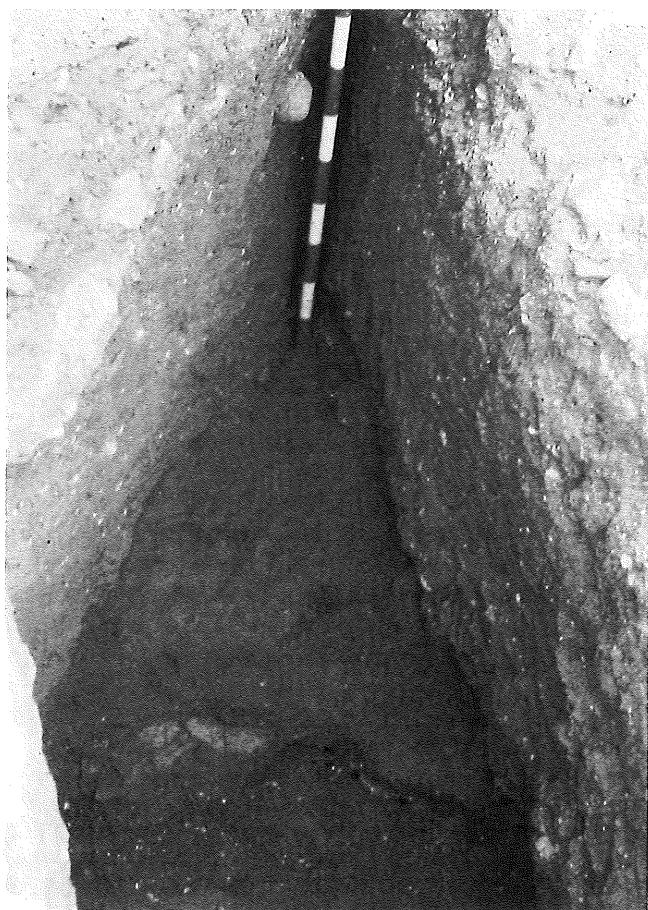

Figura 35. - Pere Martell, sector 4. Llar de foc.

adossada al mur mitger (UE 123). Sembla factible pensar que ambdues habitacions estarien orientades en direcció est-oest, la qual cosa es confirma en la resta d'estructures conservades del període pre-romà.

Els materials

Si bé aquest sector presenta un bon nombre de restes arquitectòniques, no succeeix el mateix amb els nivells estratigràfics que ens permetin precisar la seva datació. Pel que respecta als estrats 88, 89 i 91, les restes recuperades es redueixen als característics tipus ceràmics d'època ibèrica: ceràmica comuna, àmfora ibèrica, i en menor quantitat púnica, etc.

Al nivell UE 81 comptem amb un fragment d'un vas de ceràmica àtica de vernís negre, corresponent a una clix de peu baix, del tipus *delicate class* datable cap a la darreria del segle v aC. Aquest fragment correspon a un mateix vas trobat en una altra unitat estratigràfica (UE 95), la qual cosa ens permet relacionar ambdós nivells.

Finalment, els materials ceràmics proporcionats en el transcurs de l'excavació de la llar de foc foren exclusivament fragments d'àmfora de tipus ibèric, per la qual cosa ens resulta molt difícil de precisar la seva datació.

Sector 5

Sota d'una sèrie d'estrats relacionats amb l'important moment constructiu de mitjan segle I dC, unificant tot

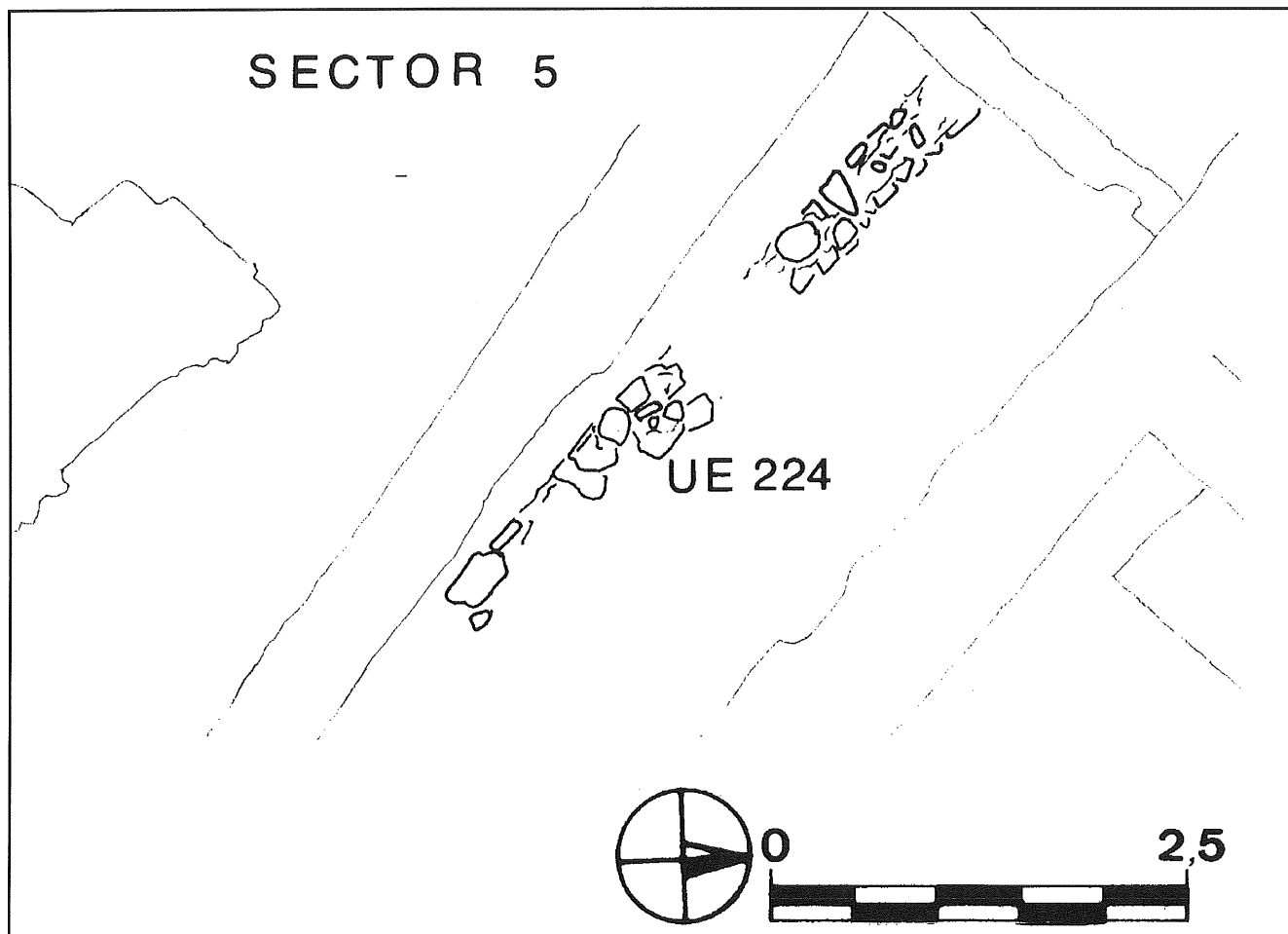

Figura 36. - Pere Martell, sector 5. Planta.

el sector es documentà l'estrat 216. Aquest, que el podem datar en la segona meitat del segle II aC cobreix un mur de pedres irregulars sense cap mena de lligam (fig. 36), bastant deteriorat i que funciona amb l'estrat 224 que ens dóna una cronologia de segona meitat de segle IV aC, sense que, però, s'hagi pogut definir cap mena de paviment. Per sota de 224, si bé en quasi tot el sector es localitzà ja directament el nivell geològic, en un dels extrems del sector, proper al límit de la zona excavable, el sòl natural presentava un retall farcit per l'estrat 244. Aquest retall, completament perpendicular i molt abrupte, té una profunditat d'uns 60 cm però no és possible definir la seva planta degut a l'escàs espai en què s'ha documentat i per tant oferir una interpretació resulta massa agosarat. El material recuperat en el farciment és bastant escàs en relació a la seva potència però el podem situar al final de segle V aC.

Els materials

Dins del conjunt ceràmic recuperat en el nivell 224 destaca l'abundant presència de ceràmica àtica de gran qualitat, especialment dos fragments sense forma de figures roges (fig. 37, 1), una vora de plat de peix datable en el segle IV aC, i una vora de *small bowl* (fig. 37, 2) datable en l'últim quart del segle IV aC, fragment que ens dóna la dada *post quem* de l'estrat. També es documenta un nombre elevat de fragments de fons

amb palmetes impreses (figs. 37, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11).

Juntament amb aquesta vaixel·la fina apareix ceràmica comuna ibèrica amb formes com les enòcoes, pàteres i ceràmiques de coll de cigne, que també es documenten amb bandes pintades de color roig vinós (fig. 38, 1). Pel que fa als contenidors destaca l'àmfora púnico-ebussitana amb les formes PE 16 i PE 11 (fig. 38, 4, 5), així com un fragment de vora d'àmfora massaliota (fig. 38, 3) i un gran nombre d'àmfores ibèriques.

La datació de l'estrat 244 s'ha de prendre amb precaució ja que la presència de vaixel·la d'importació és molt escassa: només un fragment informe de ceràmica àtica. Destaca, com a indicador cronològic, la presència de formes antigues d'àmfores púnico-ebussitanes: PE 11b seguint la cronologia donada per Ramon (1980), que se situarien en el segle VI aC fins al tercer quart del V (fig. 39, 4), i PE 12 (datada en el primer terç del segle V) (fig. 39, 2, 3), així com l'absència de càlat, i algunes formes antigues de ceràmica a mà (fig. 39, 6).

Els materials

Els materials recuperats són similars als que apareixen en altres poblats de la zona de la mateixa cronologia com Alorda Park i l'Argilera a Calafell, el Pla de Santa Bàrbara de Montblanc o el Puig de Santa

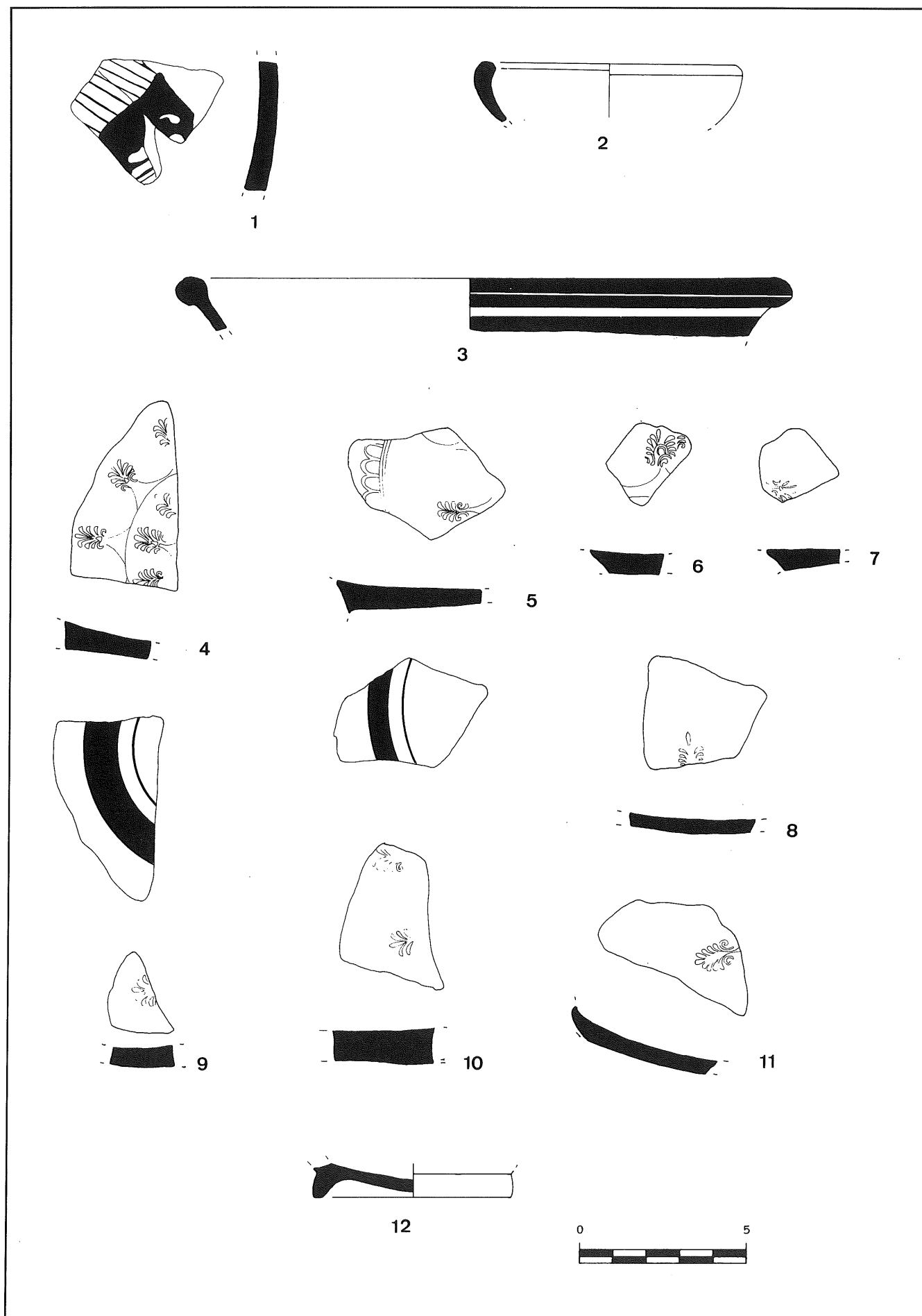

Figura 37. - Pere Martell, sector 5. — 1. Fragment de ceràmica àtica de figures roges. — 2. *Small bowl* de ceràmica àtica de vernís negre. — 3. Àtica de vernís negre. — 4-5-6-7-8-9-10-11. Àtica de vernís negre palmetes. 12. Fons d'àtica de vernís negre.

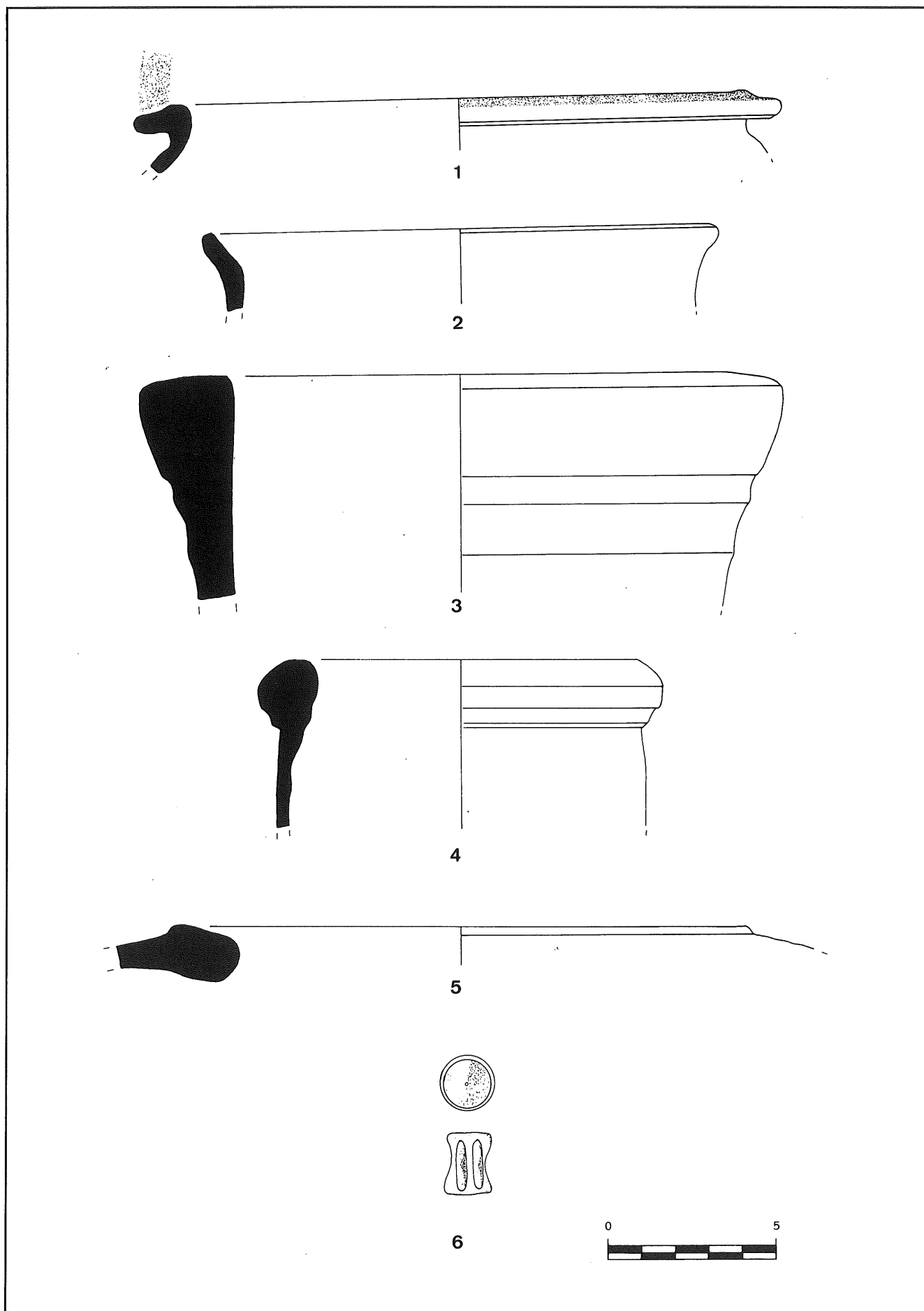

Figura 38. - Pere Martell, sector 5. — 1. Ceràmica ibèrica pintada de coll de cigne. — 2. Ceràmica a mà ibèrica Dedet-Py FO4. — 3. Àmfora massaliota. — 4. Àmfora púnico-ebussitana PE-16. — 5. Àmfora púnico-ebussitana PE-11. — 6. Fragment de vèrtebra retallada.

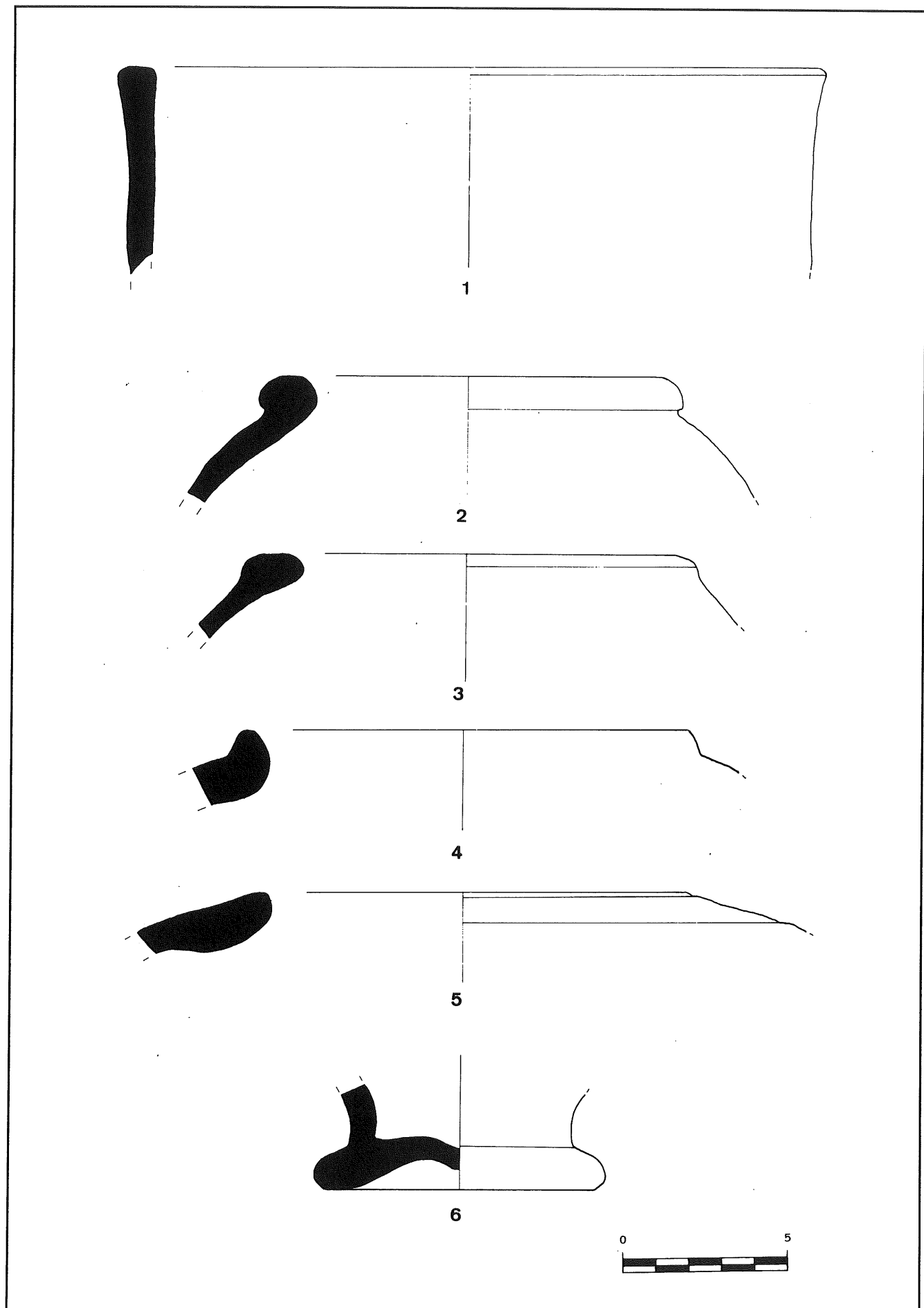

Figura 39. - Pere Martell, sector 5. — 1. Ceràmica comuna engalbada. — 2-3. Àmfora púnico-ebussitana PE-12. — 4. Àmfora púnico-ebussitana 11. — 5. Àmfora indeterminada. — 6. Ceràmica a mà.

Anna de Castellvell del Camp. Així comptem amb una certa varietat de materials d'importació —produccions àtiques, púniques, massaliotes...— i, també, diverses produccions locals.¹⁹

Materials ceràmics d'importació

Ceràmica àtica de figures negres

Cal destacar un fragment d'àmfora de figures negres (fig. 40) del segle VI aC. Aquest, tot i descontextualitzat, ens pot donar indicis sobre una cronologia fundacional de l'assentament en un moment inicial del segle V aC, car no disposem d'altres elements per pensar en un hàbitat més antic.²⁰

Ceràmica àtica de figures roges

Aquest tipus ceràmic és força escadusser en comparació amb la producció àtica de vernís negre. Datable al segle IV s'han individualitzat únicament quatre fragments: un que correspon a un possible cílix, on es veu la representació d'una fulla; un fragment de crater o gran vas; un fragment d'escif decorat amb roleus i palmetes, i una fitxa retallada d'un possible crater, amb la representació d'un xal (fig. 40). Atribuïble al segle V s'han exhumat un fragment de cílix datable a la primera meitat de segle, un peu de lècit, una vora d'escif de l'estil de Saint-Valentin amb una garlanda de murtra en pintura blanca.

Figura 40. - Pere Martell, sector 3. Ceràmica àtica de figures negres i figures roges.

19. En l'estudi s'inclouen només els materials apareguts en nivells ibèrics. Tanmateix, en estrats posteriors es constata la presència de materials d'aquest moment, entre els quals destaquen ceràmiques àtiques de figures roges i vernís negre.

20. En aquest sentit, hem de fer esment d'un altre fragment de ceràmica àtica de figures negres aparegut en les excavacions del carrer del Dr. Zamenhof (CORTÉS, GABRIEL 1985), suposant que la informació aportada sigui correcta, ja que els mateixos autors esmenten també la presència de ceràmica àtica de figures negres en el núm. 24 del carrer dels Caputxins, quan, de fet, els materials àtics exhumats l'any 1978 corresponen només a ceràmica àtica de figures roges i vernís negre.

Ceràmica àtica de vernís negre

Durant el segle IV aC la ceràmica d'importació més abundant és la ceràmica àtica de vernís negre. Les formes majoritàries són el *bowl incurving rim* i el *bowl outturned rim*, amb decoració de palmetes impreses al fons intern. Altres formes són l'escif, el càntar, la cílix de peu baix, el plat de peix, el *small bowl*, el *stemless*, la cílix *delicate class rim offset inside* i la *cup-kantharos*. També durant el segle V es continua mantenint aquesta abundància d'importacions. Les formes corresponen a l'escif, l'enòcoe, els bols o pàteres decorats amb palmetes, el crater, la tapadora de lècane i la cílix de la qual trobem els tipus següents: la cílix tipus Castulo Cup o *stemless inset lip*, la cílix *delicate class* i la cílix *plain rim* (fig. 41).

Figura 41. - Pere Martell, sector 3. Ceràmica àtica de vernís negre.

Cal assenyalar, pel que fa a les formes representades de ceràmica àtica, que aquestes són molt diverses, trobant al costat del típic servei de vi (copes com la cílix, l'escif, el càntar o els bols; craters i enòcoes), altres formes com la lècane o la lècit, que són objecte d'exportació més rarament fora de les ciutats gregues, ja que tenen una funcionalitat molt concreta dins del món grec. També és destacable la varietat de copes recuperades, entre les que crida l'atenció la nombrosa presència de la cílix *delicate class*.

Produccions de ceràmica de vernís negre

Datable al segle III aC estan representades diverses produccions de ceràmica de vernís negre, de les quals la més abundant és la producció dels tallers occidentals, amb les formes Lamb. 26, 27 i 31 i Morel 2233, 2722 i 2764. També s'ha documentat una vora de la forma Morel 2233 que es pot tractar d'una producció de l'àrea etrusca i la Campània del nord desenvolupada al llarg del tercer quart del segle III aC, i un fragment de la copa Lamb. 48 que podria correspondre a una producció de ceràmica campaniana A antiga. Finalment, un fragment de la forma Morel 2621 correspon a una producció indeterminada de vernís negre.

Ceràmica massaliota

Tot i que al segle III aC la presència d'àmfora massaliota és escadussera, és destacable, en conjunt,

la quantitat d'àmfora massaliota apareguda en tots els nivells dels segles IV i V aC de Caputxins-24, en relació a d'altres produccions amfòriques d'importació, de les quals només s'ha pogut individualitzar l'àmfora púnico-ebussitana. Així, s'ha constatat un percentatge d'un 46 % sobre el nombre mínim d'individus del material amfòric d'importació al segle V aC. Això ens pot indicar la importància del comerç foceu en aquesta zona durant aquest segle, i la davallada constatada al segle següent, amb un predomini absolut del material d'importació de procedència púnica (SANMARTÍ 1990; MIRÓ, SANMARTÍ en premsa).

Les formes d'àmfora representades són la Py 7 i Py 5, datades al segle V aC. També s'han constatat importacions de ceràmica comuna massaliota, essent el morter la forma individualitzada.

Ceràmica púnico-ebussitana

D'aquest tipus ceràmic, la forma predominant és l'àmfora, que al llarg dels tres segles és la més representada del material amfòric d'importació, sobretot durant els segles III i IV aC. L'altra forma individualitzada, en menor quantitat, és el morter.

Les formes d'àmfora que apareixen al segle III són les següents: Mañá A, PE-14, PE-11; les del IV: PE-14, PE-16 i PE-11; i les del V: PE-13, PE-12, PE-11-B, Mañá A i una vora de forma indeterminada.

Àmfora greco-itàlica

Durant el segle III aC, respecte a les àmfores cal destacar la presència majoritària d'àmfora greco-itàlica. Alguns fragments informes presenten restes de pintura vermella que podrien correspondre a *tituli picti*, els quals, però, no proporcionen cap lectura a causa del seu estat de degradació.

Altres produccions amfòriques

Al llarg dels tres segles de vida del poblat s'ha constatat també la presència d'àmfores de produccions indeterminades i un exemplar d'àmfora fenícia.²¹

Materials de fabricació local

Ceràmica ibèrica roja a torn

És el tipus ceràmic més abundant en tot moment. Durant el segle III aC es poden distingir les formes de pàtera, morter, gerra, grans gerres amb forma de coll de cigne, càlats, enòcoe i amforeta. Al segle IV aC, les formes de gerra, gerra de vora de coll de cigne, pàtera, enòcoe i morter. I al V aC destaquen la gerra amb llavi de coll de cigne, grans gerres, i dues imitacions de cífli

de ceràmica àtica, concretament d'una Castulo Cup.²² Es pot observar que les formes es mantenen bastant al llarg del temps amb petites variacions tipològiques, irrellevants.

Dins aquest grup s'inclouen també les àmfores ibèriques de boca plana, àmpliament representades, el recipient amfòric és el més abundant, per davant dels d'importació.

Ceràmica ibèrica pintada

La major part de les ceràmiques amb decoració pintada corresponen a gerres amb vora de coll de cigne. A nivell cronològic, les diferències més grans es troben en el camp decoratiu. Al segle III aC els motius decoratius són bandes, cercles concèntrics, roleus vegetals i ones, mentre que als segles IV i V aC la decoració pintada consisteix en bandes i filets de color roig vinós, especialment sobre el llavi.

Ceràmica grisa

La ceràmica grisa és molt escassa. Pel que fa a les formes es poden destacar un vaset datat al segle III aC i un plat amb decoració pintada del segle V aC.

Ceràmica a mà

També la ceràmica grollera de cuina a torn, així com la ceràmica a mà són escadusseres i estan poc representades, especialment al segle III aC. Entre la ceràmica de cuina feta a mà dels segles IV i V aC trobem formes com l'olla o la tapadora i decoracions de cordons.

Altres materials

El material ceràmic no vascular és escàs, destacant la presència de pondera al llarg dels tres segles i de fitxes retallades de ceràmica datades al segle IV aC.

Respecte al material metàl·lic, a part de claus de ferro, cal destacar una fíbula de bronze del segle III aC.

Finalment, pel que fa al material lític, s'ha de fer esment de molins barquiformes i un morter de pedra sorrenca en nivells del segle IV aC.

L'urbanisme

És molt difícil parlar de l'urbanisme en aquest jaciment, ja que només s'ha documentat a partir de restes de vegades molt malmeses i en general molt disperses, sense una relació directa entre elles. No obstant això, hi ha una sèrie de característiques comunes a tots els poblats ibèrics, les quals es poden constatar en l'assentament de Tarragona.

21. La presència d'àmfora fenícia, de cronologia antiga, pot ésser una altra dada a tenir en compte per un hipotètic inici de l'assentament al segle VI aC. En els darrers temps s'han excavat diversos nuclis a la zona de l'Ebre (Aldovesta, Barranc de Gàfols), on la presència d'aquest tipus amfòric és constant. D'altra banda, en zones properes de l'interior (la Mussara) també s'ha documentat la presència d'aquesta producció.

22. Les imitacions de formes de ceràmica àtica en ceràmica ibèrica són força corrents, bàsicament dels craters i les copes, predominant a Catalunya les imitacions d'aquest segon tipus (PAGE 1987).

En primer lloc, podem afirmar que es tracta d'un assentament de considerables dimensions, si tenim en compte la distància que separa els diferents punts en els quals s'han localitzat vestigis d'època ibèrica (350 m aproximadament) i que en cap d'ells s'han trobat evidències que ens trobem en un dels límits del poblat. En aquest sentit podria paral·lelitzar-se amb poblats com Ullastret (la llargada màxima del qual és de 430 m), el Castellet de Banyoles, Burriac, etc.

Pel que fa al sistema defensiu, és de suposar que l'assentament estaria envoltat d'una muralla, de la qual no s'ha documentat cap evidència fins al moment. Durant molts anys es va considerar que el basament ciclopi de muralla conservada a la part alta correspondria al moment ibèric. No obstant això, i com ja hem esmentat anteriorment, els treballs arqueològics portats a terme han demostrat de manera concloent que tot aquest recinte defensiu va ser edificat en època romana. Per altra banda, el fet d'haver identificat l'assentament pre-romà a la part baixa, pressuposa, òbviament, que la muralla ibèrica es trobaria en aquesta zona.

Respecte a la distribució interna del poblat, tot sembla indicar que les cases estarien ordenades formant fileres paral·leles d'habitacions adossades, orientades en direcció nord-est/sud-oest, i separades per uns espais de circulació o carrers. D'aquests, se n'ha documentat un al solar de Caputxins-24, mentre que a Pere Martell únicament s'intueix la seva existència a partir de la situació de les habitacions. Probablement les cases s'agruparien formant barris, com és habitual en els jaciments d'aquesta època.

Quant a les habitacions, són de forma quadrangular amb el basament de les parets fet de pedres irregulars, més o menys escairades, i disposades en fileres horitzontals, en sec, i es suposa l'existència d'un alçat de tovet i elements vegetals, en base a les troballes de fragments d'aquest material. De vegades, aquestes habitacions presenten murs de divisió interna, com es documenta a Pere Martell en el sector 4, mentre que l'habitació del sector 1 respon a una única estança. En el cas del carrer dels Caputxins, i degut als condicionants de l'excavació, aquests aspectes no es poden matisar. No obstant, la presència d'una possible llar de foc caiguda en una de les habitacions, fa suposar l'existència de cases de dos pisos, aspecte que ja ha estat observat en altres jaciments. Cal esmentar també la presència d'un forat de pal al sector del carrer dels Caputxins, que tot i estar aïllat de qualsevol estructura, se li suposa una funció de suport d'una teulada o d'un porxo.

La majoria d'aquestes habitacions presenten paviments de diverses composicions, com terra compactada, fang cuit o una barreja de pedres amb terra endurida. En molts dels casos no es tracta d'un únic paviment, sinó que es detecta una superposició de diferents nivells d'ús.

Un altre dels elements característics d'aquests tipus d'hàbitat són les llars de foc. Aquestes es troben situades a l'interior de les habitacions, adossades a un mur o en una posició més o menys centrada. En el conjunt de les intervencions efectuades s'ha documentat un total de quatre llars de foc, una la ja esmentada al carrer dels Caputxins i les altres tres a Pere Martell. En el cas de la primera, poca cosa podem apuntar,

degut a les característiques de la troballa, mentre que les altres ens permeten diferenciar dos tipus: un que presenta una preparació de sorra sobre la qual es col·loca una superfície de fang arrebossat, i un altre que té, a més, una capa de fragments ceràmics entre la preparació i l'acabat superior. També, en un dels casos s'ha identificat una reparació de la llar, fet que documentaria el seu ús continuat.

Pel que fa als elements d'emmagatzematge, únicament tenim documentada l'existència de sitges a la zona del carrer dels Caputxins,²³ que es troba aïllada de la resta d'estructures, pel que no podem concretar si se situava a l'interior d'una habitació.

Finalment, quant a la cronologia, amb les dades de què disposem podem confirmar l'existència d'un primer moment constructiu datat en ple segle v aC, documentat a la major part dels sectors estudiats. En molts casos, les estructures d'aquest període seran reaprofitades al llarg de la centúria següent. Pel que respecta al segle III aC és el moment menys conegut. Al solar núms. 33, 35, 37 del carrer de Caputxins, si bé les habitacions estan obliteratedes en la segona meitat d'aquest segle, no es disposa de dades suficients per precisar si les estructures corresponen a aquest mateix moment o són anteriors. Pel que fa a Pere Martell s'han documentat, d'una banda, estructures datables en el segle III aC, i de l'altra, nivells d'obliteració relacionats amb murs anteriors. Així queda palesa una continuïtat d'hàbitat des del segle v aC fins a l'arribada dels romans, malgrat que l'últim moment de vida del poblat, com ja hem vist, és el pitjor conegut, a causa, sens dubte, de l'activitat constructiva que es desenvolupa a partir del segle II aC.

Territori

No podem oblidar la situació d'aquest assentament respecte a la resta de jaciments cronològicament equiparables, dins del territori circumdant, el que seria la comarca natural del Camp de Tarragona. En aquest sentit cal destacar, però, l'escassetat d'excavacions sistemàtiques de les quals han estat objecte els jaciments ibèrics d'aquesta zona, la qual cosa limita la informació. No obstant això, coneixem l'existència d'alguns nuclis, generalment de petites dimensions.

Així, a l'est d'aquest jaciment, territori ocupat en bona part per l'actual comarca del Baix Camp i part del Tarragonès, coneixem l'existència d'un assentament de reduïdes dimensions: el poblat ibèric de Santa Anna (Castellvell del Camp). Aquí s'han portat a terme diverses campanyes d'excavació i sanejament, que van fer possible constatar un total de set habitacions, així com una ocupació al llarg de tot el segle III fins a l'inici del II aC, tot i que es documenta l'evidència d'una fase anterior, segurament de segona meitat del segle IV aC, la qual no ha estat excavada (RAMÓN 1989). Fins al moment, aquest és l'únic jaciment d'aquesta zona al qual li podem conferir clarament una definició d'assentament plurifamiliar.

Un altre jaciment que podria considerar-se com a nucli d'hàbitat, tenint en compte les seves caracte-

23. En l'excavació realitzada per M. Berges, se'n documentaren tres, una de les quals fou redescoberta l'any 1985.

rístiques, és el de la Punta de la Sella, de Salou, ubicat en un turó de reduïdes dimensions. Aquest no ha estat mai objecte de treballs sistemàtics i únicament es coneix per la presència de material ceràmic en superfície (VILASECA 1968).²⁴

La resta de jaciments d'aquesta zona responen bé a les troballes de materials ceràmics aïllats de restes arquitectòniques, com seria el cas de l'ermita de la Mare de Déu de la Roca, a Mont-roig (VILASECA, VILASECA 1963; VILARDELL, ROMERO 1977), o del castell de Vilafortuny (VILASECA 1968); o bé es tracta de sitges d'aquest període cronològic, que rarament apareixen relacionades amb altres construccions.

Les sitges són estructures àmpliament documentades en el camp de Tarragona des del període neolític,²⁵ i força freqüents en època ibèrica. Aquest fet no resulta estrany si tenim en compte que ens trobem amb una zona plana, agrícolament fèrtil que facilita l'explotació de la terra a petita o gran escala. Així, coneixem el camp de sitges de la Timba del Castellot a Riudoms (ROMERO, FORCADELL 1975; RAMÓN 1992) de les quals es van identificar una dotzena, encara que únicament dues es conserven intactes. El rebliment d'aquestes estructures ens indica una amortització en el segle II aC, tot i que la presència d'alguns fragments de ceràmica àtica ens documenten una ocupació ja en el segle IV aC.

Altres jaciments en els quals apareixen sitges són la Plaça d'Isabel Besora (VILASECA 1952; RAMÓN 1991), amb una datació per a la seva amortització de finals del segle III aC; el Mas de l'Inspector (VILASECA 1949; RAMON 1991), reblit en un moment del segle II aC; i les dues sitges de Pòrporos (CARRERES 1948), tots tres dintre del terme municipal de Reus, o el de les Gavarres a Constantí (VILASECA, CAPDEVILA 1968; MASSÓ 1990).

Així, el panorama que reflecteixen aquestes dades és l'existència d'alguns poblats de petita magnitud com seria el cas del poblat de Santa Anna i possiblement el de la Punta de la Sella, depenents d'un centre socio-econòmic més important situat a les proximitats: segurament l'assentament pre-romà de Tarragona. Al mateix temps i situats per tota la plana apareixen una sèrie de nuclis de reduïdes dimensions ubicats en zones aptes per a l'agricultura. Aquests estarien formats per algunes estructures de construcció feble relacionades amb sitges, úniques restes conservades fins al moment, ja que estan excavades en el nivell geològic.²⁶

Tots els indicis apunten a la interpretació d'aquests jaciments com a petits assentaments possiblement temporals directament relacionats amb les activitats agrícoles, com ens indica la seva ubicació, així com la presència d'estructures destinades a l'emmagatzemament de la collita.

24. Actualment aquest jaciment està totalment destruït a causa de les continuades extraccions de pedra efectuades en aquest turó, al llarg dels anys setanta.

25. Tenim documentades diverses sitges d'aquest moment, com per exemple les del Mas de les Cabres (MASSÓ 1987a) o la de Vilagrassa (ADSERIAS, RAMON en premsa).

26. A la suposada feblesa de les estructures cal afegir-hi la inexistència d'excavacions sistemàtiques en extensió que possiblement haurien pogut determinar-ne la presència.

Al territori més al nord, el que seria l'actual comarca de l'Alt Camp, el panorama és lleugerament diferent. Ens trobem amb una zona més muntanyenca en la qual se suposa una petita variació de les activitats econòmiques. En aquesta zona coneixem l'existència de tres nuclis d'hàbitat parcialment coneguts. Un d'ells, el poblat de la Punta Coroneta de Mont-ral (VILASECA 1968), és un típic assentament de muntanya ubicat en un lloc d'ampli domini del territori circumdant i de fàcil defensa, al qual se li podria suposar una economia basada principalment en l'aprofitament dels boscos i en la ramaderia. Poca cosa més podem apuntar d'aquest jaciment ja que mai s'hi han practicat excavacions arqueològiques.

L'altre jaciment important és el del Vilar a Valls, del qual tenim algunes notícies parcials procedents de diverses actuacions efectuades al subsòl de l'actual municipi (SOLÉ 1984). A partir dels resultats d'aquestes intervencions es documenta una ocupació des d'un moment indeterminat del segle IV fins a la darrerria del III aC (BURGUETE, FABRA 1983). La seva situació propera al riu Francolí haurà facilitat sens dubte el comerç de mercaderies forànies com per exemple els vasos àtics de figures roges, així com ceràmiques característiques del territori ilergeta.²⁷

Un jaciment de característiques similars quant a estratègia d'ubicació és el poblat dels Garràfols, a Vallmoll (VILASECA 1968), en el qual algunes recollides superficials han documentat la presència de ceràmica àtica de vernís negre que ens confirmen una ocupació, situada —si més no— com a mínim a partir del segle IV aC.

En aquesta mateixa línia, tot i que en una zona ja allunyada de l'hinterland del nostre jaciment, podem citar el poblat del Pla de Santa Bàrbara a Montblanc (MIRÓ 1986; RAMÓN 1992) situat en un turó al costat del riu Francolí, en la confluència entre l'àrea d'influència de la costa i les terres de l'interior.²⁸

Un cas diferent és el jaciment del Degotall a Alcover (JOVÉ et al. 1973; MASSÓ 1987b), que presenta una ocupació al llarg de tot el segle III fins a l'inici del II aC i que es podria assimilar al tipus de petits assentaments de la plana destinats a les tasques agrícoles, amb presència d'elements com els molins i les sitges.

Únicament ens queda parlar de la zona situada a l'oest de Tarragona, entre els rius Francolí i Gaià, en la qual s'obre un gran buit d'investigació.

No obstant això, fora ja del territori del qual ens ocupem en el present treball, la zona entre el riu Gaià i el Llobregat és més coneguda perquè ha estat objecte d'un intens estudi de prospecció i excavació per part d'un equip investigador (MIRET, MARTÍ, SANTACANA 1986) el qual ens ha aportat el coneixement d'una sèrie de jaciments datables entre els segles VI i II aC. Són jaciments de reduïdes dimensions, com per exemple el de l'Argilera (SANMARTÍ, SANTACANA, SERRA 1984), situats en petits turons propers a la línia de costa, al

27. És en aquesta mateixa zona on se situa el conegut tradicionalment com a "forn ibèric" de Fontscaldes, que té una cronologia posterior a la que ens estem referint.

28. En aquest sentit podem esmentar la presència de materials típicament ilergets, com per exemple una enòcoe de vernís roig ilerget (JUNYENT, ALASTRUEY 1991).

costat de corrents aquífers, distribuïts a l'entorn d'un assentament de majors dimensions: el poblat d'Adarró i d'altres nuclis de segon ordre, com per exemple l'Alorda Park (SANMARTÍ, SANTACANA 1992).

D'altra banda, darrerament s'han portat a terme en aquesta mateixa zona diverses intervencions arqueològiques per part de l'empresa CODEX SCCL, que ens han aportat noves dades d'aquest període que ens ajuden a completar el coneixement de l'ocupació del territori. Una d'aquestes intervencions es va efectuar a la Juncosa del Montmell, en el transcurs de la qual es va posar de manifest l'existència d'un petit assentament tardo-ibèric relacionat amb les activitats agrícoles, depenent d'un nucli més ampli, abandonat cap a la darrer part del segle II o I aC (BURÉS, MACIES, RAMON en premsa). Les altres intervencions es van efectuar en diversos camps de la zona de les Cases de l'Albornar, les quals van proporcionar la documentació de diverses estructures aïllades, ocupades durant un període de temps indeterminat amb una datació final similar a l'anterior (BENET et al. 1992).

Segons totes aquestes dades, i tenint en compte la proximitat entre ambdues zones, així com la similitud geogràfica, podríem suposar un esquema d'organització del territori molt similar per a la zona entre els rius Francolí i Gaià, esperant que futures investigacions confirmin aquesta hipòtesi.

Finalment, a partir de les dades que hem exposat amb anterioritat podem admetre l'existència d'una distribució del poblament basada en un assentament de gran magnitud que dominaria un ampli territori circumdant en el qual s'ubicarien nuclis de segon ordre i tota una sèrie de petits establiments camperols depenents dels anteriors. Aquesta mateixa hipòtesi ha estat apuntada en diferents treballs sobre el territori efectuats darrerament (KEAY, CARRETÉ, MILLET 1988-1989; KEAY 1990). Així, el poblat pre-romà de Tarragona el podem considerar com un d'aquests nuclis de primera magnitud —si tenim en compte diversos aspectes com, per exemple, la seva extensió documentada fins ara, la seva situació estratègica, o les restes de cultura material recuperades— al voltant del qual es distribuïrien tota una sèrie de jaciments de diferents magnituds, els quals hem citat anteriorment.

Conclusions

Amb una primera observació del territori ocupat per aquest assentament pre-romà es pot apreciar la seva situació en una de les vessants d'una elevació que s'alça a uns 30 m sobre el nivell del mar. Aquest indret, avui dia força desfigurat per les construccions modernes, té un clar domini visual sobre el territori circumdant, la qual cosa li va conferir unes certes condicions estratègiques de control de la zona, que el van fer apte per a situar-hi el poblat ibèric.

Es tractaria d'un assentament de dimensions considerables, si tenim en compte la distància existent entre els dos solars en els quals s'han detectat restes, tot i que, de moment, no podem concretar la seva extensió real, donada l'escassetat d'excavacions sistemàtiques a la zona.²⁹ A més, hem de tenir en

compte l'evident destrucció, ja en època romana, que patiren les restes en els successius períodes de construcció, la qual cosa haurà dificultat, en molts casos, la seva identificació.

No obstant això, sí que podem establir un dels límits del poblat: el situat a l'est, que seguiria paral·lel a la línia costanera, de la qual estaria separat per un fort desnivell natural, que sens dubte, constituïa una eficaç defensa de l'assentament. Aquest desnivell es pot apreciar encara avui dia pels carrers d'Eivissa, de Zamenof i dels Caputxins. Segurament aquesta defensa natural estaria complementada per una línia de muralla que tancaria el poblat, de la qual, fins al moment, desconexem qualsevol detall (fig. 42).

D'altra banda, hem de tenir en compte l'emplaçament d'aquest indret respecte a l'orografia del territori. Pel sud domina perfectament la línia de costa, i per l'est la desembocadura del riu Francolí, de manera que estaria situat en un enclavament potencialment interessant per al desenvolupament de les activitats comercials. Podria ser partícep de l'arribada de les mercaderies per via marítima (per exemple, els vasos d'importació), així com de la seva posterior distribució cap a les terres de l'interior a través del riu, indubtable via de penetració. En aquest sentit, no podem oblidar la presència d'assentaments d'època ibèrica remuntant el curs del Francolí, generalment situats en barrancs o rieres que hi desguassen, com, per exemple, els ja citats dels Garràfols a Vallmoll, el Degotall a Alcover, el Vilar a Valls, o directament en el curs del mateix riu, com és el cas del Pla de Santa Bàrbara a Montblanc, entre d'altres. També hem de tenir en compte l'existència de materials d'importació en aquests assentaments, la via d'arribada més ràpida i còmoda dels quals seria la que remuntaria el curs del riu Francolí, des de la seva desembocadura, camí utilitzat, sens dubte, des de moments més antics.

Un dels temes sobre els que més s'ha elucubrat és el de la denominació d'aquest assentament. A partir dels topònims que apareixen a les fonts clàssiques i de la numismàtica, des d'antic, fins i tot des d'abans que se l'identifiqués físicament, s'ha intentat donar un nom al nucli ibèric de Tarragona. Els diferents autors que han tractat el tema han optat per adjudicar-n'hi un o altre entre Cal·lípolis, Cesse o Tàrrakon. Si analitzem cadascun d'aquests noms podem observar diferents motius que podrien permetre una atribució, però, al mateix temps, seguim sense tenir les dades suficients que ens permetin una identificació segura.

Tàrrakon té al seu favor la similitud amb el nom romà de la ciutat (*Tarraco*) i proporciona una identificació fàcil de la colònia amb un nucli de poblament anterior del qual prendria el nom. Aquesta descripció s'ha fet, bàsicament, a partir de la lectura de les dracmes amb la llegenda *Tarakonsalir*,³⁰ o de la creença que Tàrraco és un nom d'arrel pre-romana (ALFÖLDY 1991). Per Schulten (SCHULTEN 1948; 1955) i

Francesc Bastos-Eivissa) no s'hi ha detectat la presència d'elements ibèrics, segons els seus directors.

30. Segons Villaronga (VILLARONGA 1988) aquestes dracmes foren encunyades a Tàrraco entre el 218 aC i principi del segle II aC pels romans imitant les dracmes emporitanes amb el cap del pegàs modificat.

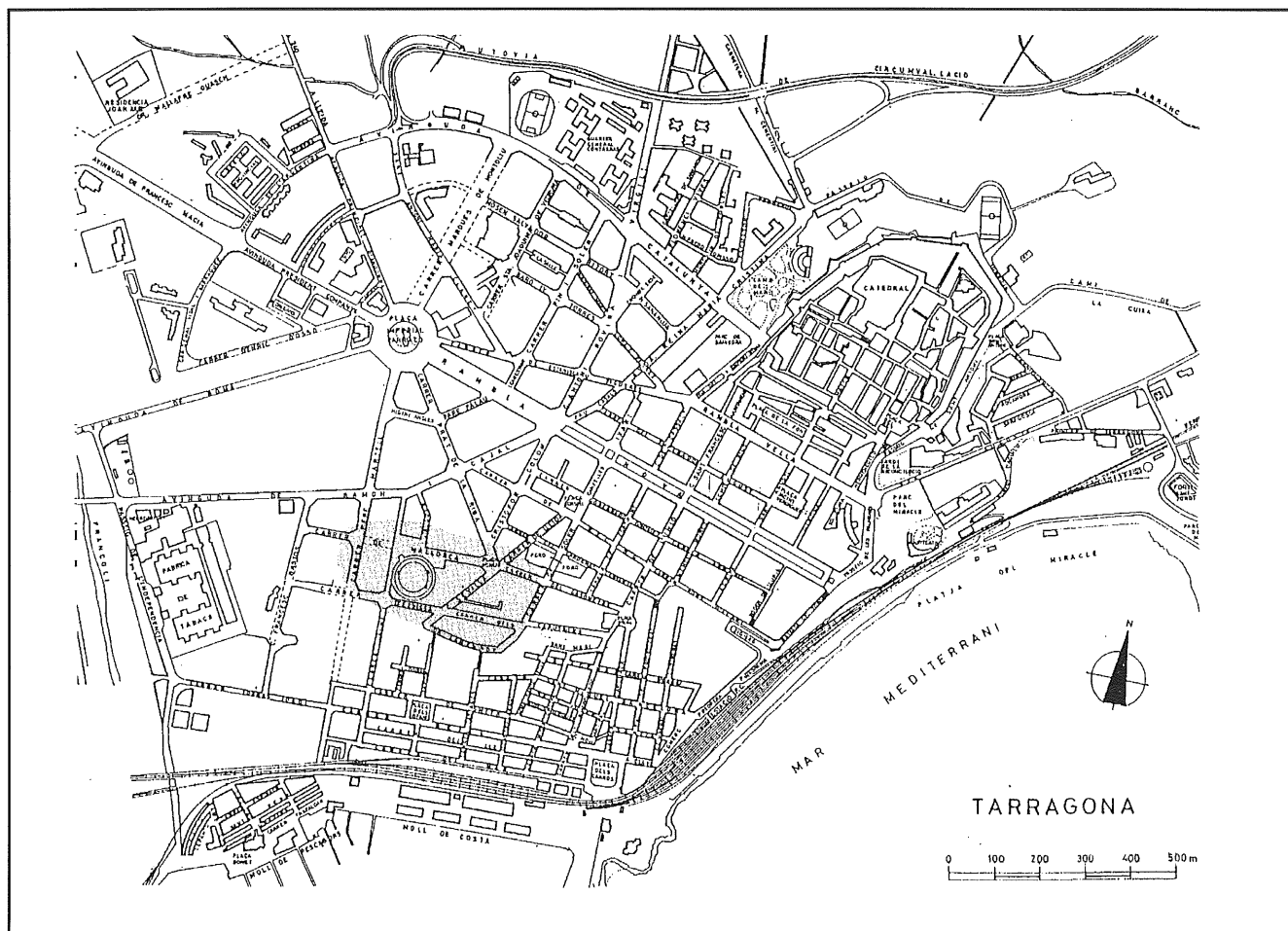

Figura 42. - Extensió hipotètica de l'assentament pre-romà.

altres autors Tàrraco és un nom d'origen etrusc com Tarracina, hipòtesi que, actualment, ha quedat totalment descartada.

El topònim Kesse o Cesse, documentat tant en monedes com en textos clàssics,³¹ ens posa en relació un nucli d'hàbitat important amb un territori i una tribu, els cassetans. Villaronga interpreta la llegenda monetal de Kesse com una referència a la tribu, com altres seques ibèriques; d'altra banda les fonts la situen en un indret proper a Tàrraco, esmentant sempre els dos topònims, cosa que fa pensar que siguin dues ciutats pròximes però diferents.

Finalment, ens resta el cas de Cal·lípolis. Tot i que, a partir de les dades d'Aviè, s'ha interpretat aquest nom com a un clar topònim d'una ciutat grega, es podria pensar en la seva utilització com a qualificatiu d'un lloc determinat. L'etimologia grega de Cal·lípolis és "ciutat bella", denominació que s'escauria amb el que s'intueix de l'assentament ibèric tarragoní. No volem tornar a entrar en el que tradicionalment s'ha denominat el "problema de Cal·lípolis" que ja ha estat tractat a bastament per diversos autors i al qual poques solucions noves podem aportar, si bé pensem que l'opció més encertada seria la de considerar Cal·lípolis com un qualificatiu de la ciutat ibèrica.

Així doncs, encara hem d'esperar que l'arqueologia ens proporcionï noves dades per tal de poder atribuir

un nom a l'assentament pre-romà de Tàrragona, si bé el més probable és que sigui Tàrrakon.

S'ha escrit molt sobre l'assentament ibèric que trobarien el romans en la seva arribada a la desembocadura del Francolí. Els noms de *Cesse-Callipolis-Tarraco* en les descripcions dels autors clàssics han inspirat pàgines i pàgines de les més diverses interpretacions. Però fins l'any 1978 en què es documentaren per primera vegada restes ibèriques poc podia aportar l'arqueologia a aquesta discussió.

No tan sols la seva existència era dubtosa, sinó també el seu nom, la seva situació i les seves dimensions. Les relacions establertes amb un exèrcit forani que arribava des d'Empúries, només podien basar-se en els fets que s'esdevindrien amb posterioritat: *Tarraco* era l'any 27 aC convertida en capital de la Tarraconense. Per tant, el paper d'un assentament pre-romà quedava minimitzat per l'evolució posterior, així com pel desconeixement.

Com hem pogut apreciar, les dades arqueològiques de què disposem referents al període ibèric són escasses, i contrasten amb la millor conservació de la part romana que s'hi superposa. No obstant això, presenten per primera vegada la possibilitat de constatar arqueològicament l'evolució de l'assentament indígena en la *Tarraco* romana. Així, els resultats de les excavacions ens presenten un important nucli indígena funcionant plenament en els segles v i iv aC amb algunes modificacions al segle iii aC.

31. En els textos apareix la forma Cissis o Cissa.

L'any 218 aC, en el decurs de la segona guerra púnica, els romans desembarquen a la Península Ibèrica per Empúries i es traslladen ràpidament costa avall. Segons les fonts, prop d'un nucli indígena anomenat Cesse es va desenvolupar una batalla que va finalitzar amb la derrota dels púnics i la presa de la ciutat. Posteriorment en el port de *Tarraco* establirien el seu centre d'hivernada.³²

Les dades arqueològiques no permeten precisar de manera concloent el moment en què es construïren les muralles de la primera fase del *Praesidium* de *Tarraco*.³³ El seu emplaçament en un elevat turó fàcilment defensable és bàsicament una tria de caràcter militar, ja que si bé està allunyat de la costa, controla clarament el territori circumdant, en el qual se situaria l'assentament indígena. Aquest darrer hauria basat la seva ubicació considerant aspectes de caire més econòmic. El paral·lelisme amb què succeeix a la ciutat d'Empòrion, tot i que en un moment lleugerament més tardà (l'any 196 aC), on es construeix un *praesidium* militar situat en una elevació des de la qual es controla la ciutat grega (*Fòrum* 1984), ha estat abundantment assenyalada (AQUILUÉ, DUPRÉ 1986; RUIZ DE ARBULO 1991; AQUILUÉ, DUPRÉ, MASSÓ, RUIZ DE ARBULO 1991). Això no obstant, la constatació de les dimensions i importància del nucli ibèric de *Tarraco* incrementen encara més les similituds. Aquests paral·lelismes augmentarien si considerem la possibilitat que *Tarraco* sigui una ciutat federada com *Emporion* (ALFÖLDY 1992).

S'han documentat remodelacions en el *Praesidium* militar, el qual s'amplia aproximadament durant el tercer quart del segle II aC en relació possiblement a l'augment de l'activitat bèl·lica provocat per les guerres celtibèriques (AQUILUÉ, DUPRÉ 1986). Si bé el traçat de la muralla és en molts trams desconegut, inicialment, en conèixer-se l'existència del poblat ibèric en l'actuació de Caputxins, s'havia cregut que aquesta ampliació comportaria la inclusió del nucli indígena en el recinte murat, el qual es transformaria constituint-se en part de la ciutat romana (AQUILUÉ, DUPRÉ 1986; MIRÓ 1987).

Però el fet que l'assentament pre-romà s'hagi documentat en una extensió més enllà del límit de la línia de defensa, qüestiona el fet que, realment, el recorregut actualment acceptat de la muralla³⁴ inclogués tot el recinte ibèric. Això també ens planteja l'interrogant del que succeeix amb la muralla indígena.³⁵

Es podria pensar que l'ampliació del *Praesidium* és degut a qüestions militars relacionades amb l'augment del contingent de tropes produït per les guerres

celtibèriques. Això no obstant, les dades conegudes de la part baixa (AQUILUÉ, DUPRÉ 1986), així com les de les excavacions que presentem indiquen una evolució totalment diferent. Sobre l'assentament indígena es documenta cap a mitjan segle II aC una important fase constructiva que oblitera les estructures preexistents, en els llocs en què encara es conservaven. En aquest moment, s'utilitzen sistemes constructius típicament romans, associats a d'altres de tradició ibèrica.

Per tant, tot sembla indicar que la ciutat de *Tarraco* es desenvoluparia a partir del nucli indígena, abastant la part baixa, prop del port, i se situaria en l'emplaçament més apte per al desenvolupament comercial, com prova la presència del *Forum* municipal en aquest sector. El seu creixement i la gran evolució en el seu grau de romanització es veurien afavorits per la presència del *Praesidium* pròxim, situat a la part alta, zona que, en contrast amb l'altra, evolucionaria cap a una funcionalitat pública.³⁶

En resum, podem confirmar que l'assentament pre-romà de Tarragona té una cronologia inicial documentada en la primera meitat del segle V aC, si bé l'aparició residual d'alguns materials, com els fragments de ceràmica àtica de figures negres i àmfora fenícia, ens podria portar a preguntar-nos per l'existència d'un nucli més antic, que s'ampliaria en el transcurs del segle V aC. Aquest fet no resulta estrany si tenim en compte la privilegiada situació de l'assentament, paral·lelitzable a d'altres jaciments del litoral català.³⁷ Durant els segles IV i III existeix una continuïtat d'hàbitat en la majoria dels sectors documentats. Finalment, podem constatar la seva evolució cap a una estructura de ciutat romana sense que existeixi una ruptura evident amb l'assentament anterior.

Figura 43. - Pere Martell, quarta fase. Llar de foc.

32. Livi, 21, 60; Polibi, 3, 76, 1.

33. Si bé Hauschild (1983) els donava una datació del final del segle III o inici del II aC, posteriors intervencions, concretament en la Torre del Cabiscol, l'han aproximat a l'entorn del 200 aC (HAUSCHILD 1988, VEGAS 1988), dada que s'ha de prendre amb precaucions degut a l'escassetat dels materials recuperats.

34. El recorregut de la muralla per la part baixa és establert en base a les restes descrites per Hernández properes al carrer de Lleida datades en base a criteris tipològics (TED'A 1990) i la torre del carrer del Vapor (AQUILUÉ, DUPRÉ 1986), la qual formaria part d'una remodelació posterior.

35. Sorpren la concordança del que succeeix en aquest període transicional a Caputxins, tradicionalment intramurs, del que succeeix a Pere Martell, així com a Pere Martell-35 (ADSERIAS, en preparació), fora muralla.

36. Les dades arqueològiques d'aquesta zona només ens constaten l'existència del *Praesidium* i les grans reformes d'època flàvia, ja que s'han documentat escasses restes del període intermedi (TED'A 1989).

37. Recordem que altres poblats costaners situats a l'entrada de vies de penetració vers l'interior, com la Penya del Moro, a Sant Just Desvern, i Montjuïc, a Barcelona (eix del Llobregat), o la Ferradura, a Uldecona (eix de l'Ebre), tenen una cronologia inicial de segle VI aC (VII aC a la Ferradura). Així, doncs, és factible que el nucli de Tarragona, a l'entrada de l'eix del Francolí, tingui una cronologia similar.

Addenda

En el moment de tancar aquest treball es va finalitzar una nova campanya d'excavació en el solar del carrer de Pere Martell, la qual ha aportat noves dades sobre l'assentament indígena. En el decurs d'aquesta s'han pogut documentar les restes de tres habitacions, dues d'elles molt malmeses, mentre que la tercera apareixia en un relatiu bon estat de conservació. Totes tres presenten unes característiques constructives diferents a les trobades fins ara en el jaciment, ja que apareixen retallades en el subsòl geològic.

L'habitació més ben conservada presentava un esglaó, en un dels angles, retallat a la roca per salvar el desnivell entre l'interior i l'exterior, més elevat i que conservava les restes d'un mur de pedra en sec. Ja dintre de l'habitació i sota d'un estrat en què es detectaven gran quantitat de tovots van aparèixer dos paviments de terra trepitjada, superposats, i de gran qualitat, el primer dels quals apareixia en relació amb

una llar de foc³⁸ (fig. 43). Si bé els materials es troben en procés d'estudi, podem apuntar per al darrer paviment una datació de segle IV aC.

Maria Adserias

C/ d'Apodaca, 27
43004 Tarragona

Lurdes Burés

C/ Pare Iglésias, 3
CODEX, SCCL
43003 Tarragona

M. Teresa Miró

C/ Santa Joaquina de Vedruna, 12
43002 Tarragona

Ester Ramon

C/ Pare Iglésias, 3
CODEX, SCCL
43003 Tarragona

38. Aquesta estava formada per tres capes, un primer llit de graves sobre el qual es dipositaren fragments ceràmics que estaven recoberts d'una capa de fang. Tot i que apareixia fragmentada per una rasa posterior i que presentava una petita ampliació, es pot determinar que la seva forma originària seria rectangular amb els angles arrodonits.

Bibliografia

- ADSERIAS en preparació
M. Adserias, *Memòria de l'excavació d'urgència realitzada al carrer Pere Martell, 35 de Tarragona*.
- ADSERIAS, RAMON 1991
M. Adserias, E. Ramon, "Excavacions al Carrer de Pere Martell-Eivissa: Noves aportacions al coneixement arqueològic del sector sud-occidental de Tarragona", *Acta Arqueològica IV*.
- ADSERIAS, RAMON en premsa
M. Adserias, E. Ramón, *El jaciment neolític de Vilagrassa, Cambrils (Baix Camp)*.
- ALFÖLDY 1991
G. Alföldy, *Tarraco*, Forum, 8, Tarragona.
- AQUILUÉ 1992
X. Aquilué, "Comentaris entorn a la presència de les ceràmiques de producció africana a Tàrraco", *Miscel·lània Arqueològica a Josep M. Recasens*, Tarragona, 25-33.
- AQUILUÉ DUPRÉ 1986
X. Aquilué, X. Dupré, *Reflexions entorn de Tarraco en època tardo-republicana*, Forum, 1, Tarragona.
- AQUILUÉ, DUPRÉ, MASSÓ, RUIZ DE ARBULO 1991
X. Aquilué, X. Dupré, J. Massó, J. Ruiz de Arbulo, "La cronologia de les muralles de Tàrraco", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 1, 271-298.
- BALLBÉ et al. 1986
X. Ballbé, J. Barberà, O. Barriol, J. Folch, X. Menéndez, C. Miró, M. T. Miró, N. Miró, N. Molist, J. M. Solias, "Distribución del espacio en el poblado ibérico de la Peña del Moro de Sant Just Desvern (Baix Llobregat)", *Coloquio sobre el microespacio*, 3. *Arqueología Espacial*, 9, Teruel, 303-320.
- BARBERÀ, PASCUAL, CABALLÉ, ROVIRA 1960-1961
J. Barberà, R. Pascual, M. Caballé, J. Rovira, "El poblado prerromano del Turó de Can Olivé en Cerdanyola (Barcelona)", *Ampurias XXII-XXIII*, 183-219.
- BEJARANO 1987
V. Bejarano (ed), *Hispania antigua según Pomponio Mela, Plinio el Viejo y Claudio Ptolomeo. Fontes Hispaniae Antiquae*, VII, Barcelona.
- BENET et al. 1992
C. Benet, L. Burés, X. Fàbregas, J. M. Macias, J. A. Remolà, "La intervenció arqueològica en el circuit de proves de l'Albornar (Baix Penedès)" *Revista d'arqueologia de Ponent*, 2, 155-175.
- BOSCH GIMPERA 1925
P. Bosch, "Problemes d'Història Antiga i d'Arqueologia Tarragonines", *Butlletí Arqueològic*, èp. III, 28, 125-130.
- BURÉS, MACIES, RAMÓN 1992
L. Burés, J. M. Macies, E. Ramon, "El jaciment ibèric del Barranc del Prat (La Juncosa del Montmell)" a *Miscel·lània Penedesenca XVII, Venes Jornades d'Estudis Penedesencs*, vol. II, 113-136.
- BURGUETE, FABRA 1983
S. Burguete, M. E. Fabra, "El jaciment del Vilar, una qüestió inconclusa", *Cultura*, 417, 24-29.

- CARRERAS 1948
M. Carreras, "Las instalaciones agrícola-industriales íbero-romanas de Pórroras", *Boletín Arqueológico*, èp. IV, 23-24, 65-70.
- CORTÉS, GABRIEL 1985
R. Cortés, R. Gabriel, *Tarraco: recull de dades arqueològiques*, Barcelona.
- DUPRÉ 1985
X. Dupré, "L'arqueologia a Tarragona: context i problemàtica", *Cota Zero*, 1, 29-32.
- DURAN 1984
E. Duran, *Lluís Ponç d'Icard i el Llibre de les Grandeses de Tarragona*, Barcelona.
- FICK 1933
A. Fick, "Die Stadtmauer von Tarragona", *Archaeologische Anzeiger*, 48, 484-513.
- FÒRUM 1984
J. Aquilué, R. Mar, J. M. Nolla, J. Ruiz de Arbulo, E. Sanmartí, *El Fòrum romà d'Empúries*, Barcelona.
- GUSI 1980
F. Gusi, "El poblat ilerconv del Puig de Benicarló (Baix Maestrà)", *Fonaments*, 2, 103-108.
- HAUSCHILD 1983
Th. Hauschild, *Arquitectura romana de Tarragona*. Tarragona.
- HAUSCHILD 1988
Th. Hauschild, "Excavaciones en la muralla romana de Tarragona", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 6-7 (1984-1985), 11-38.
- HERNÁNDEZ 1868
B. Hernández Sanahuja, "Muros ciclópeos de Tarragona", *Memorias de la Academia de Buenas Letras de Barcelona*, II, 413-436.
- HERNÁNDEZ 1883
B. Hernández Sanahuja, *Carta adreçada al president de la Societat Arqueològica Tarraconense*, Tarragona.
- HÜBNER 1890
E. Hübner, *Römische Herrschaft in Westeuropa*.
- ICART 1992
J. Icart, *Cal·lípolis fou Tàrraco*, Tarragona.
- JOVÉ et al. 1973
F. Jové, A. Barbarà et al., "Ampliació de la monografia històrica d'Alcover", *Història d'Alcover*, 37-55, Alcover.
- JUNYENT, ALASTUEY 1991
E. Junyent, A. Alastuey, "La vaixela ilergeta de vernís roig", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 1, 9-50.
- KEAY 1990
S. Keay, "Processes in the Development of the Coastal Communities of Hispania Citerior in the Republican Period", *The Early Roman Empire in the West*, Oxford, 120-150.
- KEAY, CARRETE, MILLET 1989
S. Keay, J. M. Carreté, M. Millet, "Ciutat i camp en el món romà: prospeccions a l'Ager Tarraconensis", *Tribuna d'Arqueologia* 1988-89, 121-129.
- LAMBOGLIA 1952
N. Lamboglia, *Per una classificazione preliminare della ceramica campana*, Bordighera.
- LAMBOGLIA 1974
N. Lamboglia, "Il problema delle mura e delle origini di Tarragona", *Miscelánea Arqueológica I*, Barcelona.
- MARTÍNEZ GÁZQUEZ 1982-1983
J. Martínez Gázquez, "Tarragona y los inicios de la romanización de Hispania", *Butlletí Arqueològic*, època V, 4-5, 73-86.
- MASSÓ 1987a
J. Massó, "La fi de la Prehistòria", dins X. Aquilué/X. Dupré/J. Massó i J. Ruiz de Arbulo, *Guia Arqueològica Tarraconense*, Diari de Tarragona, 25-32.
- MASSÓ 1987b
J. Massó, "El terme d'Alcover a l'Antiguitat", *Alcover. Estat de la qüestió*, Alcover, 37-56.
- MASSÓ 1990
J. Massó, *Notes per a l'estudi del terme de Constantí a l'Antiguitat*, Constantí.
- MASSÓ, RAMON 1989
J. Massó, E. Ramon, "Noticia del poblado ibérico de Santa Anna, Castellvell del Camp (Tarragona)", *XIX Congreso Nacional de Arqueología* (Castelló de la Plana, 1987), Saragossa, 565-572.
- MIRET, SANMARTÍ, SANTACANA 1986
M. Miret, J. Sanmartí, J. Santacana, "La evolución y el cambio del modelo de poblamiento ibérico ante la romanización: un ejemplo", *Los asentamientos ibéricos ante la Romanización*, Madrid, 79-88.
- MIRÓ 1986
M. T. Miró, *El Pla de Santa Bàrbara de Montblanc. Memòria de l'excavació 1985-1986*, mecanoscrit inèdit.
- MIRÓ 1987
M. T. Miró, "El nucli ibèric de Tarraco: dels seus inicis a la integració dins la ciutat romana", *Jornades Internacionals d'Arqueologia romana. Documents de treball* (Granollers 1987), Granollers, 284-290.
- MIRÓ 1988
M. T. Miró, "Restes ibèriques al carrer Caputxins (Tarragona)", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 6-7 (1984-85), 3-9.
- MIRÓ, SANMARTÍ en premsa
M. T. Miró, J. Sanmartí, "Les importacions amfòriques massaliotes i de tipus jònic a la costa de Catalunya

entre Tarragona i la Tordera", *Homenatge a Maluquer*.

MOREL 1981

J. P. Morel, *La Céramique Campanienne. Les formes*, Bibliothèque de l'Ecole française d'Archéologie de Rome, 244, París.

MORERA 1910

E. Morera, "Província de Tarragona", *Geografia General de Catalunya*, IV, Barcelona.

NOLLA, NIETO 1989

J. M. Nolla, F. J. Nieto, "La importación de ánforas romanas en Catalunya durante el periodo tardo-republicano", *Anfore romane e storia economica: un decennio di ricerche* (Siena 1986), Roma, 367-391.

PAGE 1987

V. Page, "Imitaciones ibéricas de cráteras y copas áticas en la provincia de Murcia", *Ceràmiques gregues i hel·lenístiques a la Península Ibèrica* (Empúries, 1983), Barcelona, 71-81.

PENA 1984

M. J. Pena, "Apuntes y observaciones sobre las primeras fundaciones romanas en Hispania", *Estudios de la Antigüedad*, 1, 49-83.

PREVOSTI, SANMARTÍ, SANTACANA 1987

M. Prevosti, J. Sanmartí, J. Santacana, "Algunes hipòtesis sobre els objectius i estratègies de la colonització romana a la costa central de Catalunya", *Jornades internacionals d'arqueologia romana. Documents de treball* (Granollers, 1987), Granollers, 85-96.

PY 1978

M. Py, "Quatre siècles d'amphore massaliète. Essai de classification des bords." *Figlina*, 3, 1-24.

RAMON 1935

A. Ramon i Arrufat (ed.), *Polibi: Història, llibres III i IV*, Barcelona.

RAMON 1981

J. Ramon, *La producción anfórica púnico-ebusitana*, Eivissa.

RAMON 1988

E. Ramon, *El poblamiento ibérico en la comarca del Baix Camp*, tesi de llicenciatura, Universitat de Barcelona (inèdita).

RAMON 1989

E. Ramon, "El poblament d'època ibèrica a la comarca del Baix Camp: estat de la qüestió", *Acta Arqueològica* II (1988-1989), 55-67.

RAMON 1990

E. Ramon, "Dos jaciments d'època ibèrica en el terme de Reus", *Revista Lligalls*, 2, desembre.

RAMON 1992

E. Ramon, "Les ceràmiques de vernís negre del poblat

ibèric del Pla de Santa Bàrbara (Montblanc)", *Aplec de Treballs*, 10, 117-141.

RAMON en premsa

E. Ramon, "La Riera de Maspujols en època ibèrica", Recull de les conferències dictades a Riudoms el dia 16 de maig de 1992.

RECASENS 1966

J. M. Recasens, *La ciutat de Tarragona*. Volum 1, Barcelona.

RECASENS 1966-1967

J. M. Recasens, "El poblado pre-romano de Tarakon o Tarrakon", *Revista Tècnica de la Propiedad Urbana*, 14, 53-58.

ROMERO, FORCADELL 1975

V. Romero, J. Forcadell, "Hallazgos de cerámica ática de figuras rojas en Riudoms (Tarragona)", *Butlletí Arqueològic*, ep. IV, 129-132.

RUIZ DE ARBULO 1990

J. Ruiz de Arbulo, "El foro de Tarraco", *Cypsela*, VIII, 119-138.

RUIZ DE ARBULO 1991

J. Ruiz de Arbulo, "Los inicios de la romanización en Occidente: Los casos de Emporion y Tarraco", *Athenaeum*, LXXIX, Fascicolo II, 458-493.

SÁNCHEZ REAL 1955

J. Sánchez Real, *Callípolis*, Tarragona.

SÁNCHEZ REAL 1986

J. Sánchez Real, *La muralla de Tarragona*, Tarragona.

SÁNCHEZ REAL 1990

J. Sánchez Real, "El método en la arqueología tarraconense. Las construcciones monumentales de la Parte Alta. II. B. El Foro", *Butlletí Arqueològic*, època V, 12, 49-98.

SANMARTÍ 1978

E. Sanmartí, *La cerámica campaniense de Emporion y Rhode*, Monografies Emporitanes IV, Barcelona.

SANMARTÍ, SOLIER 1978

E. Sanmartí, Y. Solier, "Les patères à trois palmettes sur guillochures: note sur un nouveau groupe de potiers pseudo-campaniens", *Revue Archéologique de Narbonnaise*, 11, 117-134.

SANMARTÍ 1990

J. Sanmartí, "La diffusion des amphores massaliètes sur la côte centrale de Catalogne", *Les amphores de Marseille grecque*, Col. Études massaliètes, 2, Aix-en-Provence, 171-178.

SANMARTÍ, SANTACANA 1992

J. Sanmartí, J. Santacana, *El poblat ibèric d'Alorda Park. Calafell, Baix Penedès. Campanyes 1983-1988*, Barcelona.

- SANMARTÍ, SANTACANA, SERRA 1984
J. Sanmartí, J. Santacana i R. Serra, *El jaciment ibèric de l'Argilera i el poblament protohistòric al Baix Penedès*, Quaderns de treball núm. 6, Barcelona.
- SCHULTEN 1933
A. Schulten, "Forschungen in Spanien", *Archäologische Anzeiger*.
- SCHULTEN 1948
A. Schulten, *Tarraco*. Barcelona.
- SCHULTEN 1955
A. Schulten (ed.), *Fontes Hispaniae Antiquae I*, Barcelona.
- SERRA 1932
J. Serra Vilaró, *Excavaciones en Tarragona*, Madrid.
- SERRA 1949
J. Serra Vilaró, "La muralla de Tarragona", *Archivo Español de Arqueología*, 22, 221-236.
- SERRA 1950
J. Serra Vilaró, "Callípolis", *Butlletí Arqueològic*, 31, 123-136.
- SERRES 1952
E. Serres, "Callípolis", *Butlletí Arqueològic*, 37-40, 13-19.
- SOLÉ 1984
X. Solé, "Poblado ibérico de el Villar. Valls", *Arqueología* 83, Madrid, 201.
- SPARKES, TALCOTT 1970
B. A. Sparkes, L. Talcott, *Black and Plain Pottery of the 6th., 5th., and 4th. Centuries B.C.*, Athenian Agora, XII, Princeton.
- TED'A 1989
Taller Escola d'Arqueologia, "El Foro provincial de Tarraco, un complejo arquitectónico de época flavia", *Archivo Español de Arqueología*, 62, 141-191.
- TED'A 1990
Taller Escola d'Arqueologia, "El pas de la via Augusta per la Mansió de Tàrraco", *Butlletí Arqueològic*, època V, 10-11, 1988-1989, 123-134.
- VEGAS 1988
M. Vegas, "Estudio de algunos hallazgos cerámicos de la muralla de Tarragona, torre del Cabiscol", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 6-7, (1984-1985), 45-54.
- VILARDELL, ROMERO 1977-1978
R. Vilardell, V. Romero, "Hallazgos arqueológicos en el santuario prehistórico de la Roca (Mont-roig, Tarragona)", *Pyrenae* 13-14.
- VILASECA 1949
L. Vilaseca, "El silo ibérico del Mas de l'Inspector", *Boletín Arqueológico*, èp. IV, fascs. 26-28, 115-118.
- VILASECA 1952
L. Vilaseca, "Un silo ibérico en la plaza de Isabel Besora", *Revista del Centro de Lectura*, 4a època, 1, 2-4 i 8.
- VILASECA 1968
L. Vilaseca, "Notas de arqueología de Cataluña y las Baleares." *Ampurias*, XXX.
- VILASECA, CAPDEVILA 1968
S. Vilaseca, R. Capdevila, *Las estaciones prehistóricas del Pla de Maset (Cap de Salou) i les Gavarres (Constantí)*, Reus.
- VILLALBA 1986
P. Villalba (ed), *Ruf Fest Aviè: Periple [Ora marítima]*, Barcelona.
- VILLARONGA 1982
L. Villaronga, "Les seques ibèriques catalanes: una síntesi", *Fonaments*, 3, 135-183.
- VILLARONGA 1983
L. Villaronga, *Les monedes ibèriques de Tàrraco*, Tarragona.
- VILLARONGA 1988
L. Villaronga, "Les dracmes ibèriques de Tàrraco", *Faventia*, 10 1/2, 143-152.
- VILLARONGA 1992
L. Villaronga, "Les primeres monedes de Tarraco", *Butlletí Arqueològic*, època V, 14, 89-105.